T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL'UN ÜSKÜDAR İLÇESİNDE YER ALAN YALI CAMİLERİNİN MİMARLIK TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Seda Nur AYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Danışman

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Temmuz, 2025

T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL'UN ÜSKÜDAR İLÇESİNDE YER ALAN YALI CAMİLERİNİN MİMARLIK TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Seda Nur AYDIN tarafından hazırlanan tez çalışması 21.07.2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU, Danışman
Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Prof. Dr. Zübeyde Özlem PARLAK BİÇER, Üye
Erciyes Üniversitesi _____

Danışmanım Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU sorumluluğunda tarafımca hazırlanan "İstanbul'un Üsküdar İlçesinde Yer Alan Yalı Camilerinin Mimarlık Tarihi Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Seda Nur AYDIN

İmza

Canım Aileme

TEŞEKKÜR

Tez çalışma sürecimde bilgi, destek ve motivasyonlarıyla yanımda olan kişi ve kurumlara teşekkür etmek isterim.

Öncelikle değerli bilgi birikimi ve yapıcı eleştirileri ile beni yönlendiren, motivasyonum düştüğünde adeta bir anne sıcaklığında motive edip, teze geri sarılmamı ve öğrendiklerimden keyif aldığım bir süreç içerisinde yazmamı sağlayan, öğrencisi olduğum için kendimi şanslı hissettiğim, çok sevdiğim danışmanım Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi ve minnetimi sunarım.

Akademik yolculuğum boyunca bilgi ve tecrübeleriyle bana rehberlik eden Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi hocalarıma özellikle Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN'a çok bunalıp devam edemediğim bir dönemde beni cesaretlendiren ve devam etmemde çok büyük yeri olan konuşması için çok teşekkür ederim.

Araştırma boyunca Kültür ve Turizm Bakanlığı 6 Numaralı Koruma Bölge Kurulu, İstanbul Vakıflar 2. Bölge Müdürlüğü, İBB Atatürk Kitaplığı arşivlerinden yaptığım araştırmalarda gönülden destek olan tüm personellere gösterdikleri yardımsever ve anlayışlı tutumları için ayrıca değerli bilgi birikimi ve katkılarıyla destek olan Prof. Dr. Zübeyde Özlem PARLAK BİÇER'e teşekkür ederim.

Tez sürecimin her aşamasında sabırla ve dualarıyla yanımda olan biricik annem Nermin KAYA'ya, biricik babam Hanifi KAYA'ya, çok sevdiğim kardeşlerim Derya KAYA ile Berçem Eylül KAYA'ya destekleri için teşekkür ederim.

Son olarak bu süreçte beni yalnız bırakmayan, sorularıma sabırla ve özenle cevap veren isimlerini tek tek yazamadığım tüm dostlarıma ve günlerce uykusuz kalıp çabalayan, vazgeçmeyip devam eden kendime çok teşekkür ederim.

Seda Nur AYDIN

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ vi
ŞEKİL LİSTESİ vii
TABLO LİSTESİ xiv
HARİTA LİSTESİ xvii
ÖZET xviii
ABSTRACT xx
1 GİRİŞ 1
1.1 Tezin Amacı, Kapsamı ve Yöntemi 1
1.2 Literatür Özeti 3
2 YALI CAMİSİ TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ 6
2.1 Boğaziçi'nin Tarihi ve Kıyı Mimarisi 15
2.2 Boğaziçi'nin Yalı Camileri 20
2.3 Yalı Camilerinin Kıyı İle İlişkisi 26
3 ÜSKÜDAR'IN TARİHİ, KENTSEL GELİŞİMİ VE MİMARİSİ 29
3.1 Üsküdar'ın Tarihi ve Kentsel Gelişimi 29
3.2 Kıyı Yerleşimi Olarak Üsküdar'ın Mimari Yapısı 35
4 ÜSKÜDAR'DAKİ YALI CAMİLERİ KATALOĞU 38
5 DEĞERLENDİRME 88
5.1 Konumlanış ve Tarihine Göre Değerlendirme 88
5.2 Plan Özelliklerine Göre Değerlendirme 90
5.3 Cephe Özelliklerine Göre Değerlendirme 98
5.4 Malzeme ve Süsleme Özelliklerine Göre Değerlendirme 102
6 SONUÇ 114
KAYNAKÇA 120
EK 126
TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR 127

KISALTMA LİSTESİ

VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
KVKBK	Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
yy.	Yüzyıl
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
t.y.	Tarih yok
Prof.	Profesör
Dr.	Doktor
bkz.	Bakınız

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2. 1 Mescid-i Nebevi'nin ilk yapıldığı hali solda restitüsyon çizimi sağda planı 7
Şekil 2. 2 Şam Emeviye Cami solda planı, sağda perspektifi 7
Şekil 2. 3 Samara Ulu Camii sarmal formda minaresi 8
Şekil 2. 4 Kışlak Hazara Camii perspektif kesiti 8
Şekil 2. 7 İznik Hacı Özbek Cami plan ve kesiti 12
Şekil 2. 8 Şehzade Cami plan ve kesiti 13
Şekil 2. 9 Nuru Osmaniye Cami planı 15
Şekil 2. 10 Çengelköy ve Boğaziçi t.y. 18
Şekil 2. 11 1910 tarihinde Nakkaştepe ve Boğaziçi 18
Şekil 2. 12 Vapur seferleri 19
Şekil 2. 13 Gravürlerde eski İstanbul 21
Şekil 2. 14 Handan Ağa Camii t.y. 23
Şekil 3. 1 Salacak hava fotoğrafı 31
Şekil 3. 2 Üsküdar'ın Boğaz'dan kısmen görünüşü 36
Şekil 3. 3 Vapurdan Üsküdar'ın görünüşü 37
Şekil 3. 4 Üsküdar kıyıları t.y. 37
Şekil 4. 1 Cami konumu 39
Şekil 4. 2 Anadolu cihetleri haritasında konumu 39
Şekil 4. 3 1800 yılı Kandilli Camii önünde yer alan kayıkhane 39
Şekil 4. 4 Denizden görünüşü 39
Şekil 4. 5 Kandilli Cami t.y. 40
Şekil 4. 6 1970 yılında Kandilli Camii ve iskele 40
Şekil 4. 7 Kandilli Camii 1920 yılında kayıkhanenin kısmen yıkıldığı fotoğraf . 40
Şekil 4. 8 Kandilli camii silüeti 40
Şekil 4. 9 Kandilli Camii planı 41
Şekil 4. 10 Kandilli Camii kesiti 41
Şekil 4. 11 Kandilli Camii kuzeybatı cephe çizimi 41
Şekil 4. 12 Kandilli Camii güneydoğu cephesi 42

Şekil 4. 13 Kandilli Camii kuzeydoğu cephesi....42
Şekil 4. 14 Kandilli Camii girişi ve saçak detayı....42
Şekil 4. 15 Kandilli Camii harim iç mekan süslemeleri....43
Şekil 4. 16 Kandilli Camii kadınlar mahfili....43
Şekil 4. 17 Kandilli Camii son cemaat yeri....43
Şekil 4. 18 Kandilli Camii mihrabı....43
Şekil 4. 19 Kandilli Camii mantar formunda şadırvanı....44
Şekil 4. 20 Kandilli Camii saçak altı süsleme detayı....44
Şekil 4. 21 Kandilli Camii bodrum kat t.y.....44
Şekil 4. 22 Kandilli Camii tavan göbeği....44
Şekil 4. 23 Kandilli Camii bodrum kat girişi....44
Şekil 4. 24 Kandilli Camii minare kapısı....44
Şekil 4. 25 Vaniköy Camii konumu....45
Şekil 4. 26 Vaniköy Camii pervitich haritası....45
Şekil 4. 27 Vaniköy Camii 1906 tarihli fotoğrafı....45
Şekil 4. 28 Vaniköy Camii denizden görünüşü....45
Şekil 4. 29 Vaniköy Camii Pertev Boyar çizimi....46
Şekil 4. 30 Vaniköy Camii t.y.....46
Şekil 4. 31 Vaniköy Camii vaziyet plan....46
Şekil 4. 32 Vaniköy Camii 2020 tarihli yangın fotoğrafı....46
Şekil 4. 33 Vaniköy Camii planı....47
Şekil 4. 34 Vaniköy Camii kuzeybatı cephesi, restitüsyon....47
Şekil 4. 35 Vaniköy Camii kesit....47
Şekil 4. 36 Vaniköy Camii kuzeydoğu cephesi, restorasyon, minare formundaki değişim....47
Şekil 4. 37 Vaniköy Camii kuzeybatı ve kuzeydoğu cephesi....48
Şekil 4. 38 Vaniköy Camii güneybatı cephesi, son cemaat yeri....48
Şekil 4. 39 Vaniköy Camii kuzeydoğu cephesi, hünkar mahfili....48
Şekil 4. 40 Vaniköy Camii güneydoğu cephesi....48
Şekil 4. 41 Vaniköy Camii harim....49
Şekil 4. 42 Vaniköy Camii kadınlar mahfili....49
Şekil 4. 43 Vaniköy Camii mihrap ve minberi....49
Şekil 4. 44 Vaniköy Camii minare motifleri ve kalemişi....49
Şekil 4. 45 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii konumu....50
Şekil 4. 46 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii pervititch haritası....50

Şekil 4. 47 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami t.y. 50
Şekil 4. 48 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami denizden görünüşü 50
Şekil 4. 49 Kuleli Askeri Lisesi ve Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii 50
Şekil 4. 50 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii planı 51
Şekil 4. 51 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii kesiti 51
Şekil 4. 52 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii kuzeybatı cephesi 51
Şekil 4. 53 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii kuzeybatı cephesi 52
Şekil 4. 54 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii güneybatı cephesi 52
Şekil 4. 55 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii güneydoğu cephesi 52
Şekil 4. 56 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii mihrap ve minberi 53
Şekil 4. 57 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii kadınlar mahfili, hünkar mahfili ve müezzin mahfili 53
Şekil 4. 58 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii hünkar mahfilinde yer alan manzara resmi 53
Şekil 4. 59 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii raspa sonrası mihrap kalemişi 53
Şekil 4. 60 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii minaresi 54
Şekil 4. 61 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii kitabesi 54
Şekil 4. 62 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii tavan planı 54
Şekil 4. 63 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii güneydoğu cephesi t.y. 54
Şekil 4. 64 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii bodrum katı 54
Şekil 4. 65 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii restorasyon çalışmaları esnasında 54
Şekil 4. 66 Hamdullah Paşa Camii konum 55
Şekil 4. 67 Alman Mavileri Haritası'nda Hamdullah Paşa Camii 55
Şekil 4. 68 Hamdullah Paşa Camii deniz kıyısındayken t.y. 55
Şekil 4. 69 Hamdullah Paşa camii 55
Şekil 4. 70 Hamdullah Paşa Camii 1. Dönem restitüsyon planı, eklentiler öncesi durumu 56
Şekil 4. 71 Hamdullah Paşa Camii 1. Dönem restitüsyon kesit 56
Şekil 4. 72 Hamdullah Paşa Camii 1. Dönem restitüsyon günaybatı cephesi 56
Şekil 4. 73 Hamdullah Paşa Camii günaybatı cephesi 57
Şekil 4. 74 Hamdullah Paşa Camii günaydoğu cephesi 57
Şekil 4. 75 Hamdullah Paşa Camii kuzeybetı cephesi 57
Şekil 4. 76 Hamdullah Paşa Camii harim mekanı 58
Şekil 4. 77 Hamdullah Paşa Camii üç kemerle ayrılan harim bölümü 58
Şekil 4. 78 Hamdullah Paşa Camii giriş holü ve minare kapısı 58

Şekil 4. 79 Hamdullah Paşa Camii saçak altı detayı 58
Şekil 4. 80 Hamdullah Paşa Camii 1943 tarihli fotoğraf..... 59
Şekil 4. 81 Hamdullah Paşa Camii çizimi 59
Şekil 4. 82 Hamdullah Paşa Camii eski hali t.y. 59
Şekil 4. 83 Hamdullah Paşa Camii mihrap nişi 59
Şekil 4. 84 Hamdullah Paşa Camii çeşmesi 59
Şekil 4. 85 Hamdullah Paşa Camii nem kaynaklı bozulmalar 59
Şekil 4. 86 Cami konumu 60
Şekil 4. 87 Anadolu Cihetleri haritasında Beylerbeyi Camii 60
Şekil 4. 88 Beylerbeyi Camii 1945 tarihli fotoğrafı 60
Şekil 4. 89 Beylerbeyi Camii 1945 tarihli fotoğrafı 61
Şekil 4. 90 Beylerbeyi cami, 1950 tarihli fotoğrafı 61
Şekil 4. 91 Beylerbeyi Camii'nin tek minareli halini ifade eden bir gravür 61
Şekil 4. 92 Beylerbeyi Camii restorasyon projesi planı 62
Şekil 4. 93 Beylerbeyi Camii kesiti 62
Şekil 4. 94 Beylerbeyi Camii kuzeybatı cephesi 62
Şekil 4. 95 Beylerbeyi camii kuzeybatı cephesi 63
Şekil 4. 96 Beylerbeyi camii hünkar kasrı..... 63
Şekil 4. 97 Beylerbeyi camii güneybatı cephesi..... 63
Şekil 4. 98 Beylerbeyi camii harim üstünü örten kubbeler ve kalemişleri..... 64
Şekil 4. 99 Beylerbeyi camii harim 64
Şekil 4. 100 Beylerbeyi camii kadınlar mahfili ve hünkar mahfili 64
Şekil 4. 101 Giriş kapısının yanında yer alan çeşmelerden biri 65
Şekil 4. 102 Beylerbeyi camii ahşap, sedef kakma, vaaz kürsüsü..... 65
Şekil 4. 103 Beylerbeyi camii ahşap, sedef kakma, minber 65
Şekil 4. 104 Beylerbeyi camii son cemaat yerinde ki kitabe..... 65
Şekil 4. 105 Beylerbeyi camii avlu kapısındaki kitabe 65
Şekil 4. 106 Beylerbeyi camii son cemaat yeri, mihrap nişi 65
Şekil 4. 107 Üryanizade Camii konumu..... 66
Şekil 4. 108 Üryanizade Camii güneybatı cephesi 66
Şekil 4. 109 1976 yılında Üryanizade Camii..... 66
Şekil 4. 110 Üryanizade Camii denizden görünüşü 66
Şekil 4. 111 Üryanizade Camii planı..... 67
Şekil 4. 112 Üryanizade Camii kesiti 67
Şekil 4. 113 Üryanizade Camii güneybatı cephesi 67

Şekil 4. 114 Üryanizade Camii kuzeybatı cephesi 68
Şekil 4. 115 Üryanizade Camii güneybatı cephesi, muhdes abdest yeri 68
Şekil 4. 116 Üryanizade Camii kuzeydoğu ve güneydoğu cephesi..... 68
Şekil 4. 117 Üryanizade Camii harim 69
Şekil 4. 118 Üryanizade Camii kadınlar mahfiline çıkan merdiven..... 69
Şekil 4. 119 Üryanizade Camii müezzin mahfili ve kadınlar mahfili 69
Şekil 4. 120 Üryanizade Camii kuzeybatı cephesi, kayıkhane girişi..... 70
Şekil 4. 121 Üryanizade Camii bodrum katı, eskiden kayıkhane olan kat..... 70
Şekil 4. 122 Üryanizade Camii 1977 tarihli iç mekan fotoğrafı..... 70
Şekil 4. 123 Üryanizade Camii minaresi sol çizim, sağ güncel hali 70
Şekil 4. 124 Üryanizade Camii minareye çıkan ahşap kapı 70
Şekil 4. 125 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii konumu..... 71
Şekil 4. 126 Pervititich haritasında Silahtar Abdurrahman Ağa Camii konumu... 71
Şekil 4. 127 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii denizden görünüşü t.y. 71
Şekil 4. 128 Süheyl Ünver'e ait 1968 tarihinde çizimi..... 71
Şekil 4. 129 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii planı 72
Şekil 4. 130 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii kesiti 72
Şekil 4. 131 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii kuzeybatı cephesi 72
Şekil 4. 132 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii kuzeybatı cephesi 73
Şekil 4. 133 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii güneybatı cephesi 73
Şekil 4. 134 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii güneydoğu cephesi, mihrap nişi . 73
Şekil 4. 135 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii son cemaat yeri..... 74
Şekil 4. 136 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii müezzin mahfili ve kadınlar mahfili 74
Şekil 4. 137 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii mihrap ve minber 74
Şekil 4. 138 1991 tarihli fotoğraf 74
Şekil 4. 139 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii kapatılan pencere nişi ve vaaz kürsüsü 75
Şekil 4. 140 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii kadınlar mahfili çift taraflı sütun 75
Şekil 4. 141 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii perspektif çizimi..... 75
Şekil 4. 142 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii minare detayı..... 75
Şekil 4. 143 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii minare kaidesinde yer alan güneş saati 75
Şekil 4. 144 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii hünkar mahfili 75
Şekil 4. 145 Mihrimah Sultan Camii konumu..... 76
Şekil 4. 146 Mihrimah Sultan Camii Pervititch haritası..... 76

Şekil 4. 147 Mihrimah Sultan Camii dış revak sundurmalarının olmadığı hali t.y. 76
Şekil 4. 148 Mihrimah Sultan Camii denizden görünüşü 76
Şekil 4. 149 Mihrimah Sultan Camii 1928 tarihinde çekilen fotoğrafı 77
Şekil 4. 150 Mihrimah Sultan Camii perspektif 77
Şekil 4. 151 Mihrimah Sultan Camii 1835 tarihli gravürü 77
Şekil 4. 152 Mihrimah Sultan Camii 1839 tarihli gravürü 77
Şekil 4. 153 Mihrimah Sultan Külliyesi 78
Şekil 4. 154 Mihrimah Sultan Camii Planı 78
Şekil 4. 155 Mihrimah Sultan Camii kuzeybatı cephesi 78
Şekil 4. 156 Mihrimah Sultan Camii kesit 78
Şekil 4. 157 Mihrimah Sultan Camii güneybatı cephesi 79
Şekil 4. 158 Mihrimah Sultan Camii güneydoğu cephesi 79
Şekil 4. 159 Mihrimah Sultan Camii kuzeydoğu cephesi 79
Şekil 4. 160 Mihrimah Sultan Camii çift revaklı son cemaat yeri 80
Şekil 4. 161 Mihrimah Sultan Camii hünkar mahfili 80
Şekil 4. 162 Mihrimah Sultan Camii mihrabı 80
Şekil 4. 163 Mihrimah Sultan Camii minberi 80
Şekil 4. 164 Mihrimah Sultan Camii avlu duvarı, kayıkhane detayı 81
Şekil 4. 165 Mihrimah Sultan Camii avlu duvarında yer alan çeşme 81
Şekil 4. 166 Mihrimah Sultan Camii şadırvanı 81
Şekil 4. 167 Mihrimah Sultan Camii güneş saati 81
Şekil 4. 168 Mihrimah Sultan Camii kapı detayı 81
Şekil 4. 169 Mihrimah Sultan Camii kubbe detayı 82
Şekil 4. 170 Mihrimah Sultan Camii taç kapı süsleme detayı 82
Şekil 4. 171 Mihrimah Sultan Camii son cemaat yerinde bulunan mükebbire ve dış mihrap 82
Şekil 4. 172 Mihrimah Sultan Camii minber külahı 82
Şekil 4. 173 Mihrimah Sultan Camii fil ayağı 82
Şekil 4. 174 Mihrimah Sultan Camii vitraylı pencere detayı 82
Şekil 4. 175 Şemsi Paşa Cami Konumu 83
Şekil 4. 176 Şemsi Paşa Cami Pervititch haritası 83
Şekil 4. 177 Şemsi Paşa Cami t.y. 83
Şekil 4. 178 Şemsi Paşa Cami denizden görünüşü 83
Şekil 4. 179 Şemsi Paşa Cami 1940 tadilat öncesi fotoğrafı 84
Şekil 4. 180 Şemsi Paşa Cami harabe hali 84

Şekil 4. 181 Şemsi Paşa Cami harabe hali 84
Şekil 4. 182 Şemsi Paşa Cami yanındaki büyük yapılaşmalar 84
Şekil 4. 183 Şemsi Paşa Cami planı 85
Şekil 4. 184 Şemsi Paşa Cami perspektifi 85
Şekil 4. 185 Şemsi Paşa Cami kesiti 85
Şekil 4. 186 Şemsi Paşa Cami kuzeybatı cephesi 85
Şekil 4. 187 Şemsi Paşa Cami güneybatı ve güneydoğu cephesi 86
Şekil 4. 188 Şemsi Paşa Cami kuzeydoğu ve güneydoğu cephesi 86
Şekil 4. 189 Şemsi Paşa Cami güneydoğu cephesi 86
Şekil 4. 190 Şemsi Paşa Camii mihrap ve minberi 87
Şekil 4. 191 Şemsi Paşa Camii haziresi 87
Şekil 4. 192 Şemsi Paşa Camii harim kubbesi 87
Şekil 4. 193 Şemsi Paşa Camii harim ve türbeyi ayıran şebeke 87

Şekil 5. 1 Üsküdar yalı camilerinin cephe kompozisyonları 101
Şekil 5. 2 Üsküdar yalı camilerinin mihrap şekilleri 105
Şekil 5. 3 Üsküdar yalı camilerinin minber şekilleri 106
Şekil 5. 4 Üsküdar yalı camilerinin minare şekilleri 111
Şekil 5. 5 Minareleri değişime uğrayan camilerin, arşiv kayıtlarında yer alan eski minare şekilleri ve günümüzdeki halleri 112
Şekil 5. 6 Üsküdar yalı camilerinin hünkar mahfilleri 113

TABLO LİSTESİ

Tablo 2. 1 Sarıyer, Beşiktaş, Beyoğlu ve Beykoz ilçelerinde yer alan yalı camilerinin isimleri 24
Tablo 2. 2 Deniz kıyısında yer alan bazı camilerin, kayıkhane, iskele ve rıhtımı 27
Tablo 2. 3 Üryanizade Camii kayıkhanesinin zaman içinde değişimi 28
Tablo 4. 1 Kandilli Camii 39
Tablo 4. 2 Kandilli Camii (devamı) 40
Tablo 4. 3 Kandilli Camii (devamı) 41
Tablo 4. 4 Kandilli Camii (devamı) 42
Tablo 4. 5 Kandilli Camii (devamı) 43
Tablo 4. 6 Kandilli Camii (devamı) 44
Tablo 4. 7 Vaniköy Camii 45
Tablo 4. 8 Vaniköy Camii (devamı) 46
Tablo 4. 9 Vaniköy Camii (devamı) 47
Tablo 4. 10 Vaniköy Camii (devamı) 48
Tablo 4. 11 Vaniköy Camii (devamı) 49
Tablo 4. 12 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii 50
Tablo 4. 13 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii (devamı) 51
Tablo 4. 14 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii (devamı) 52
Tablo 4. 15 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii (devamı) 53
Tablo 4. 16 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii (devamı) 54
Tablo 4. 17 Hamdullah Paşa Camii 55
Tablo 4. 18 Hamdullah Paşa Camii (devamı) 56
Tablo 4. 19 Hamdullah Paşa Camii (devamı) 57
Tablo 4. 20 Hamdullah Paşa Camii (devamı) 58
Tablo 4. 21 Hamdullah Paşa Camii (devamı) 59
Tablo 4. 22 Beylerbeyi Camii 60
Tablo 4. 23 Beylerbeyi Camii (devamı) 61
Tablo 4. 24 Beylerbeyi Camii (devamı) 62
Tablo 4. 25 Beylerbeyi Camii (devamı) 63

Tablo 4. 26 Beylerbeyi Camii (devamı)..... 64
Tablo 4. 27 Beylerbeyi Camii (devamı)..... 65
Tablo 4. 28 Üryanizade Camii 66
Tablo 4. 29 Üryanizade Camii (devamı)..... 67
Tablo 4. 30 Üryanizade Camii (devamı)..... 68
Tablo 4. 31 Üryanizade Camii (devamı)..... 69
Tablo 4. 32 Üryanizade Camii (devamı)..... 70
Tablo 4. 33 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii 71
Tablo 4. 34 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii (devamı)..... 72
Tablo 4. 35 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii (devamı)..... 73
Tablo 4. 36 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii (devamı)..... 74
Tablo 4. 37 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii (devamı)..... 75
Tablo 4. 38 Mihrimah Sultan Camii 76
Tablo 4. 39 Mihrimah Sultan Camii (devamı)..... 77
Tablo 4. 40 Mihrimah Sultan Camii (devamı)..... 78
Tablo 4. 41 Mihrimah Sultan Camii (devamı)..... 79
Tablo 4. 42 Mihrimah Sultan Camii (devamı)..... 80
Tablo 4. 43 Mihrimah Sultan Camii (devamı)..... 81
Tablo 4. 44 Mihrimah Sultan Camii (devamı)..... 82
Tablo 4. 45 Şemsi Paşa Camii 83
Tablo 4. 46 Şemsi Paşa Camii (devamı)..... 84
Tablo 4. 47 Şemsi Paşa Camii (devamı)..... 85
Tablo 4. 48 Şemsi Paşa Camii (devamı)..... 86
Tablo 4. 49 Şemsi Paşa Camii (devamı)..... 87

Tablo 5. 1 Yalı camilerinin kıyı, yol ve silüetle ilişkisi..... 90
Tablo 5. 2 Üsküdar yalı camilerinin harim planlarına göre sınıflandırılması..... 93
Tablo 5. 3 Üsküdar yalı camilerinin son cemaat yerine göre sınıflandırılması 94
Tablo 5. 4 Üsküdar yalı camilerinde hünkar kasrı ve hünkar mahfili..... 94
Tablo 5. 5 Üsküdar yalı camilerinin bölümlerinin karşılaştırılması 95
Tablo 5. 6 Üsküdar yalı camilerinin bölümlerinin karşılaştırılması (devamı)..... 96
Tablo 5. 7 Üsküdar yalı camilerinin bölümlerinin karşılaştırılması (devamı)..... 97
Tablo 5. 8 Üsküdar yalı camilerinin cephe özellikleri..... 100
Tablo 5. 9 Üsküdar yalı camilerinin mihrap ve minber özellikleri..... 104
Tablo 5. 10 Üsküdar yalı camilerinin minare özellikleri 110

Tablo 6. 1 İstanbul ili Üsküdar ilçesinde yer alan dokuz adet yalı caminin genel özellikleri 119

HARİTA LİSTESİ

Harita 2. 1 Alman Mavileri Haritası,1913-1914 tarihleri arasında Boğaziçi 16

Harita 2. 2 1922 Boğaziçi haritası 20

Harita 2. 3 İstanbul boğazı, uydu görüntüsü..... 24

Harita 2. 4 Sarıyer, Beşiktaş, Beyoğlu ve Beykoz ilçelerinde yer alan yalı camilerinin konumu 25

Harita 3. 1 Grelot'un Üsküdar haritası 30

Harita 3. 2 Piri Reis Üsküdar haritası**,** 1: Mihrimah Sultan Külliyesi, 2: Şemsi Paşa Külliyesi..... 32

Harita 3. 3 Üsküdar'ın ilçeleri haritası, çalışma kapsamını, yuvarlak içerisine alınmış on bir mahalle oluşturmaktadır 33

Harita 3. 4 Pervititch haritasında Üsküdar 34

Harita 4. 1 Üsküdar'da yer alan yalı camilerinin konumu 38

ÖZET

İstanbul'un Üsküdar İlçesinde Yer Alan Yalı Camilerinin Mimarlık Tarihi Açısından Değerlendirilmesi

Seda Nur AYDIN

Mimarlık Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Bu tez çalışması İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında yer alan Üsküdar ilçesinin kıyı şeridinde konumlanan dokuz adet yalı camisinin mimarlık tarihi açısından kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini, camilerin kıyı ile olan konumlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini karşılaştırılarak benzer ve ayrılan yönleriyle ele almasını hedeflemiştir. Geçmiş yıllardan beri liman kenti olması ve Avrupa'nın Anadolu'ya açılan kapısı olması Üsküdar'ı stratejik açıdan önemli hale getirmiştir. Bu denli önemli bir semtin kıyısında konumlanan camiler yalnızca ibadet mekanı olarak değerlendirilmemiş aynı zamanda kentsel doku ve kıyı arasında kilit noktası işlevi görmüş ve halkın kıyı ile kurduğu bağı güçlendirmiştir. Çalışma kapsamında 16. yüzyıldan 19. yüzyıla, geçen süreç içerisinde inşa edilen yalı camiler konumlanış yeri, plan özellikleri, cephe özellikleri, malzeme özellikleri yönünden kataloglanarak değerlendirilmiştir. Kataloglarda caminin arşiv taramaları neticesinde ulaşılan eski fotoğraflarına, projelerine ve saha araştırması sonucu yapının güncel halini gösteren, deniz ile ilişkisinin vurgulandığı fotoğraflarına yer verilmiştir. İnşa edildikleri dönemin mimari üsluplarını yansıtan, bu yönüyle de kentin hafızasını bütününde saklı tutan yalı camiler, geçirmiş olduğu dönüşümler ile kıyı mimarisinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Araştırma kapsamında kıyıya

yakınlık durumu, topoğrafik yapı, parsel şekli, caminin banisi, mimarı, yapıldığı dönem üslubu, külliye bünyesinde inşa edilip edilmediği faktörlerinin tasarımı doğrudan etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kıyıda inşa ediliyor olmasının getirisi olarak, kıyıdan uzak camilerde yer almayan kayıkhane, iskele bağlantıları ile özgün tasarımlar meydana gelmiştir. Camilerin harim mekanı, son cemaat yeri, hünkar kasırları, minare formları, iç ve dış mekan süslemeleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş olup ortak ve farklı yönler açığa çıkarılmıştır. Camilerin tarihsel süreç içerisinde yaşadığı malzeme kayıpları, şekil değişiklikleri ve bünyesine eklenen birimlerinin tespiti yapılmıştır. Sonuç olarak bünyesinde en çok yalı cami barındıran Üsküdar İlçesi'ndeki yalı camiler, silüete olan etkisi, kıyı ile ilişkisi ve mimari özellikleri açısından belgelenmiş, Osmanlı cami mimarisinin kıyı-kent ilişkisi açısından değerlendirilmesi yönünden literatüre özgün katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yalı Cami, Üsküdar, Kıyı mimarisi, Osmanlı mimarisi, Boğaziçi

ABSTRACT

Evaluation of Waterside Mosques Located in Üsküdar District of Istanbul in Terms of Architectural History

Seda Nur AYDIN

Department of Architecture

Master's Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

This thesis aims to comprehensively evaluate nine waterside mosques located along the coastline of the Üsküdar district on the Anatolian side of the Bosphorus from an architectural historical perspective. It aims to compare the mosques' positions on the shore and their relationships with each other, exploring their similarities and differences. Üsküdar's long-standing role as a port city and as Europe's gateway to Anatolia has made it strategically important. Mosques situated on the shores of such a significant district have not only served as places of worship but also served as key points between the urban fabric and the coast, strengthening the public's connection to the coast. Within the scope of this study, waterside mosques built from the 16th to the 19th centuries have been cataloged and evaluated in terms of their location, plan features, façade characteristics, and material properties. The catalogs include old photographs and blueprints of the mosques, obtained through archive searches, as well as photographs from field research that depict the structure's current state and emphasize its relationship with the sea. Reflecting the architectural styles of their period and thus preserving the city's memory throughout its entirety, waterside mosques have become an integral part of coastal architecture through the transformations they have undergone. The research concluded that factors such as proximity to the shore, topography, site shape, the mosque's benefactor, architect, the style of the period in which it was built, and whether it

was built within a complex directly influence its design. Being built on the coast resulted in unique designs, including boathouses and pier connections, which are not found in mosques farther from the shore. The mosques' prayer rooms, narthex, sultan's pavilions, minaret forms, and interior and exterior decorations were comparatively analyzed, revealing common and different aspects. Material losses, changes in form, and additions to the mosques' structures throughout history were identified. As a result, the waterside mosques in Üsküdar District, which has the highest number of waterside mosques, have been documented in terms of their impact on the silhouette, their relationship with the coast, and their architectural features, and have made an original contribution to the literature in terms of evaluating the Ottoman mosque architecture in terms of the coast-city relationship.

Keywords: Waterside Mosque, Üsküdar, Coastal architecture, Ottoman architecture, Bosphorus

1
GİRİŞ

1.1 Tezin Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Boğaziçi'nin en eski yerleşim yerlerinden biri olan, stratejik konumu, mimarisi ve dini kültürü yönünden önem arz eden Üsküdar ilçesinin kıyı şeridini inci gibi süsleyen, Osmanlı'nın farklı dönem özelliklerini barındırarak inşa edilmiş, toplum yaşamının sahil yerleşkesi ile iç içe olduğunu kanıtlar nitelikte olan ve tarihi yarımadaya bakan kıyı boyunca konumlanan dokuz adet yalı camisi ile sınırlı tez kapsamı hakkında yapılan arşiv araştırmalarında, camiler hakkında daha önce yapılmış çalışmalar olsa bile kimi cami için yetersiz bilgilerin olduğu fark edilmiş olup bu camileri mimarlık tarihi açısından kapsamlı bir şekilde değerlendirmek, tarihsel süreç içerisinde uğradığı değişimleri irdelemek, külliye bünyesinde olup olmamasının ne gibi farklılıklar oluşturduğunu, kıyıda inşa edilmiş olmasının caminin tasarımını ne yönde etkilediğini, kıyıdan uzak inşa edilen camilerden farklı olarak kayıkhane gibi yeni mimari elemanlar ile bağlantı durumunu, kıyıda inşa edilmesinin olumsuz yönlerini, mimari elemanlarındaki kayıplarını, topoğrafyanın cami tasarımında neleri zorunlu kıldığını tespit etmek, camileri birbirinden ayıran kendine özgü yönlerini açığa çıkarmak ve birbirleriyle konumlanış, plan, cephe, malzeme ve süsleme özellikleri açısından karşılaştırmak hedeflenmektedir. Boğaziçi'nin kamu ve özel alanı arasında bir sınır çizgisi konumunda yer alan, denizden ulaşım sağlayanları, cazibesi, konumu ve özgün mimarisiyle selamlayan araştırma kapsamındaki camiler, sarayla ve çevresinde yer alan diğer önemli mimari eserlerle olan yakın ilişkileri ve silüetin önemli bir parçasını oluşturmaları açısından fazlasıyla önem arz etmektedir. Camilerin çevresi ile kurduğu ilişki ve kıyı çizgisi özgün tasarımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunlarla birlikte çalışma kapsamında camilerin bünyesine farklı dönemlerde, farklı yöneticiler

tarafından eklenen bölümler irdelenecek, bu durum sadece mimarlık tarihi bağlamında değil döneminin estetik, sosyal ve siyasal bakış açısının da ele alınmasını sağlayacaktır. Mimari kimlikleri tespit edilen camilerin koruma durumları ve geçirmiş olduğu restorasyonları incelenerek günümüzde ki işlevselliği ve özgünlüğünde meydana gelen değişimler tartışılacaktır. Aynı zamanda çalışma bölgesi olan Üsküdar'da günümüzde yalı cami niteliğini kaybetmiş ancak bir dönem kıyıda yer alan veya kıyıya sıfır konumlanmasa bile Üsküdar sahil silüetine katkısı olan camiler, kıyı cami olarak nitelendirilecek ve isimlerine yer verilecektir. İlk olarak Osmanlı dönemi mimarisi, İstanbul cami mimarisi, yalı cami mimarisi hakkında mevcut olan seyahatnameler, arşiv belgeleri, eski haritalar, fotoğraflar, gravürler, benzer konuda hazırlanan tezler ve makaleler taranarak teorik bir sınır belirlenmiştir. Sonrasında yalı camilerinin tarihsel arka planını irdelemek, banisi, mimarı ve inşa süresi hakkında bilgi edinmek için Osmanlı arşiv belgeleri, seyyah anlatıları, tahrir kayıtları incelenmiştir. Güncel durum tespiti açısından sahada yapılan araştırmalar ile camilerin mimari kurgusu, malzeme özellikleri, süsleme detayları fotoğraflanarak belgelenmiştir. Tezde yöntem olarak kataloglama seçilmiş ve Üsküdar'daki dokuz adet yalı cami bütün özellikleri ile kataloglarda anlatılmıştır. Katalog kapsamında yapının adı, banisi, yapım yılı, adresi, mimarı, ada ve parseli yer almaktadır. Katalogların analizleri neticesinde Üsküdar kıyısında kataloglanan dokuz adet yalı cami karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak tez çalışması; yalı camilerinin mimarlık tarihi içerisinde ki yerini daha belirgin hale getirmeyi, korunması ve tarihsel süreç içerisinde varlıklarını devam ettirmesine katkı sağlamayı, ilk yapıldığı hali ile günümüzdeki halinin karşılaştırılmasına olanak sağlamayı, yalı camilerinin mimari karakterinin bölgeye göre değişim gösterip göstermediğini, bulunduğu bölgedeki diğer yalı camiler ile aralarında bir üslup birliği olup olmadığı konusunda verileri toplamayı ve sınıflandırmayı ayrıca İstanbul'un Boğaziçi kıyılarında yer alan yalı camilerinin envanterini oluşturmayı hedeflemektedir.

1.2 Literatür Özeti

Üsküdar sahil şeridinde yer alan yalı camileri, Boğaziçi yerleşim tarzına ek olarak Osmanlı dini mimari özelliklerini barındırması yönüyle de şahsına münhasır tasarımlar olarak dikkat çekmektedirler. Mimarlık tarihi literatüründe yapılan araştırmalarda tez kapsamında yer alan camilerden genel cami mimarisi kapsamında bahsedildiği, kıyıda konumlanıyor oluşunun camiye olan etkisinden yüzeysel bahsedildiği, Üsküdar özelinde ortak paydada buluşan camilerin özeliklerinin karşılaştırıldığı yönünde bir çalışmanın yer almadığı tespit edilmiştir. Literatürde yer alan bu boşluğun doldurulması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada alt başlıklar oluşturulurken başvurulan kaynaklara bölüm özelinde bahsedilmektedir.

Giriş bölümünün ardından Yalı Camisi Tanımı ve Tarihsel Gelişimi başlığı ile başlayan ikinci bölümde İslam mimarisinde ortaya çıkan cami mimarisinin geçirdiği süreç kısaca özetlenmiştir. Arap ve İslam ülkelerinde cami mimarisi, Anadolu öncesi cami mimarisi, Anadolu Selçuklu dönemi cami mimarisi ve Osmanlı dönemi cami mimarisine yer verilip devamında Boğaziçi tarihi, kıyı mimarisi ve yalı cami kavramı ele alınmıştır. Bu bölümü oluştururken yararlanılan başlıca kaynaklar; Tahsin Öz'ün *İstanbul Camileri* kitabı, Haluk Sezgin'in *Türk ve İslam Ülkeleri Mimarisine Toplu Bakış* isimli kitabı, Suut Kemal Yetkin'in *İslam Mimarisi* başlıklı kitabı, Aptullah Kuran'ın *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami* başlıklı kitabı, Oktay Aslanapa'nın *Osmanlı Devri Mimarisi* isimli kitabı, Doğan Kuban'ın *Osmanlı Mimarisi* kitabı, Cahid Baltacı'nın *"İslam Medeniyetinde Cami"* başlıklı makalesi, Ahmet Akın'ın *"Tarihi Süreç İçerisinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme"* başlıklı çalışması, Salimi Amineddin'in *"İslam Ülkelerinde Çağdaş Cami Mimarisi Sorunsalı"* başlıklı tezinden faydalanılmıştır. Yalı cami kavramına ilişkin Berica Nevin Berberoğlu'nun *Boğaz'ın İncileri Yalı Camileri* kitabından, Rukiye Bostan Güner'in *"18. yy İstanbul Boğaziçi Kıyı Camileri ve Koruma Sorunları"* başlıklı yüksek lisans tezinden, Abdullah Süha Ermumcu'nun *"İstanbul Sarıyer İlçesinde Bulunan Yalı Camileri, Koruma Önerileri ve Değerlendirilmesi"* başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır. Osmanlı'da kıyı mimarisi ve kıyı camilerinin konumlanışı ile ilgili Lütfi Yazıcıoğlu'nun *Boğaziçi Kıyı Yapıları* isimli çalışmasından, Orhan Erdenen'in *Boğaziçi Kendini Anlatıyor* başlıklı kitabından, Sedat Bornovalı'nın

Boğaziçi'nin Tarih Atlası isimli kitabından, Doğan Kuban'ın *İstanbul Bir Kent Tarihi* kitabından, Gizem Akbıyık'ın *"Boğaziçi Sahil Şeridinde Bulunan Sivil Mimarlık Örneği Yapıların Özgünlük Durumları Üzerine Analitik Bir İnceleme: Beylerbeyi Ve Çengelköy"* başlıklı yüksek lisans tezinden, Vedat Özgül'ün *"19. Yüzyıl Boğaziçi Rumeli Yakası Yalılarında Mimari Üsluplar Ve Korunmuşluk Analizleri"* başlıklı tezinden, Mehmet Baha Tanman'ın *Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy* başlıklı kitabından, Zeynep Ahunbay'ın *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon* isimli kitabından, Derya Sökmen'in "*Boğaziçi'nde Yalı Kayıkhaneleri üzerine bir araştırma / Boğaziçi Sahil Evleri Kayıkhaneleri Üzerine Araştırma"* başlıklı tezinden faydalanılmıştır.

Üçüncü bölümde, Üsküdar'ın tarihi, kentsel gelişimi ve kıyı mimarisi hakkında bilgi verilmiş olup bu bölüm hazırlanırken; Mehmet Nermi Haskan'ın *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* kitabından, İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi* kitabından, Özgü Develi'nin *"Üsküdar'ın Cami Olarak İşlevlendirilmiş Tekkelerinde Koruma"* başlıklı yüksek lisans tezinden, Ezgi Gürbüz'ün *"Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi Külliyeyi Oluşturan Yapılar Ve Bu Yapılardan Caminin Son Dönem Restorasyonu (2012-2014)"* başlıklı yüksek lisans tezinden, Beste Nur İskender Aydın'ın *"Osmanlı Kentlerinde Dönüşümün Üsküdar Üzerinden İncelenmesi"* başlıklı makalesinden, Selda Karaosman ve İmre Özbek Eren'in *"Üsküdar'da Çevre Verilerinin Osmanlı Dönemi Camilerinin Yerleşimine Etkisi"* başlıklı sempozyum bildirisinden, Gülru Necipoğlu'nun *Sinan Çağı* isimli kitabından ve SALT arşivinde yer alan eski fotoğraf ve haritalardan faydalanılmıştır.

Dördüncü bölümde tez konusu 9 adet caminin katalogları hazırlanırken çoğunlukla VGM arşivi ve KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivinde yer alan camilerin rölöve, restitüsyon, restorasyon, sanat tarihi raporları ve projelerinden faydalanılmıştır. Beylerbeyi Camii için Erman Gez'in *"Üsküdar Beylerbeyi (Hamid-i Evvel) Camii"* başlıklı çalışmasından ve Neziha Bezci'nin *"Arşiv Belgeleri Işığında Beylerbeyi ve Emirgan Camileri"* başlıklı yüksek lisans tezinden, Kandilli Cami için Zeynep Emel Ekim'in *"Kandilli Cami ve Geçirdiği Dönemsel Özellikler"* başlıklı makalesinden, Mihrimah Sultan Cami için Bekir Yılmazörnek'in *"Üsküdar Mihrimah Sulan Külliyesi"* başlıklı yüksek lisans tezinden, Şemsi Paşa Cami için

Oya Şenyurt'un *"Şemsi Ahmed Paşa'nın Üsküdar'daki Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme"* başlıklı makalesinden, Mehmet İnbaşı'nın *"Şemsi Paşa Vakfiyesi"* başlıklı çalışmasından ve Safa Meral ve Emre Kishalı'nın *"Mimarlık Tarihi ve Mimari Koruma Ara Kesitinde Bir İnceleme: Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi"* başlıklı makalesinden, Vaniköy Cami için Mustafa Mikdat Bütüner'in *"İstanbul İli Üsküdar İlçesi Vaniköy Cami Restorasyon Projesi"* başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

Beşinci ve altıncı bölümde, dördüncü bölümde belirtilen kaynaklarda elde edilen bilgiler neticesinde oluşturulan katalogların karşılaştırmaları ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Sonuç bölümünde kapsamlı bir tablo hazırlanarak (bkz. Tablo 6.1) cami bölümlerinin karşılaştırılmalı verileri açığa çıkarılmıştır. Araştırma kapsamında çoğunlukla; VGM İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi, KTB İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi ve İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi'nde yer alan belgelerden faydalanılmıştır.

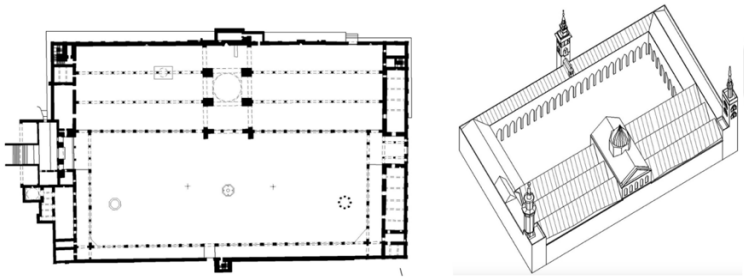
2
YALI CAMİSİ TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu bölümde, çalışmanın ana odağında yer alan yalı camilerinin tanımı yapılacaktır. Ancak İslam mimarlığında caminin ortaya çıkışı ve çeşitli İslam devletlerindeki cami tiplerinden özelliklede Osmanlı camilerinden söz edilerek yalı camilerinin de gruplanması, İslam mimarlığı terminolojisi içinde daha anlaşılır hale gelecektir. İslam medeniyetinde mimari açıdan önem arz eden camiler Müslümanların ibadet etmek amacıyla toplandığı mekanlardır (Baltacı, 1985). İslam dünyasında ilk camii olarak Medine'deki Mescid-i Nebevi kabul edilir (Şekil 2.1). Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra kendisine bir mesken inşa edilirken, aynı zamanda ilk önemli caminin de temelleri atılmıştır. Bu yapının bulunduğu alan, yaklaşık üç arşın derinliğinde taş temel üzerine yükseltilmiş, kerpiçten örülmüş ve bir insan boyuna ulaşan duvarlarla çevrelenmiş bir avlu niteliğindeydi. Avlunun bir kenarında, Hz. Peygamber ile ailesinin ikamet edeceği odalar sıralanmıştır. Kudüs'e bakan bölümünde ibadet edenleri güneşten korumak amacıyla hurma dallarından bir gölgelik bulunmaktadır. Bu ilk cami, zamanla çeşitli dönemlerde yenileme ve genişletme çalışmaları geçirmiştir. Belirli dönemlerde geçirmiş olduğu onarımlar neticesinde özgün mimari yapısını tamamen yitirmiştir. Günümüzde bu ilk yapının detaylarına yalnızca yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler ile ulaşılmaktadır. Bununla birlikte, bu caminin sade planı, ilk dönem İslam cami mimarisine yön vermiş ve sonradan inşa edilen ibadet mekânlarına ilham kaynağı olmuştur. Her ne kadar bazı kaynaklarda Kuba Mescidi İslam tarihindeki ilk cami olarak anılsa da, hicretten hemen sonra inşa edilen bu yapı, işlevi ve konumu itibarıyla ilk cami olarak kabul edilmelidir. (Eyice, 1993).

Şekil 2. 1 Mescid-i Nebevi'nin ilk yapıldığı hali solda restitüsyon çizimi, sağda planı (https://www.profilkitap.com/)

Hz. Muhammed ve dört halife devrinden sonra kurulan ilk İslam devleti olan Emeviler (661-750) başkenti Şam'a taşımışlardır. Dönemlerinin en önemli mimari eseri olan Şam Emeviye (Umeyye) Camii'ni inşa etmişlerdir. Bugünkü anlamda mihrap, minber ve minare ilk kez Şam Emeviye Camii'nde kullanılmıştır (Şekil 2.2) (Sezgin, 1979).

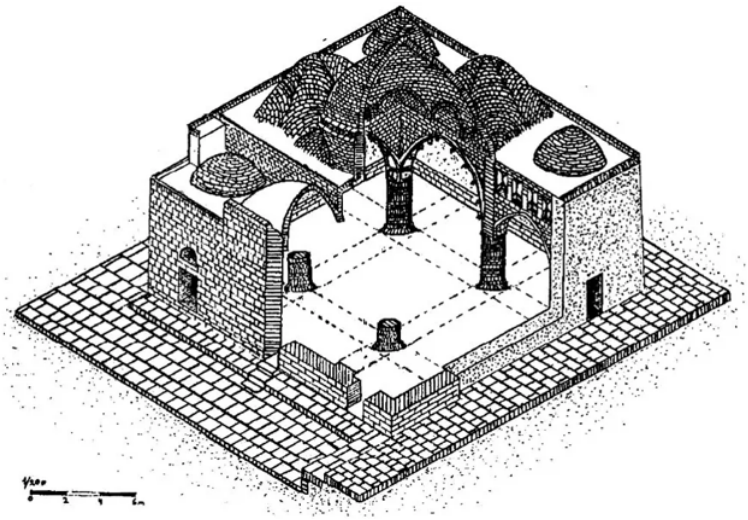
Şekil 2. 2 Şam Emeviye Camii solda planı, sağda perspektifi (https://www.archnet.org/sites/31)

Abbasiler döneminde (750-1258) inşa edilen Samarra Ulu Cami ordugah tipi cami olarak adlandırılmakta olup, sarmal formuyla dikkat çeken minaresi, gözetleme kulesi olarak da kullanılmıştır (Şekil 2.3). Emevi ve Abbasi sülaleleri arasındaki çekişmelerden kaçan Abdurrahman ve yakınında bulunanlar, Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e geçmiştir. Endülüs Emevileri bu bölgeye kendi sanat ve mimarlık anlayışlarını taşımıştır. Endülüs Emevileri'nin en kıymetli eseri Cordoba / Kurtuba / Kordoba Camii'dir (Sezgin, 1979). Tolunoğulları 868 yılında Suriye ve Mısır bölgesinde kurulan ilk Müslüman-Türk devletidir. Kahire'de bulunan Tolunoğlu Ahmet Cami döneminin önemli camilerindendir. Revaklı avlu ve harim bölümlerinden oluşmaktadır (Kuran, 1964).

Şekil 2. 3 Samara Ulu Camii sarmal formda minaresi (Yetkin, 1959)

Türkler İslam sahnesine ilk kez Abbasiler döneminde girmiştir. İslam inancını kabul ettikten sonra sürekli yer değiştiren ve gittikleri yerlere göre kendi gelenekleri ile yeni tanıştıkları anlayışları birleştirerek, kendinden sonra meydana gelecek eserlere katkı sağlayacak mimari yapıtlar meydana getirmişlerdir (Sezgin, 1979). Müslümanlığı benimseyen ilk Türk devleti İdil Bulgarları'dır (Arabalı Tatar, 2019). Orta Asya'da, Karahanlılar (840-1212) ile birlikte cami, türbe, saray, kervansaray yapıları yapılmaya başlanmıştır. Kışlak Hazara Camii kerpiç ve tuğla malzemeden inşa edilmiş estetik bir mimari tarza sahiptir, merkezi plan tipi bu cami ile başlamıştır (Kuran, 1964), (Şekil 2.4).

Şekil 2. 4 Kışlak Hazara Camii perspektif kesiti
(https://www.sanatinyolculugu.com)

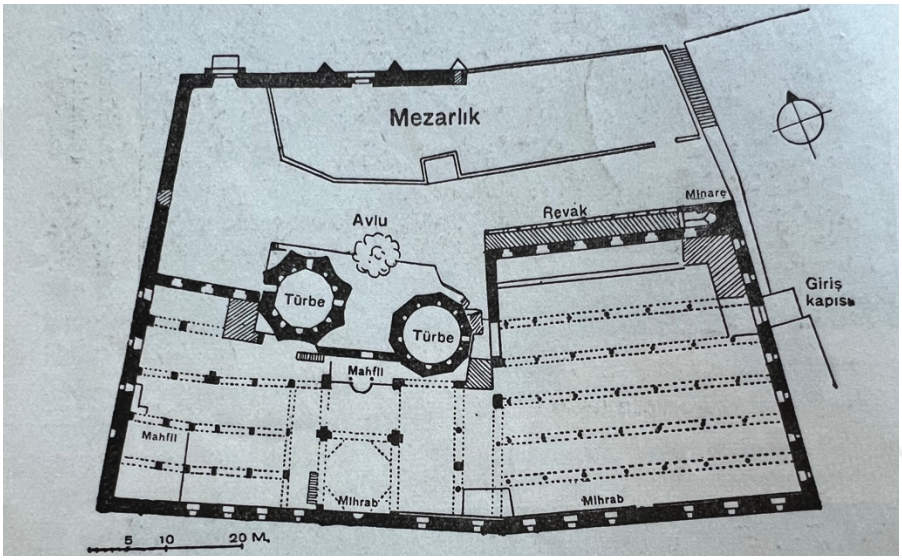
Bir başka Türk-İslam devleti olan Gaznelilerin (963-1186) mimari eserlerinden günümüze harabe yığınları kalmıştır. Mihrap önü kubbe kullanımı ve ahşap camiler ilk kez bu dönemde görülmüştür. Tuğla ile birlikte taş ve mermer malzeme kullanılmıştır. 11. yüzyılda Afganistan'da inşa edilen Leşker-i Bazar Camii, ulu cami modelinde inşa edilmiştir. Büyük Selçukluların ele geçirdiği topraklar üzerinde cami, türbe, medrese gibi dini mimari eserler gelişim göstermiştir. Egemen oldukları bölgelerde eski camileri yenilemişlerdir. İran'da anıtsal cami tipini meydana getirmişlerdir. Selçuklu mimarisinde dört eyvanlı cami modelinin ilk örneği Isfahan'da bulunan Mescid-i Cuma'dır (Şekil 2.5), (Yetkin, 1959).

Şekil 2. 5 Isfahan Mescid-i Cuma avludan eyvanların görünüşü (https://islamicheritage.co.za/author/owais/page/9/)

Büyük Selçuklular döneminde Orta Asya'dan batıya doğru başlayan göçler Türklerin 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yerleşmesi ile sonuçlanmıştır. Anadolu'da yerleşik hayata geçtikten sonra burada yeni yapım malzemeleri ve teknikler kullanılarak Anadolu'nun İslamlaşması yönünde dini yapılar inşa edilmiştir (Sezgin,1979). Oktay Aslanapa Türklerin bu topraklara Malazgirt Savaşı'ndan öncede sınırlıda olsa göç ettiklerinden bahsetmektedir (Aslanapa, 1991). Selçuklular'ın İran'a gelmesi ile ortaya çıkan mimarlık için Orta Asya'nın devamı diyebiliyorken Anadolu için durum değişmiş ve yeni bir mimari üslup meydana gelmiştir. Mimari eserlerin ilkini çok sütunlu ve ulu cami şeklinde camiler oluşturmuştur (Yetkin, 1959). Cami mimarisinde görülen taş, ahşap işçiliği ve geometrik süslemeler, Türklerin kendilerine özgü sanat tarzının Anadolu'ya taşındığını gösteren detaylardandır (Aslanapa, 2019). Anadolu Selçuklu dönemine

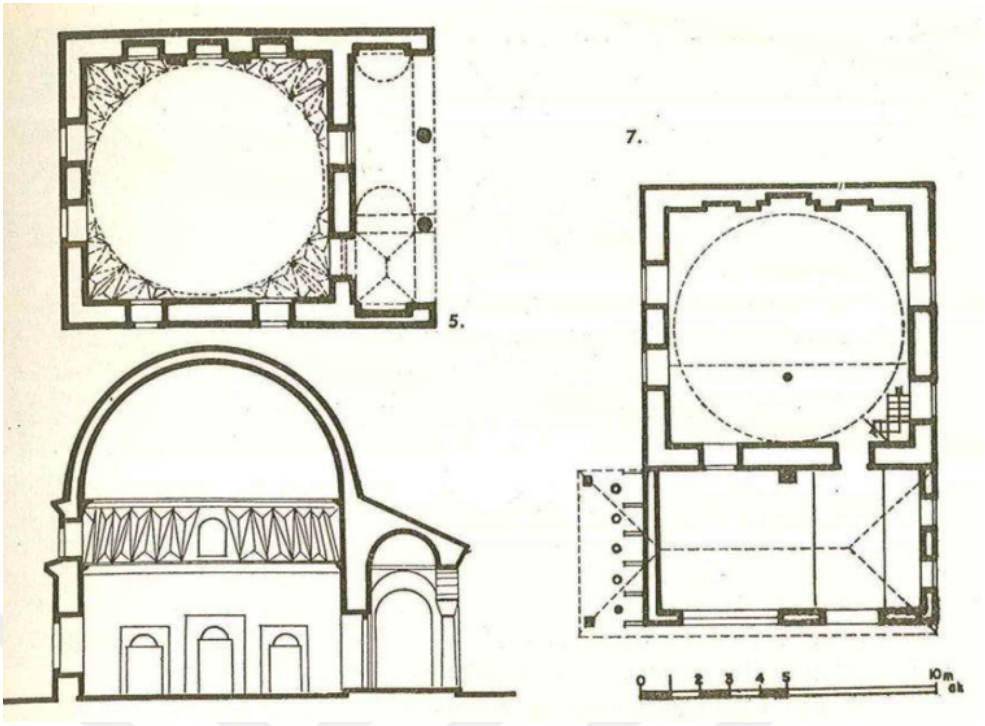
(1077-1308) ait camilerin iç bölümlerinde ahşap ya da kagir taşıyıcı ayakların bulunması önem arz etmektedir. Mihrap önü kubbeli, çok ayaklı cami plan şemasına sahiptirler. İran'da yapı malzemesi olarak kullanılan tuğla bırakılarak taş kullanılmaya başlanmıştır. Ahşap ve taş işçiliğinde süslemeler yaparak sade üsluplu camiler inşa edilmiştir. Konya Alaeddin Camii (Şekil 2.6), Malatya Ulu Camii, Divriği Ulu Camii kagir ayaklı camilere örnek oluşturmaktadır. Ahşap ayaklı camilere ise Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Afyon Ulu Camii ve Sivrihisar Ulu Camii örnek oluşturmaktadır (Sezgin,1979).

Şekil 2. 6 Konya Alaaddin Camii planı (Yetkin, 1959)

Selçuklular döneminin bitişi ve Osmanlı döneminin başlangıcı olan 1300-1450 tarihleri arasında Beylikler oluşmuştur. Bu Beylikler içerisinde Osmanoğlu Beyliği, önce siyasi olarak güçlenmiş, sonra Anadolu'da ve Rumeli'de genişleyerek devletleşmiş ve imparatorluk halini almıştır. Tek kubbeli cami ve son cemaat yeri bu dönem camilerinde görülmeye başlanan özelliklerdendir (Baltacı, 1985). Osmanlı dönemi cami tarihi incelendiğinde; beylik olarak kurulup gelişim göstererek imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul şehirlerinde başlayıp sonrasında fethedilen bölgelerde birçok mimari eser meydana getirmişlerdir. Osmanlı cami mimarisi farklı araştırmacılar tarafından farklı dönemlere ayrılarak incelenmektedir. Oktay Aslanapa ve Süheyl Ünver Erken Dönem (1300-1453), Klasik Dönem (1453-1600) ve Geç Dönem (1600-1923) olarak üç dönemde incelerken (Aslanapa, 1991), Doğan Kuban, Kuruluş

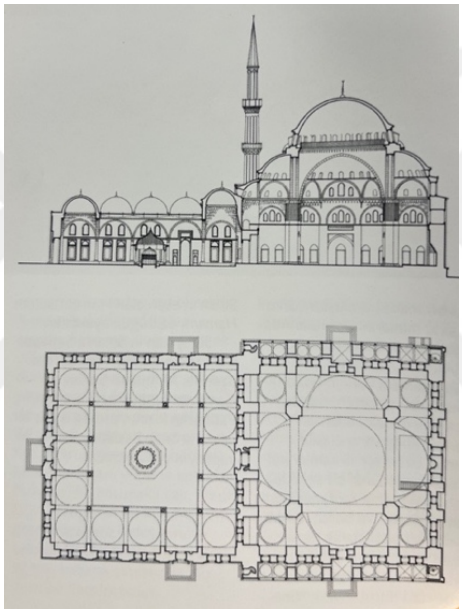
Dönemi, Formasyon Dönemi, Klasik Dönem, Yenileşme Dönemi, Batılılaşma Dönemi ve Eklektik Dönem olarak altı bölümde incelemektedir (Kuban, 2007). Semavi Eyice ise Erken Dönem, Klasik Dönem, Geç Klasik ve Geç Osmanlı olarak ayırarak incelemektedir. Geç Dönem'in 1718-1730 yılları arasına Lale Devri denilmektedir. Tez kapsamında Erken Dönem, Klasik Dönem ve Geç Dönem olarak üç dönemde incelenmiştir. Osmanlı mimarisinin ilk dönemi (1299-1453) Bursa devri olarak da isimlendirilmiş olup bu dönem, Osmanlı mimari tarzının başlangıcını oluşturmaktadır. Yeni anlayışlar neticesinde camilerde değişiklikler meydana gelmiştir. Aşırılıktan uzak durulmuş, süslemelerde sade mimari üslup tercih edilmiştir (Sezgin,1979). Osmanlı ilk devrinde cami mimarisinde talep basit, dört köşeli, toplu bir iç mekan oluşturmak yönünde olmuştur. Mimaride gerek duyulmayan ögelere yer verilmemiştir. Bu dönem camilerinde dış mekan ve iç mekan arasında direkt bağlantı söz konusudur. Kubbeli kare tarz temel unsur olmakla beraber, bu dönemde üç tip cami görülmüştür (Kuran, 1964). Tek kubbeli camiler, Zaviyeli ve Ulu Camiler Erken Osmanlı Dönemi'nde görülen cami tipleridir (Salimi, 2013). Yapım tarihi bilinen ilk cami İznik Hacı Özbek Cami'dir (Şekil 2.7). Tek kubbeli ve üç bölmeden oluşan son cemaat yerine sahip camilere Bilecik Orhan Gazi Camii, Bursa Alaaddin Bey Camii örnek verilebilir. Zaviyeli cami Bursa Devri'ne özgü olan cami türüdür. Yapının tamamı cami işlevinde kullanılmamaktadır. Cami girişinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Orta sahın tamamen ibadete ayrılmış olup yan mekanlar farklı görevler üstlenmiştir. Mekanları, tuğladan yapılmış tonoz ve kubbeler örtmektedir. Bursa kemeri olarak adlandırılan yatay kilit taşlı köşeleri yuvarlatılmış kemer dönemin özgün ögesidir. Anıtsal görüntülerini korumak amaçlı kapı ve revaklar büyük yapılmıştır. Bu dönemde tuğla işçiliğinde önemli ilerlemeler katedilmiştir. Osmanlı döneminin büyüme ve yayılma dönemi olması sebebiyle bu dönemde çok fazla cami inşa edilmiştir (Kuran, 1964). Yıldırım Cami, Orhangazi Cami ve Muradiye Cami bu tip camilere örnek teşkil etmektedir.

Şekil 2. 7 İznik Hacı Özbek Camii plan ve kesiti (Kuran, 1964)

Ulu cami plan tipi Selçuklular dönemindeki çok ayaklı cami planının büyük mekanda uygulanan modelidir. Eski dönemlerde hakim olan çok ayaklı ve düz damlı ulu cami şemasındaki düz üst örtü yerine kubbeler geçmiştir. Böylece çok ayaklı ve çok kubbeli cami formu meydana gelmiştir. Bursa Ulu Cami, Edirne Eski Cami bu tarza örnek camilerdendir (Salimi, 2013). Camiyi örten kabuğun altında taşıyıcılığın sağlandığı bir mekan oluşturmak amacıyla merkezi planlı camilerin yapıldığı dönem "Klasik dönem" (1453-1606) olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde kubbe önem arz etmektedir. Mimari, bu dönemde Mimar Sinan'ın eserlerinin etkisi ile en üst düzeye çıkmıştır. Osmanlı imparatorluğu anıtsal camiler inşa ettirerek heybetini ifade etmiştir. Kubbeler dışında diğer cami elemanlarında da gelişim meydana gelmiştir. Son cemaat yeri revakları, cami önünü kaplayarak avlu oluşturmuş, minare sayıları ve yükseklikleri arttırılmıştır. Camiler külliyelerin merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde yapılar gerek duyulmayan yapı elemanlarından ayrıştırılıp sade bir mimari görünüş meydana getirilmiştir. Bina topluluklarından meydana gelen külliyeler ile bütünde bir anıtsallık meydana gelmiştir. Bu dönemde yapılan binalarda merkezi kubbeden zemine doğru piramit formu dikkat çekmektedir (Sezgin,1979). Bu dönemde merkezi kubbe dört, altı ve sekiz ayağa oturtulmuş şekillerde ve tam kubbenin etrafının yarım kubbelerle desteklendiği şekillerde görülmüştür (Salimi, 2013).

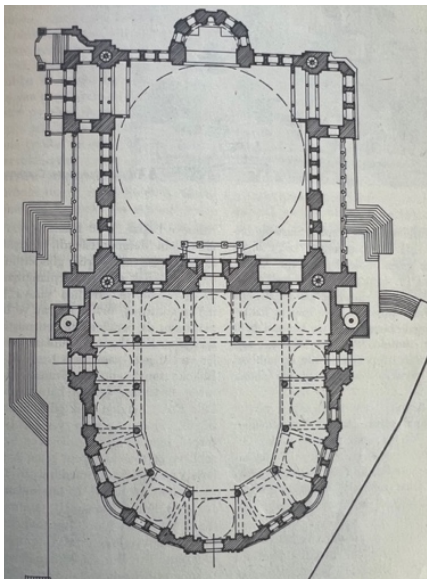
İstanbul fethedildiği dönemde Osmanlı klasik dönemini oluşturan bütün yapı elemanlarına sahip durumdaydı. İstanbul fethedilip başkent olduktan sonra burada ilk olarak zaviyeli plana sahip camiler inşa edilmiştir. Atik Ali Paşa Camii, Mahmut Paşa Camii, Rumi Mehmet Paşa Camii bu dönem camilerine örnek oluşturan bazı camilerdir. Klasik dönemin ilk camileri Bayezid ve Fatih camileridir. Şehzade ve Süleymaniye camilerinin yapımıyla devam eden süreçte 16. yüzyılda Mimar Sinan'ın eserleriyle devam eden cami mimarisine yarım kubbe eklemeleri yapılmış aynı zamanda cami mimarisinde yeni denemeler yapılmaya başlanmıştır. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Fatih Cami'nin, Şehzade Mehmed Camii ise Bayezid Cami'nin plan şemasının devam ettirildiği camilerdir (Şekil 2.8).

Şekil 2. 8 Şehzade Camii plan ve kesiti (Matthews, 2010)

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde Mimar Sinan ilk yarım kubbe denemesini gerçekleştirmiştir. Mimar Sinan'ın yaptırmış olduğu camilerde ana kubbeyi taşıyan ayak sayısına göre camiler sınıflandırılmıştır (Kuban, 2007). Osmanlı son dönemi olarak nitelendirilen 17. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başına kadar olan dönemi kapsayan Geç Osmanlı Dönemi'nde cami mimarisinde Avrupa ile ilişkiler başlamıştır. Mimari açıdan klasik dönemi nitelendiren özelliklerden ayrı bir tarz meydana gelmiştir. Plan olarak klasik dönem cami planlarından daha ayrıntılı, hareketli ve girinti çıkıntıların hakim olduğu planlar görülmektedir. Yüksek kasnaklara oturan kubbeler ve sivri kemerler ile klasik döneme hakim piramitsel görüntü zamanla kaybolmuştur. Şerefesinde ayrıntılı detaylar bulunan minareler klasik dönem minarelerine göre daha ince gövdeye sahiptir. Avrupa sanatının Türk

sanatına eklendiği, Lale Devri olarak adlandırılan batılılaşma yönünde adımların görüldüğü, geçiş dönemi olan bu dönemde iç mekanda renk ve aydınlık önceki dönemlere göre daha fazladır (Kuran, 1964). Tek mekan ve tek kubbe hakimiyetinde batı etkisinin hakim olduğu son Osmanlı dönemi Lale Devri ile başlayıp, Türk Barok ve Rokoko devri, Türk Ampir Üslubu devri, Eklektik dönem ve Geç Osmanlı, Erken Cumhuriyet Dönemi ile son bulmuştur (Salimi, 2013). 18. yüzyılda batı etkisinde daha çok da Fransa ile ilişkilerin artması sonucu meydana gelen yenilikler mimaride de kendini göstermiştir. Kendinden önceki dönemlere göre farklı mimari ve bezeme tarzları oluşmuştur. 1718-1730 yıllarından itibaren etkisini göstermeye başlayan barok üslubunda, klasik dönem camilerinde var olan anıtsallık bulunmamaktadır. Külliye olarak inşa edilen binalar çok fazla görülmemektedir. Avrupa'da her ülkenin kendine has tarzına göre oluşan barok, Osmanlılarda Türk tarzı barok olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yabancı mimar ve sanatçılar ilk kez İstanbul'a gelmiştir. Nur-u Osmaniye Camii (Şekil 2.9), Laleli Camii, Üsküdar Ayazma Camii, Beylerbeyi Camii bu üslupta inşa edilen camilere örnek verilmektedir. Geleneksel dekoratif tarzda büyük değişimler meydana gelmiştir. Sarayın ve devlet adamlarının batıya olan ilgisindeki artışın getirisi olarak batıda meydana gelen Ampir Üslup özgün hali dışında değişimlere uğrayarak Osmanlı topraklarında etkisini sürdürmüştür. Yabancı mimarların cami yapımında kendini gösterdiği bu dönemde İstanbul'da sarayın özel mimarı Balyan ailesi olmuştur. Osmanlı dönemi dini eserlerinde hayvan ve heykel süslemeler yerini çiçek ve bitki motiflerine bırakmıştır. Nusretiye Camii Ampir Üslup ile inşa edilen camilerdendir (Sezgin,1979). Bu dönemde inşa edilen Osmanlı camilerinin genel olarak eski plan şemasını koruduğu, iç ve dış mekanda klasik dönem motiflerinden farklı, yoğun bezeme motifleri kullanıldığı, hünkar kasrı bulunduğu görülmektedir. 19. yüzyıla, kare planlı, küçük ölçekli ve cami yanına eklenen hünkar kasrının olduğu cami planları hakim olmuştur. 20. yüzyılda Geç Osmanlı, Erken Cumhuriyet Dönemi Akımı'nın en gözde örneklerini Mimar Kemalettin'in eseri olan Bebek Camii ve Bostancı Camii oluşturmaktadır (Kuban, 2007).

Şekil 2. 9 Nuru Osmaniye Camii planı (Aslanapa, 2004)

Yalı Camisi'nin tanımına baktığımızda da; Osmanlı döneminde özellikle Boğaziçi kıyılarında yapılmış denize çok yakın veya doğrudan kıyıya cephesi olan camilere verilen genel isimdir (Tanman, 2014). Osmanlı'nın üç döneminde de leb-i derya konumda birçok cami inşa edilmiştir. Yalı cami olarak tanımlanan bu camiler konumlarından ötürü kendine özgü nitelikler barındırarak diğer camilerden ayrılmaktadır. İstanbul'da Boğaziçi dışında Haliç çevresinin ve Tarihi Yarımada'nın denize kıyısı olan kesimlerinde, Osmanlı döneminde inşa edilen yalı ya da kıyı cami örneklerine rastlanılmaktadır. Haliç'e kıyısı olan kıyı camileri; Handan Ağa Camii, Makbul İbrahim Paşa Camii, Sokullu Mehmet Paşa Camii, Çorlulu Ali Paşa Camii, Kumbarahane Camii, Kantarcılar Camii, Üç Mihraplı Camii, Yavuz Sinan Camii, Ahi Çelebi Camii, Yusuf Şucaeddin Ambarı Camii, Rüstem Paşa Camii, Kaptan Paşa Camii, Yeni Camii, Hidayet Camii, Bahariye Şah Sultan Camii, Süleyman Subaşı Camii'dir. Çalışma kapsamı Boğaziçi kıyıları olduğundan Boğaziçi'ne kıyısı olan camilerin isimlerine *"2.2. Boğaziçi'nin Yalı Camileri"* başlığı altında, tablo içerisinde yer verilmiştir.

2.1 Boğaziçi'nin Tarihi ve Kıyı Mimarisi

Marmara Denizi ve Karadeniz arasında bağlantı görevini üstlenen İstanbul Boğazı için Antik çağlardan günümüze çeşitli isimler kullanılmıştır. "Bosphoros" olarak adlandırılmasının temeli mitolojik çağlardaki kullanımından kaynaklanmaktadır. İki kıtayı ayıran bu su yolu, stratejik konumu sebebiyle önem arz etmiş, bu durum

neticesinde gelişimi diğer bölgelere göre farklılık göstermiştir. Stratejik konumundan ötürü geçmiş zamanlardan beri bu bölgede varlığını süren milletler, bölgeye yerleşmekten ziyade, bölgeye hakim olma düşüncesinde olmuşlardır (Yazıcıoğlu, 1984). Paleolitik dönemlerden beri insanlara yuva olan bölgede ilkel balıkçı ve avcı topluluklar yaşamaktaydı, ilk hali ırmak yatağı iken üçüncü jeolojik çağda sular altında kalan Boğaziçi kıyıları, İstanbul'un, birçok medeniyet tarafından yerleşim yeri seçilmesinde rol oynayan en önemli unsur olmuştur (Erdenen, 2007). Vadi diplerinde yapılan en erken tarihli yapılar soylulara ait evlerdi. Senatörler tarafından villalar, kiliseler ve manastırlarda yapılmış olup bu yapılaşma Karadeniz'e kadar ulaşmaktaydı. Boğaz'ın Asya girişinde yer alan Hrisopolis kentin dışında, liman kenti olarak varlığını sürdürmekteydi. Bu liman aynı zamanda Halkedon'un limanı olarak kullanılmakta olup, askerler için inşa edilen "Skutarion Kışlası" nın isminden ötürü günümüzde bölgeye Üsküdar denilmektedir (Kuban, 1996). Çatalca ve Kocaeli yarımadalarının en yakın olduğu noktada, aralarında bulunan suyolunun iki yakasında, yerleşimin olduğu alanlara Boğaziçi denilmiştir (Harita 2.1).

Harita 2. 1 Alman Mavileri Haritası,1913-1914 tarihleri arasında Boğaziçi (İBB Atatürk Kitaplığı)

Sınırları herkes tarafından aynı kabul görmemiş olup Anadolu ve Rumeli fenerleri Boğaziçi'nin kuzey sınırını, Sarayburnu ve Salacak hattının ise güney sınırını çizdiği genel olarak kabul edilmiştir (Bornovalı, 2021). Boğaziçi İmar Müdürlüğü'nün ön görüm alanı olarak karşılıklı olarak konumlanan, Ahırkapı Feneri ve Harem İskelesi'nin olduğu bölümle sınırlandırılmıştır. Kıyılarda bulunan girinti ve çıkıntılar karşılıklı olarak birbirini tamamlayan şekillere sahiptir. Topografik yapısı sebebiyle yerleşimi, kıyı şeridinde yalı niteliğindeki dini ve sivil mimari yapılar oluşturmuş, iç kesimlere doğru yükselen coğrafya ile yerleşim şekilleri kendine has bir görünüm elde etmiştir (Şekil 2.10). Bizans döneminde küçük köyler halinde yerleşilen alanlar tam manasıyla yerleşim yeri kimliği edinememiştir. 15. yüzyıl sonrası İstanbul, Akdeniz liman kenti hatıralarını barındıran İslam kenti niteliğine bürünmüştür (Kuban, 1996). Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmek amacıyla karşılıklı olarak boğazın en dar yerini oluşturan, Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı'nı inşa etmesi üzerine bölgede hareketlilik başlamış eskiden sur içine yayılan yerleşim alanı 16. yüzyıl itibari ile su yolu boyunca gelişim göstermiştir (Akbıyık, 2018). Osmanlı Boğaziçi'nde denizden yer kazanma ve yol açma düşüncesi neticesinde koy ve limanlarını doldurma çalışmaları gerçekleştirmiş olup bu alanlara silüet, gabari ve rıhtım göz önünde bulundurularak nizami tarzda bahçeler, kasrlar, köşkler, limonluklarla donatmış, bu sırada kıyı çizgisi bozulsa bile yerine yapılan gösterişli eserler ile günümüz Boğaziçi silüetinin temelleri atılmıştır (Erdenen, 2007). Osmanlı ilk yerleşimlerini 14. yüzyıl itibariyle Avrupa yakasında Bebek-Beşiktaş arasında, Anadolu yakasında ise Üsküdar-Beylerbeyi arasında gerçekleştirmiştir (Şekil 2.11).

Şekil 2. 10 Çengelköy ve Boğaziçi t.y. (www.eskiistanbul.net)

Şekil 2. 11 1910 yılında Nakkaştepe ve Boğaziçi (www.eskiistanbul.net)

Yerleşim yeri olarak yapılaşan bölgelerde hemen dini yapıların inşası başlamıştır. Kanuni döneminde ticari önemi artan Üsküdar ve Beşiktaş ilçelerinde kentleşme hızlanmıştır. Boğaziçi ile Üsküdar'da meydana gelen gelişmeler deniz taşımacılığının da gelişmesine vesile olmuştur (Şekil 2.12). Beşiktaş Sahil Sarayı'nın merkez saray olarak kabulünden sonra giderek göç alan bölgede birçok köşk, saray, yalı ve cami inşa edilmiştir. 17. yüzyılda artan nüfus ve yapılaşma devam etmiş, 18. yüzyılda yapıların mimari tarzında batı etkisi görülmeye başlamıştır (Özgül, 2020).

Şekil 2. 12 Vapur seferleri (https://www.hurriyet.com.tr/)

Ankara'nın başkent olması üzerine nizam ve düzenleme konusunda ilgisiz kalan Boğaziçi'nde yolların giderek daralıyor olması ve ihtiyaca cevap vermemeye başlaması üzerine, yol genişletme çalışmaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalar neticesinde birçok yalı, kasr ve kayıkhane yok olmuştur. Kıyı şeridine yapılan bu müdahaleler neticesinde akıntıların etkisi azalmış, denize nazır yapıların önlerinde çöp birikintileri oluşmaya başlamış olup, Boğaziçi'nin ekolojik dengesi bozulmuştur. Seyyahların ifadesi ve haritalar incelendiğinde bir dönem yüzde doksan beşi yeşil alan olduğu, zamanla yapılaşmalarda meydana gelen artışla bu oranın düştüğü görülmektedir. Boğaziçi'nin coğrafyası için her yerde deniz, her yerde nehir vardır ancak denizin nehir olduğu tek yer burasıdır şeklinde bahsedilmektedir (Harita 2.2), (Erdenen, 2007).

Harita 2. 2 1922 Boğaziçi haritası (İBB Atatürk Kitaplığı)

2.2 Boğaziçi'nin Yalı Camileri

Boğaziçi'nin yerleşiminde bazı dönemlerde saray inşasına önem verilirken, bazı dönemlerde cami yapımı arttırılmıştır. Dolmabahçe, Küçüksu ve Çırağan saraylarının inşa edildiği dönemde yanlarında benzer mimari üsluplara sahip Dolmabahçe, Ortaköy gibi camilerin inşası yapılmıştır. 1855 yılında Üsküdar-Beşiktaş arasında sürekli vapur seferleri başlamıştır. Cumhuriyet dönemi ile durgunlaşan Boğaziçi mimarisi ilerleyen dönemlerde gelişen sosyal ve ekonomik gelişmeler neticesinde ulaşımın denizden sağlandığı bölgelerde kıyıya paralel inşa

edilen yollar ile kara yolu ile ulaşım başlamıştır. Osmanlı dönemi Boğaziçi silüetinin oluşumunda etkili olan mimari eserlerden camiler, konumlandıkları yer biçimsel görünüşü ve çevresi ile ilişkisi açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde inşa edilen camilerin büyük çoğunluğu devlet tarafından inşa edilmiş, padişahlar için anıtsal camiler yapılmıştır. Camilerin konumlanmasında saray yapıları da etkili olmuştur. 16. ve 17. yüzyılda Üsküdar ve Beşiktaş kıyılarında külliye dahilinde yer alan camiler görülürken, 18. yüzyıl ve sonrasında Ortaköy'e uzanan sahil bandında saray eki / saray müştemilatı gibi düşünülebilecek camiler kurulmuştur. Beylerbeyi ve Ortaköy'ün kuzeyinde yer alan semtlerde, saray bulunmaması ve sürekli yaşanan yerler olması sonucunda bölgede mahalle ve iskele camileri kendini göstermiştir. Boğaziçi'nde yer alan camiler farklı üsluplara sahiptir (Şekil 2.13). Bazı camilerde plan tipi, üst örtü, minare yeri gibi mimari özellikleri yapıldığı dönem içerisinde kalarak devam etmemiştir. Ancak genel plan tipi olarak kabul görüp devamı gelen, kendinden uzun yıllar sonra inşa edilse bile tipik Boğaziçi cami özelliklerini yansıtmaya devam eden örneklerde mevcuttur (Yazıcıoğlu, 1984).

Şekil 2. 13 Gravürlerde eski İstanbul (https://tr.pinterest.com/)

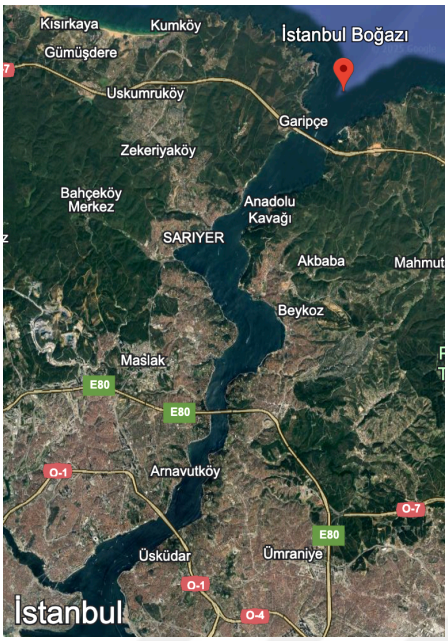
Toplumların semt içerisinde konumlandıkları yerler üzerinde ibadet mekanlarının bulunduğu yer etkili olmuştur. Cami çevresine yerleşen Müslüman halkın bu alanlara yerleşmesinde ibadetlerini gerçekleştirmenin yanında sosyal ihtiyaçlarının da karşılanması amaçlanmıştır. Kent yerleşimleri incelendiğinde bakıldığında ortak inanışa sahip bireylerin çoğunlukla belirli bölgelerde bir arada bulunduğu görülmektedir (Bostan Güner, 2019).

Osmanlı mimarisinde deniz kenarında yer alan camiler, işlev açısından deniz ile bağlantılı olarak konumlandırılmıştır. Denizden ulaşım, cami tasarımı üzerinde varlığını somut olarak göstermektedir. İskele, rıhtım ve kayıkhane gibi yapıların cami ile birlikte tasarlanması, yalı camilerini diğer camilerden ayırt eden özelliklerden olmuştur. Yalı camii ve mescitleri, 16. yüzyıl sonrasında sadece İstanbul'da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çoğunluğu ilk olarak mescid olarak inşa edilmiş olup sonradan camiye çevrilmişlerdir. İstanbul Boğazı ve Haliç kıyısında yalı camii özelliğinde, deniz kıyısında inşa edilen çok sayıda cami bulunmaktadır. Bu özelliklere sahip camilerin çoğunlukla İstanbul'da bulunmasının nedeni, yalı inşasına uygun nitelikte, büyük dalgaların oluşmadığı kıyılara sahip olmasıdır (Öz, 2015). Günümüze ulaşan en eski yalı cami örneği Haliç kıyısında yer alan Handan Ağa Mescidi'dir (Şekil 2.14). Önce mescit olarak inşa ettirilen sonra camiye çevrilen yapı eskiden kayıkhane olarak tasarlanan bir bodrum kat üzerine oturmaktadır. Osmanlı döneminde inşa edilen yalı konumlu camiler, mühendislik alanında önemli özellikler barındırmaktadırlar. Deniz doldurulduktan sonra çakılan ahşap kazıklar üstünde Horosan harcından tabliye oluşturulduktan sonra üzerine yapı oturtulmuştur. Bu tarz inşaatlar altyapı bilgisi gerektirdiğinden, alanında uzmanlaşmış mimarlar görev almıştır. Yalı camilerinin çoğunda var olan kayıkhaneler, farklılık oluşturan özelliklerindendir. Bu kayıkhaneler söz konusu camilerin deniz ile olan yakın ilişkisini kanıtlar niteliktedir. Deniz kıyısında inşa edilen camilerin rıhtımlarla çevrilmesi, bir başka farklılık yaratan özelliktir. Yol genişletme çalışmaları ve denizin doldurulması sebebiyle özgün rıhtımların büyük bir kısmı, günümüze kadar varlıklarını koruyamamışlardır. Üsküdar Şemsi Paşa Cami'nin rıhtımı özgün haliyle varlığını sürdürmektedir. Boğaz kıyısında yer alan camilerin ana girişleri ve hünkar kasrı girişleri denizin konumu göz önüne alınarak yönlendirilmiştir. Osmanlı döneminde günlük hayatın deniz ile iç içe olması kıyıya inşa edilen yapıların oluşmasına vesile olmuştur. Kıyılarda inşa edilen mescitlere 18. yüzyılda hünkar mahfilleri ve kasırları ilave edilmesi, zamanla deniz ile olan ilişkilerin, dini mimariyi etkilediği görüşünü savunur niteliktedir (Tanman, 2014).

Şekil 2. 14 Handan Ağa Camii t.y. (https://hayalleme.com/tarihi-eserler/handan-aga-camii-kuskonmaz-camii/)

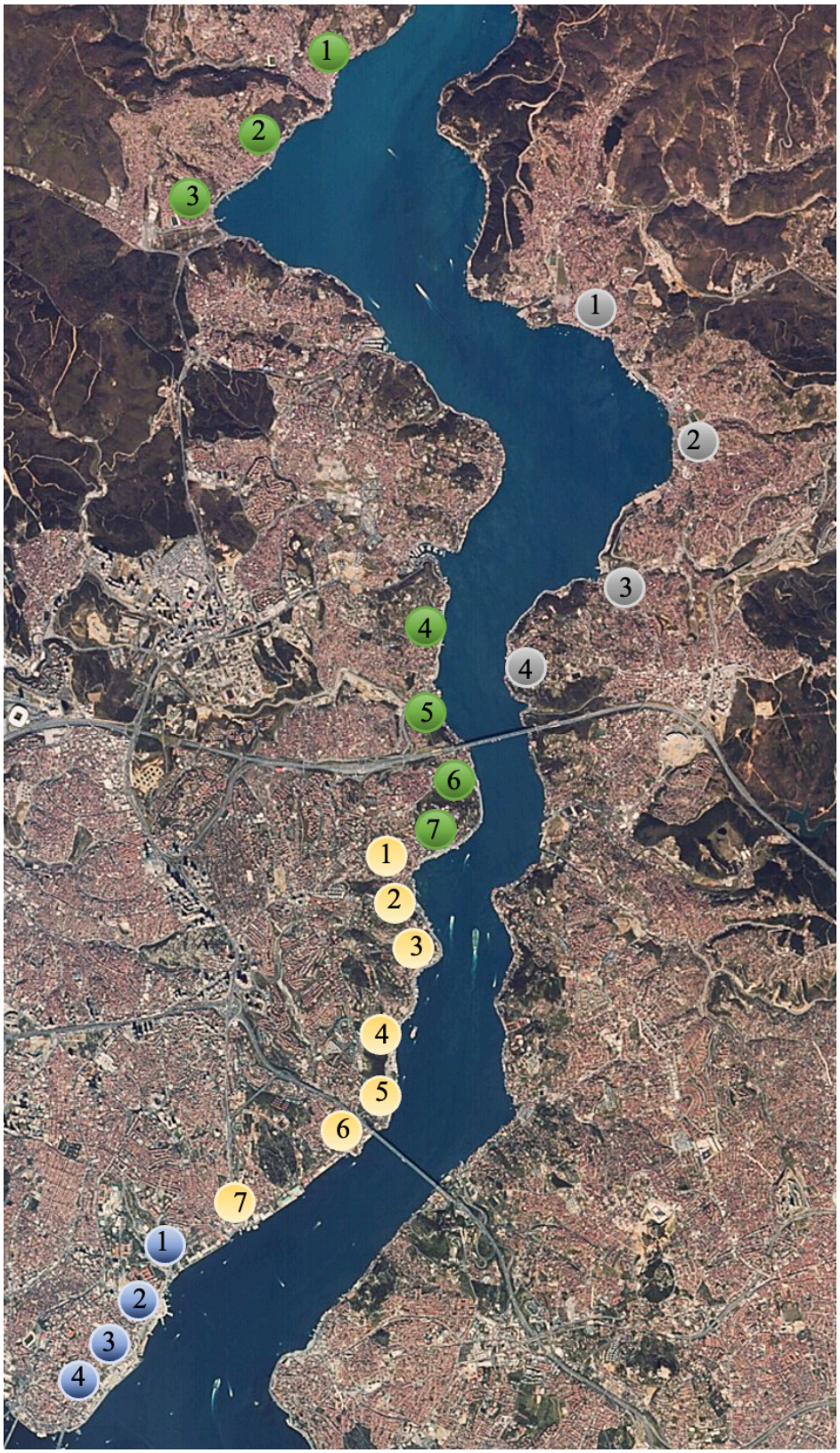
Boğaziçi sınırının Anadolu yakasını Üsküdar ve Beykoz semtleri oluşturmaktadır. Boğaziçi sınırının Avrupa yakasını Beyoğlu, Beşiktaş ve Sarıyer semtleri oluşturmaktadır (Harita 2.3). Sarıyer ilçesinde yedi, Beşiktaş ilçesinde yedi, Beyoğlu ilçesinin Boğaziçi'ne denk gelen bölümünde dört, Üsküdar ilçesinde dokuz, Beykoz ilçesinde ise dört adet yalı cami konumlanmaktadır (Tablo 2.1). Günümüzde yalı cami özelliğini yitirse dahi bir zamanlar kıyıda olan camiler toplam sayıya dahil edilmiş olup, kıyıdan uzak camiler ve Boğaziçi sınırı dışında kalan yalı camileri çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Bu semtlerde yer alan yalı camileri tablo olarak ve haritadaki konumlarıyla (Harita 2.4) verilmiş olup, en çok yalı cami barındıran Üsküdar ilçesinde yer alan teze konu dokuz adet cami detaylı olarak incelenmiştir. Üsküdar'da yalı cami özelliğini kaybetmiş ancak kıyıya yakın konumlanan ya da silüete dahil olan camiler kıyı cami olarak adlandırılarak isimlerine yer verilmiştir. Mimar Sinan eseri yalı cami örneklerine üç semtte rastlanılmaktadır. Beşiktaş; Sinan Paşa Cami, Beyoğlu; Fındıklı Cami ve Kılıç Ali Paşa Cami, Üsküdar'da; Şemsi Ahmet Paşa Cami ve Mihrimah Sultan Camidir. Yalı cami özelliğini en çok koruyan camiler Üsküdar ilçesinde yer almaktadır.

Harita 2. 3 İstanbul Boğazı, uydu görüntüsü (Google Earth, 2025)

Tablo 2. 1 Sarıyer, Beşiktaş, Beyoğlu ve Beykoz ilçelerinde yer alan yalı camilerinin isimleri (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

	Sarıyer ilçesinde ki yalı camiler;		Beşiktaş ilçesinde ki yalı camiler;
1	Ali Kethüda Camii	1	Kayalar Mescidi
2	Kara Mehmet Kethüda Camii	2	Bebek Camii
3	Cezayirli Gazi Hasan Paşa Cami	3	Tevfikiye Cami
4	Emirgan Hamidi Evvel Cami	4	Tezkereci Osman Efendi Camii
5	Baltalimanı Serhazin Süleyman Ağa Cami	5	Defterdar İbrahim Paşa Camii
6	Ali Pertek Camii	6	Ortaköy Camii
7	Hacı Kemalettin Camii	7	Sinan Paşa Camii
	Beyoğlu ilçesinde ki yalı camiler;		Beykoz ilçesinde ki yalı camiler;
1	Dolmabahçe Camii	1	Serbostani Mustafa Ağa Camii
2	Molla Çeleb (Fındıklı) Camii	2	İncirköy Sinan Ağa Camii
3	Nusretiye Camii	3	Çubuklu Halil Ağa Camii
4	Kılıç Ali Paşa Camii	4	Kanlıca Camii

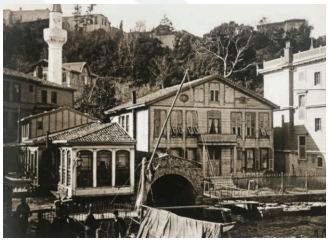
Harita 2. 4 Sarıyer, Beşiktaş, Beyoğlu ve Beykoz ilçelerinde yer alan yalı camilerinin konumu (Harita üzerinde yazar tarafından düzenleme yapılmıştır.)

2.3 Yalı Camilerinin Kıyı İle İlişkisi

Boğaziçi kıyılarında denize nazır konumlanan yalı camiler, hanedan üyesi ya da rütbesi yüksek devlet adamlarına ait vakıflar bünyesinde yaptırılmıştır. İlk örneklerine 16. yüzyılda rastlanan yalı camilerinin kıyı ile olan ilişkisinin çözümünde farklı yöntemler kullanılmıştır. Hem karadan hem de denizden ulaşımın mümkün olduğu yalı camileri, kıble yönü, kıyının doğal şekli ve külliye bünyesinde ise külliyeyi oluşturan diğer mekanlarla uyumu dikkate alınarak konumlandırılmışlardır. Yalı camilerinin çoğunda caminin deniz ile bütünleşmesine katkı sağlayan, rıhtım, iskele ve kayıkhane mekanları kıyı aksında yer almaktadır. Deniz ile caminin fiziksel temasını sağlayan bu mekanlar caminin kıyıya bakan cephesi yönünde inşa edilmiştir (Ahunbay, 2023). Osmanlı döneminde ulaşım amacıyla kara yolu kullanılsa bile ekonomik açıdan en uygun ve geniş imkanlara sahip deniz yolu daha çok kullanılmış, hanedan üyeleri saltanat kayıklarını, ekonomik durumu iyi olanlar piyadeleri kullanır. Piyadeler'de taşıdığı özellikler açısından çeşitli sınıflara ayrılıp isimlendirilirdi, pereme, sandal, satıcı kayığı ve pazar kayığı olarak isimlendirilen kayıklar bulunmaktaydı. Şirket-i Hayriye ile kayık seferleri yerini vapur seferlerine bırakmış, kullanılmadıkça atıl duruma gelen kayıkhaneler, yeni inşa edilen yalı özelliğine sahip yapı bünyelerine dahil edilmemeye başlanmıştır. Kayıkların park edildiği ya da yolcu indirip bindirdiği mekanlar olan kayıkhaneler, üzeri açık ya da kapalı formda, çoğunlukla iki girişe sahip olup, tasarımın bir parçası olarak denize nazır yapıların kompleksine eklenmiştir. Bir vakıf ya da iskele bünyesinde olabileceği gibi yalı özelliğine sahip yapının bünyesinde kendine ait olarak da bulunurdu (Sökmen, 2013). Bu birimler sadece cami personelince değil deniz yolu ile ulaşım sağlayan saray mensubu tarafından da kullanılmıştır. Bazı yalı camilerinin kayıkhanesi direk cami avlusu ile ilişkili iken bazısı bağımsız olarak, kıyıda camiye yakın bir yerde konumlanmaktadır. Kayıkhaneler sayesinde camiler ulaşım işlevi de kazanmış olup, deniz yoluyla gelen cemaatin ibadet mekanına doğrudan ulaşımını mümkün kılmıştır. İşlevi haricinde Boğaziçi kayıkhane girişleri, cami cephesi ile uyumlu süslemeleri ile silüetin bir parçasını oluşturmaktadır. Boğaziçi silüetinin önemli bir detayı olan yalı camilerine hanedana mensup kişilerin ve devlet adamlarının direkt deniz yolu ile ulaşmaları yapıları kıymetli hale getirmiştir (Tablo 2.2). Halk kıyıda inşa edilen camiler sayesinde, ibadet, bayram ve törenlerde deniz ile bir araya

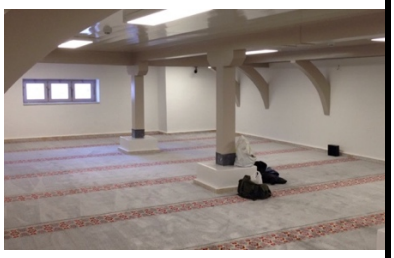
gelmiştir. Osmanlı'nın kıyı mimari tarzını ifade eden, bünyesinde birçok işlev barındıran yalı camileri kıyı ve kentin birleştiği noktada özgün tasarımları ile kıyı ile kurulan tarihi hafızanın mirası niteliğindedir (Kuban, 2007). Yalı camilerini kıyıdan uzakta inşa edilen camilerden ayıran önemli bir detay olan kayıkhane mekanları günümüzde çoğunlukla yok olmuş ya da Üryanizade Camii'nde olduğu gibi kapatılmıştır (Tablo 2.3). Eski fotoğraflar ve gravürlerden tespiti yapılabilmektedir.

Tablo 2. 2 Deniz kıyısında yer alan bazı camilerin, kayıkhane, iskele ve rıhtımı (www.eskiistanbul.net)

		
Handanağa Kuşkonmaz Camii	Tevfikiye Camii	Ali Kethüda Camii
		
Şemsi Paşa Camii	Mihrimah Sultan Camii	Kandilli Camii
		
Üryanizade Camii	Beylerbeyi Camii	Vaniköy Camii

Tabloda eski fotoğraf ve arşiv taramaları neticesinde kayıkhane, iskele ya da rıhtıma sahip olduğu tespit edilebilen yalı camisi örneklerinden bazılarına yer verilmiştir. Bu birimlere sahip olan yalı camileri tablodaki camilerle sınırlı değildir.

Tablo 2. 3 Üryanizade Camii kayıkhanesinin zaman içinde değişimi (KTB İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

		
1976 tarihli fotoğraf	2013 tarihli fotoğraf	2017 tarihli fotoğraf

3
ÜSKÜDAR'IN TARİHİ, KENTSEL GELİŞİMİ VE MİMARİSİ

3.1 Üsküdar'ın Tarihi ve Kentsel Gelişimi

Üsküdar'ın bilinen ilk ismi Khrysopolis olup altın şehir anlamına gelmektedir. Vergiler burada toplandığı için bu isim verilmiştir. Şehrin bir bölümüne ise kalkan anlamına gelen Scutarion ismi verilmiştir. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Üsküdar için "Asıl ismi Eski Dar'dır ki meşhur bir yanlış olarak "Üsküdar" derler. Üsküdar denilmesinin sebebi de Seyyid Battal Gazi'nin Üsküdar bahçesi yanında Harun Reşid'in çadırı önünde yaptırarak oturduğu Dar (yer) dolayısıyladır." demektedir (Haskan, 2001). Üsküdar semti tarih içerisinde Bithynialılar, Frigler, Fenikeliler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Danişmendliler ve Osmanlılara ev sahipliği yapmıştır. Konumu itibariyle liman özelliğinin olması, kervan yollarında bulunması semti ticari açıdan önemli hale getirmiş, Asya ve Avrupa buradan bağlantı kurmuştur (Harita 3.1), (Konyalı, 1977). Fenikeliler'in kurduğu Kalkhedon şehrine bağlı Üsküdar'da ticari liman ve tersaneler bulunmakta olup günümüzde Üsküdar vapur iskelesinin bulunduğu yerde de Fenikeliler'in limanı bulunmaktaydı. Üsküdar'da yapılan kazılarda açığa çıkan eski eserler, burada yerleşimin 5. ve 6. yüzyıllara uzandığını desteklemektedir. Bizans döneminde Üsküdar ilk olarak Kadıköy'ün küçük bir yerleşkesi halindeyken sonradan saraylar, kiliseler, ticaret merkezleri ve askeri yapılar inşa edilerek semt önemli bir merkez haline gelmiştir. Haçlı ordularının defalarca saldırıp tahrip ettiği Üsküdar üzerinden İstanbul'a giren Haçlılar 1204 yılında şehri yakıp yağmalamış ve burada bir Latin İmparatorluğu kurulmuştur. 1086 yılında Birinci Haçlı Seferi sırasında Üsküdar'da Türk nüfus bulunmaktaydı, buradan çekilmek zorunda kalan halk Osmanlı egemenliği ile birlikte tekrar Türklerin himayesinde olan bir bölge haline gelmiştir (Haskan, 2001).

Harita 3. 1 Grelot'un Üsküdar haritası (Develi, 2022)

İlk olarak Battal Gazi tarafından imar edilen Üsküdar, yedi tepe üzerine konumlandırılmış, bağlar, bahçeler, yalılar ile donatılan bir şehirdir. Konum itibarı ile birçok milletin geçidi amacıyla kullanılmış, bu sebeple de limanı oldukça büyük inşa edilmiştir. İstanbul üzerinden Üsküdar'a ulaşmaya çalışan kayıklar akıntının yüksek olduğu dönemlerde Beşiktaş üzerinden şehre ulaşmaktaydı. Üsküdar bulunduğu konum itibariyle İstanbul'un kuşatılmasında stratejik olarak önemli bir yer edinmiş olup İslam ordularının karargahları burada bulunmuştur. Osmanlı kurulurken 1329 Palekelon Savaş'ı ile Üsküdar ele geçirilmiştir. 1402 Ankara Savaşı'nda kaybedilmiştir. 1430 yılında ise tekrar kazanılmıştır. Yıldırım Bayazid tarafından Göksu deresi yanına yapılan kale Üsküdar'ın hakimiyet altına alındığını kanıtlamaktadır. Osmanlı döneminde henüz İstanbul'un fethi gerçekleştirilmeden Üsküdar'a çok sayıda anıtsal yapı inşa edilmiştir. Fetih gerçekleştirilinceye kadar semtte nüfus yoğunluğu arttırılarak göçler gerçekleştirilmiştir. İstanbul'un 1453 tarihinde fethedilmesinden sonra Üsküdar'a birçok cami, mescit, hamam, kütüphane, yalı, köşk, iskele inşa edilmiştir. Özellikle 16. yüzyılda inşa edilen cami ve saraylarla şehir önemli bir mertebeye ulaşmıştır. Tahrir defterlerinden her geçen yıl nüfusun giderek arttığı tespit edilmiştir (Konyalı, 1977). Yerleşim dini yapıların etrafında arazi şekline uyumlu ve geniş yapı alanları olarak düzenlenmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Salacak'ta yaptırdığı Fatih Camii ile mahalle ortamının başlamasını sağlamıştır (Şekil 3.1). İskele meydanında inşa edilen bedesten ile çarşı oluşumu başlatılmıştır (Develi, 2022). 17. yüzyılda bölgeye inşa edilen yapıların sayısı arttırılmıştır. Nüfusun az olduğu bölgeleri canlandırmak için bu bölgelere külliyeler inşa ettirilmiş böylece hareketlilik sağlanmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda şehirde yaşayan halkın geçim kaynağı tarım, ticaret ve kayıkçılık iken 18. yüzyıl ile birlikte geçim kaynağı çeşitlenmiştir. 19. yüzyılda Selimiye Kışlası'nın inşası ile

tekstil merkezi haline gelmiştir. Haydarpaşa demiryollarının inşası kervansaray ve hanları olumsuz yönde etkilemiştir. Nüfusun artması sonucu yerleşim yerlerini dar sokaklar etrafında ahşap malzeme ile inşa edilen konutlar oluşturmuştur (Gürbüz, 2019). Üsküdar, Anadolu'ya giden yolların başlangıç noktası olduğu için Osmanlı döneminde önemli bir menzil yeri olarak kabul edilmiştir. Müslüman halk için Üsküdar Kabe toprağı sayılmış bu sebeple "Belde-i Tayyibe" olarak isimlendirilmiştir. Museviler ise Kuzguncuk bölgesini Kudüs toprağı olarak benimsemişlerdir. Kabe yolculuğunun ilk durağı Üsküdar kabul edilmiş Sürre Alayları denilen törenler burada yapılarak gelenekselleştirilmiştir (Haskan, 2001).

Şekil 3. 1 Salacak hava fotoğrafı (www.eskiistanbul.net)

Topografik açıdan oldukça engebeli bir araziye sahip Üsküdar İstanbul Boğaz'ının kıyısında konumlanmaktadır. Evliya Çelebi Üsküdar'ın İstanbul gibi yedi tepe üzerine kurulu olduğunu söylemiştir. Boğazın Anadolu yakasında gösterişli bir peyzaja sahip olması ve konumu itibariyle önem taşıyan Üsküdar'dan Harem'e uzanan kıyı, Salacak eteklerine oturmaktadır. Boğaza hakim duruşuna ek olarak Marmara Denizi'ne uzanmış vaziyettedir. Boğaziçi'nin son yalıları da burada konumlanmaktadır. Üsküdar meydanını çevreleyen tepeler ile Harem Deresi arasında denizden yükselen sırtlarda şehir konumlandırılmıştır. Deniz zaman içerisinde doldurulmuş böylece kıyı şeridindeki girintilerde değişimler meydana gelmiştir (Harita 3.2).

Harita 3. 2 Piri Reis Üsküdar haritası**,** 1: Mihrimah Sultan Külliyesi, 2: Şemsi Paşa Külliyesi (Necipoğlu, 2013)

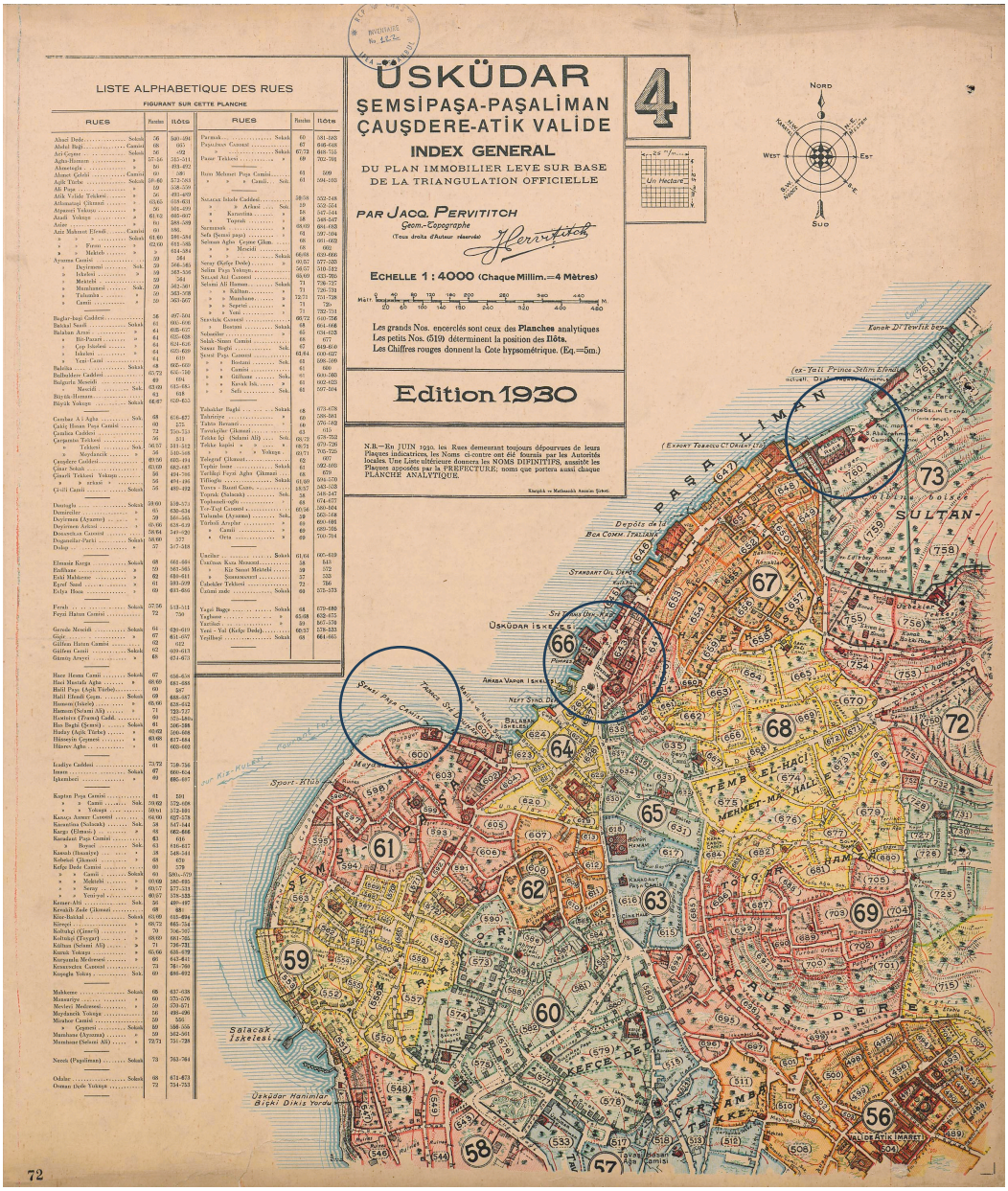
Mimar Sinan'ın mimarlık kariyerinde en çok eser bıraktığı yer İstanbul'dur. Buradan sonra hem başkente yakın olması hem de stratejik konumunun önem arz etmesi sebebiyle en çok eserini Üsküdar'da inşa etmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı Üsküdar'da 141 cami ve mescit olduğunu belirtmektedir. Mehmet Nermi Haskan'a göre ise 107 adet cami ve mescit bulunmaktadır. Osmanlı döneminde inşa edilen bu camiler zaman içerisinde yol çalışmaları neticesinde yıktırılmıştır. Sonradan yaptırılanlarda dahil olmak üzere günümüzde 92 tane tarihi cami kullanılmaktadır. İstanbul'da Türkler'in yaptırdığı ilk dini yapı olan Rum Mehmed Paşa Camii Üsküdar'da bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük kabristanı olan Karacaahmed Mezarlığı burada bulunmaktadır (Karaosman, 2003). Üsküdar semtinin kıyı mahalleleri; Kuzguncuk, Beylerbeyi, Vaniköy, Çengelköy, Kandilli, Kuleli, Sultantepe, Mimar Sinan, Aziz Mahmut, Salacak ve Selimiye'dir (Harita 3.3).

Harita 3. 3 Üsküdar'ın ilçeleri haritası, çalışma kapsamını, yuvarlak içerisine alınmış on bir mahalle oluşturmaktadır (Yazar tarafından değişiklik yapılmıştır.) (https://www.instagram.com/haritaverii/)

Çalışma kapsamındaki dokuz adet yalı camiden iki tanesi Kandilli'de (Kandilli ve Vaniköy Cami), bir tanesi Kuleli'de (Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami), bir tanesi Çengelköy'de (Hamdullah Paşa Cami), bir tanesi Beylerbeyi'nde (Beylerbeyi Cami), bir tanesi Kuzguncuk'da (Üryanizade Cami), bir tanesi Sultantepe'de (Silahtar Abdurrahman Ağa Cami), iki tanesi ise Mimar Sinan Mahallesi'nde (Mihrimah Sultan Cami ve Şemsi Paşa Cami) yer almaktadır. Aziz Mahmut Hüdayi, Salacak ve Selimiye mahallelerinde yalı cami niteliğinde cami bulunmamaktadır. Kıyıya yakın ancak arasına yapılaşma, yol girmiş ya da tepe üzerinde konumlanan kıyı camiler bulunmaktadır.

Üsküdar'ın bir bölümünün yer aldığı Pervititch haritasında (Harita 3.4) Şemsi Paşa Camii, Mihrimah Sultan Camii ve Silahtar Abdurrahman Ağa Camii'nin konumları yuvarlak içine alınmıştır, tez kapsamındaki diğer camilerden pervititch haritasında konumlanışı ve görünümü olanlara katalog içerisinde yer verilmiştir.

Harita 3. 4 Pervititch haritasında Üsküdar (SALT Arşivi)

3.2 Kıyı Yerleşimi Olarak Üsküdar'ın Mimari Yapısı

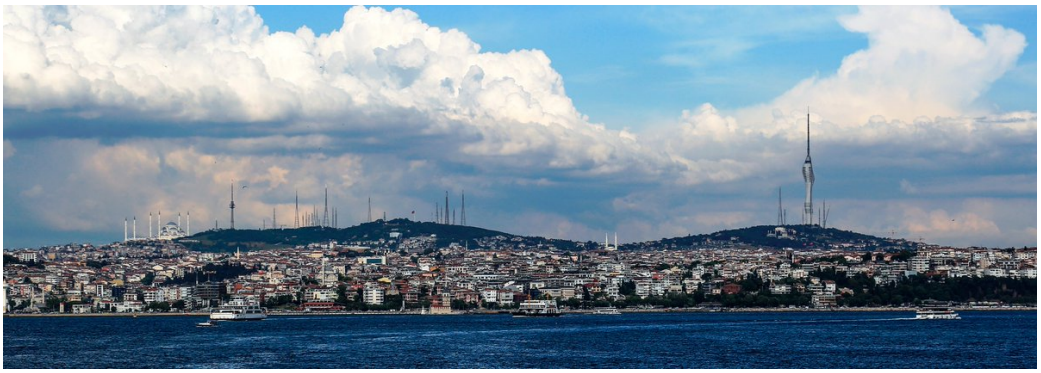
Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Tarihi Yarımada'nın karşısına hizalanan Üsküdar, stratejik konumu ve bir liman kenti olması sebebiyle tarih boyunca birçok yönden önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Şehrin kent dokusu ve mimari karakterinin oluşmasında kıyı çizgisi belirleyici rol üstlenmiştir. Boğaz'a nazır yerleşim, erken dönemlerden beri kıyıda varlığını sürdürmüştür. Boğaz kıyısındaki koylar, liman bölgeleri oluşturmuş ve bu sayede kent ile denizin iç içe geçtiği bir doku gelişmiştir. Kıyıya paralel konumlanan külliye, saray ve cami yapıları sayesinde kent ve kıyı arasında güçlü bir etkileşim meydana getirmiş bu durumdan sosyal yaşantı da etkilenmiştir. Avrupa'dan Anadolu'ya açılan bir kapı niteliğinde olan Üsküdar'ın sahil şeridine, Osmanlı döneminde inşa edilen iskeleler, rıhtımlar, kayıkhaneler ve bu yapıları çevreleyen dini, ticari, sosyal yapılar ile kıyı kentleşmesi gerçekleştirilmiştir. Boğaziçi silüetinin oluşmasında, kıyıya paralel yerleştirilen anıtsal yapılar önemli rol üstlenmektedirler (Kuban, 2007). 18. yüzyıl sonrası saray çevresinde, özgün tasarımlarıyla dikkat çeken, ahşap yapı elemanı kullanılarak inşa edilen, yalı olarak isimlendirilen konutlar yapılmıştır. Çoğunlukla ahşap yapı malzemesi kullanılarak inşa edilen konutların yanında, ahşap camilere de rastlanılmaktadır. Kimi mimari yapı Boğaziçi'nde meydana gelen afet ve yangınlardan etkilenerek yapı malzemesinde ya da bütün dokusunda ciddi kayıplar yaşamıştır. Üsküdar kıyısında konumlanan dini yapılar, dini işlevlerinin yanında, kent kimliğinin belirlenmesine sağladığı katkıları sebebiyle de mekansal odak noktası haline gelmiştir. Yalı camilerinin en dikkat çeken yönleri, camilerin deniz ile kurdukları doğrudan ilişkileridir. Camilerin kıyıya konumlandırılmasında kıble yönü ve kıyı çizgisi dikkate alınmıştır. Camilerin rıhtım, iskele ve kayıkhane ile olan ilişkisi sayesinde hem karadan hem de denizden ulaşım mümkün kılınmıştır. Özellikle caminin kıyıya paralel konumlanışı ve rıhtımla kurduğu mekansal ilişki, külliyeyi kent dokusunun önemli bir parçası yapmıştır. Camilerin kıyıya yerleşiminde denizden gelenleri karşılayan, onları göz alıcı güzelliğiyle selamlayan bir yapı anlayışı benimsenmiştir (Necipoğlu, 2013). Külliye olarak inşa edilen Sinan eseri olan Mihrimah Sultan Camii günümüzde kıyıya hakim anıtsal duruşu ile meydanın simgesi özelliğindedir.

Üsküdar kıyı şeridinde Mimar Sinan'ın külliye formunda iki yalı camisi yer almaktadır; Şemsi Paşa Cami ve Mihrimah Sultan Camii diğer Klasik Dönem yapılarından ölçek, işlev ve konumlanış açısından ayrışır. Söz konusu iki camiye ilişkin saha araştırması esnasında yapılan gözlemler neticesinde Mimar Sinan'ın doğayı göz önünde bulundurarak tasarımlarını gerçekleştirdiği yönünde detaylar tespit edilmiştir. Avlularında sabah saatlerinde izlenebilen ışık oyunları, revaklardan süzülen gün ışığı ve denizin cami cephesindeki yansımalı ilişkisi; Sinan'ın tasarımlarında ışığı bir yapı elamanı olarak kullandığını gösterir niteliktedir. Üsküdar'ın sahip olduğu eğimli topoğrafya sayesinde kıyıdan iç kesimlere yükselen arazi üzerinde konumlanan yapıların görünürlüğü artmıştır. Bu sayede denize nazır konumlanmasa dahi yükselen tepelerde yer alan cami minareleri de silüetin bir parçası haline gelmiştir (Şekil 3.2).

Şekil 3. 2 Üsküdar'ın Boğaz'dan kısmen görünüşü
(https://uskudarsempozyumu.com/tr/)

Mimar Sinan'ın Şemsi Paşa ve Mihrimah Sultan Camilerindeki tasarım yaklaşımında baniye göre tasarımın etkisi hissedilmektedir. Kıyı çevresinde (Şekil 3.3) inşa edilen yalı camilerden külliye bünyesinde yer alan Mihrimah Sultan, Şemsi Paşa ve Beylerbeyi Camileri sadece bireysel ibadet alanı olarak işlevlendirilmemiş eğitim, yardım ve sosyalleşme açısından da kentsel dokunun bir parçası haline gelmiştir. Deniz yönünden Üsküdar kıyılarına bakıldığında gördüğümüz kubbe ve minareler silüete estetik bir dokunuş yapıp, Anadolu yakasının sahip olduğu dini kültürü gözler önüne sermektedir (Şekil 3.4).

Şekil 3. 3 Vapurdan Üsküdar'ın görünüşü (https://x.com)

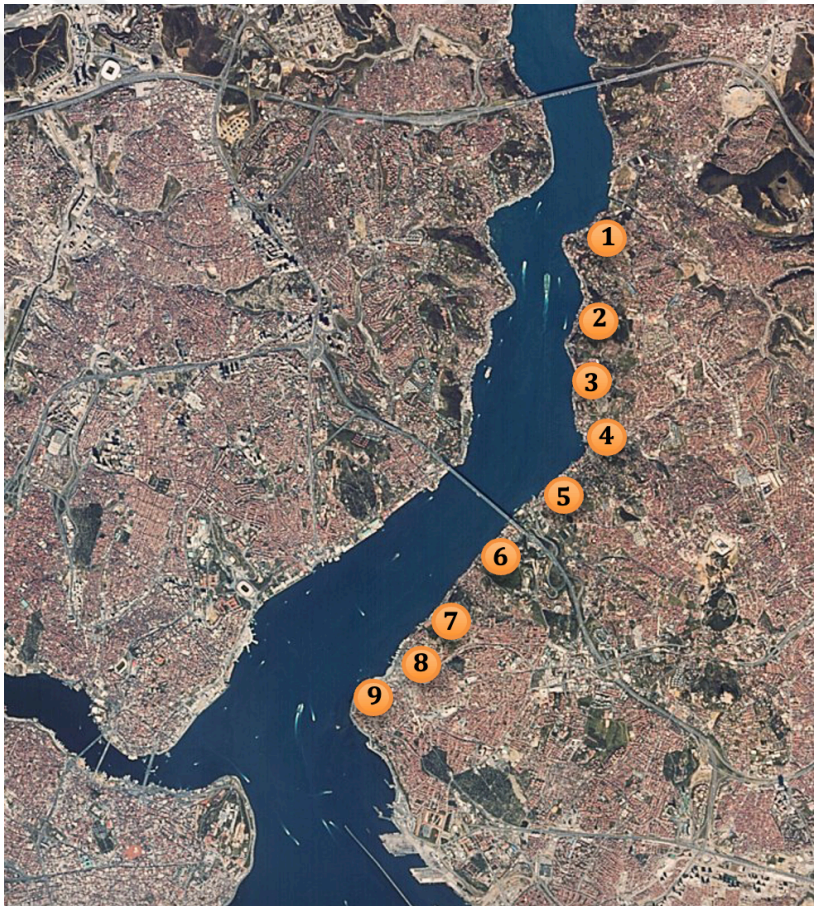

Şekil 3. 4 Üsküdar kıyıları t.y.
(https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/pages/tarihce/25)

Tez çalışması kapsamında olan camiler dışında, Üsküdar ilçesinde bulunan kıyıya yakın ancak arasına yapılaşma girmiş ya da eskiden kıyıda bulunan, silüete dahil olan camilerde yer almaktadır bunlar; Derfterdar Tahir Efendi Camii, Salacak Fatih Camii, Hacı Ömer Efendi Camii, Kavak İskele Camii, Valide-i Cedid Camii, Selmanağa Camii, Sinanpaşa Camii, Beylerbeyi Abdullahağa Camii'dir. Günümüzde yalı cami niteliğinden çok uzaklaştığı için bu camiler yalı cami kapsamında değerlendirilmeye dahil edilmemiştir. Kıyı cami olarak nitelendirilerek isimlerine yer verilmiştir.

4
ÜSKÜDAR'DAKİ YALI CAMİLERİ KATALOĞU

Tez kapsamında incelenen Üsküdar'da yer alan dokuz adet yalı cami bu bölümde bütün özellikleri ile kataloglarda anlatılacaktır. Camilerin kıyıdaki konumları Harita 4.1'de katalog sıralarına göre gösterilmiştir.

Harita 4. 1 Üsküdar'da yer alan yalı camilerinin konumu (Yazar tarafından düzenlenmiştir.)

1. Kandilli Camii, 2. Vaniköy Camii, 3. Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii, 4. Hamdullahpaşa Camii, 5. Beylerbeyi Camii, 6. Üryanizade Camii, 7. Silahtar Abdurrahman Ağa Camii, 8. Mihrimah Sultan Camii, 9. Şemsi Paşa Camii

Tablo 4. 1 Kandilli Camii

Yapının adı: Kandilli Camii			**Katalog No:** 1a	
Yapım tarihi: 1752/1931(yeniden yapım tarihi)			**Banisi**	I.Mahmud
Ada / Parsel	931/15	**Mimarı**	Evkaf Nezareti (?)	
Adres	Kandilli Caddesi No:2 Üsküdar/İstanbul			

Şekil 4. 1 Cami konumu (Google Earth, 2025)

Şekil 4. 2 Anadolu cihetleri haritasında konumu (Yağcı,2016)

Şekil 4. 3 1800 yılı Kandilli Camii önünde yer alan kayıkhane (Yağcı,2016)

Şekil 4. 4 Denizden görünüşü

Açıklamalar

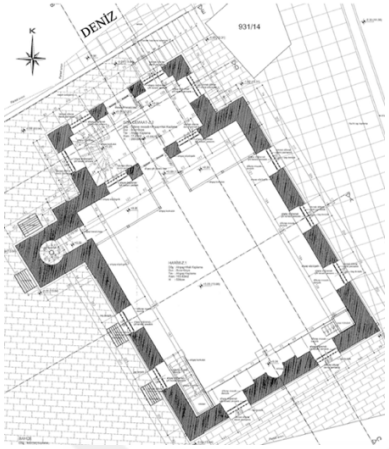
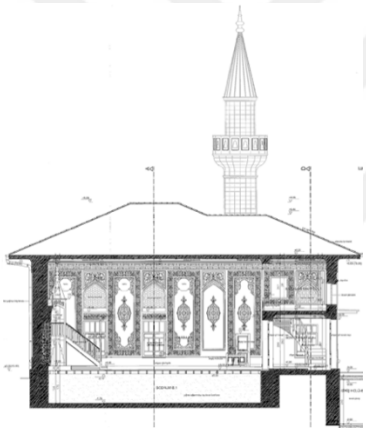
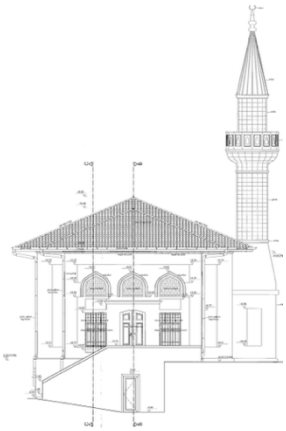
Konumlanışı ve Tarihi

Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Kandilli semtinde, iskelenin güneyinde yer almaktadır (Şekil 4.1), (Şekil 4.2). 1800 senesinde çekilen fotoğrafta cami önünde günümüzde mevcut olmayan bir kayıkhane görülmektedir (Şekil 4.3). (Yağcı, 2016). Cami ile deniz arasında yapılar bulunduğundan, denizden bakıldığında cami tam olarak algılanamamaktadır (Şekil 4.4). Sultan IV. Murad zaferle sonuçlanan Revan Seferinden döndükten sonra, oğlu Şehzade Mehmed'in doğumu sebebiyle yedi gece boyunca kandiller yakılıp kutlamalar yaptırmıştır bu sebeple semte Kandilli ismi verilmiştir (Ekim, 2020). I. Mahmud Kandilli'de inşa ettirdiği çeşme, hamam gibi yapılara ek olarak 1752 yılında beden duvarları ahşap, minaresi kagir olan, fevkani, kayıtlarda Sultan Mahmud Han Camii olarak da rastlanılan, boğaz cephesinde girişi, köşesinde ise muvakkithanesi bulunan bir cami yaptırarak bölgede imar çalışmaları gerçekleştirmiştir. Bu cami 1916 yılında çıkan yangın neticesinde yanmıştır. 1931 yılında kagir olarak yeniden inşa edilmiştir. 1961 yılında ise onarım geçirmiştir (Atasoy, 1982).

Tablo 4. 2 Kandilli Camii (devamı)

Yapının adı: Kandilli Camii	**Katalog No:**1b
 Şekil 4. 5 Kandilli Camii t.y. (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi) **Şekil 4. 6** 1970 yılında Kandilli Camii ve iskele (Yağcı, 2016) **Şekil 4. 7** Kandilli Camii 1920 yılında kayıkhanenin kısmen yıkıldığı fotoğraf (Yağcı, 2016)	Hadikatül Cevami'de fevkani olarak belirtilen ve ilk hali ahşap olan cami boğaz kıyısında meydana gelen yangın, patlama gibi afetler neticesinde yanarak tamamen yok olmuştur. Daha sonra Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi tarzında Mimar Kemalettin tarafından kurulan Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi tarafından yeniden inşa edilmiş olup, cephesinde görülen sivri kemerler ve saçak genişliği ile yapıldığı dönemin özelliklerini taşımaktadır. Farklı iki dönemde varlığını sürdüren cami bulunduğu dönemlerin özelliklerini barındırması yönünden mimarlık tarihi açısından kıymetli bir eserdir. (Ekim, 2020). Bazı kaynaklarda caminin yapım tarihi 1632 olarak geçmekte olup cami üzerinde yer alan tabelada 1749 yazmaktadır (Bostan Güner, 2019). 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda çekilen birçok fotoğrafta (Şekil 4.5) Kandilli Camiyi görmekteyiz. Farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar neticesinde bünyesinde ve çevresinde meydana gelen değişimler ile birlikte iskele ve günümüzde mevcut olmayan kayıkhane ile bağlantısını da net bir şekilde görmek mümkündür (Şekil 4.6). Caminin denize bakan cephesinde 1920 tarihli fotoğrafta (Şekil 4.7) açık bir şekilde görülen harim giriş kapısı ve caminin beden duvarlarının tamamı günümüzde çevresindeki yapılaşma yüzünden denizden bakınca net görülememektedir (Şekil 4.8). 2024 yılında yapılan yer inceleme esnasında caminin ibadete kapalı olduğu ve geçici olarak kapatıldığı tespit edilerek VGM tarafından restorasyon çalışmalarının başlatılacağı bilgisi edinilmiştir. **Şekil 4. 8** Kandilli Camii silüeti (Hora Yapı Arşivi)

Tablo 4. 3 Kandilli Camii (devamı)

Çizim ölçeği: 0 1 2 3 4 5 m	**Katalog No:**1c
 Şekil 4. 9 Kandilli Camii planı (Hora Yapı Arşivi) **Şekil 4. 10** Kandilli Camii kesiti (Hora Yapı Arşivi) **Şekil 4. 11** Kandilli Camii kuzeybatı cephe çizimi (Hora Yapı Arşivi)	**Plan Özellikleri** Dikdörtgen planlı cami (Şekil 4.9) bodrum, harim ve mahfil katlarından oluşmaktadır. Eğimli bir araziye sahip olduğu için fevkani olarak tasarlanmıştır (Ekim, 2020) (Şekil 4.10). Bodrum katında bulunan betonarme kolon ve kirişler güçlendirme amaçlı sonradan yapılan restorasyon çalışmaları ile yapı bünyesine dahil edilmiştir (Yağcı, 2016). Kıble yönünden ötürü yapının girişi deniz tarafındadır. Önünde pvc malzemeden rüzgarlık bulunmaktadır. Caminin son cemaat yerine girildiğinde, sol tarafta ahşap bölme ile ayrılmış imam odası, sağ tarafta ise kadınlar mahfiline çıkan merdiven yer almaktadır. Son cemaat yerinden kapı ile harim kısmına geçildiğinde sağ ve sol tarafta, yükseltilmiş, ahşap korkuluklarla çevrili mahfillerden güneybatı duvarındakinde minarenin ahşap kapısı konumlanmıştır (Şekil 4.24). Kadınlar mahfilinin merdiven boşluğuna denk gelen yerinde ahşap doğramalı bölme bir duvar bulunmaktadır. Mihrabın iki yanında ahşap minber ve vaaz kürsüsü bulunmaktadır. Mihrap önünde yer alan namaz kılma alanı cephe boyunca bir basamak yükseltilerek kot farkı oluşturulmuştur. Son cemaat yeri ve harim arasında yer alan çift kanatlı ahşap kapının sağ ve sol tarafında lokma demir parmaklıklı, ahşap doğramalı, iki adet pencere bulunmaktadır. Kandilli Caddesi yönünden cami avlusuna kot farkından dolayı merdivenler ile inilmektedir. Aynı zamanda avluya mihrap yönünde yer alan dar geçitten ve cümle kapısının merdivenlerinden ulaşılmakta olup girişi cami içerisinden olan minare, avlu içinde camiye bitişik bir şekilde konumlanmaktadır (Şekil 4.11). Caminin meydandaki çeşmeye bakan cümle kapısı ve boğaza bakan cephesinde yer alan hünkar kapısı olmak üzere iki girişi bulunsa da günümüzde cümle kapısı kapalı durumdadır.

Tablo 4. 4 Kandilli Camii (devamı)

Yapının adı: Kandilli Camii	**Katalog No:**1d
 Şekil 4. 12 Kandilli Camii güneydoğu cephesi **Şekil 4. 13** Kandilli Camii kuzeydoğu cephesi **Şekil 4. 14** Kandilli Camii girişi ve saçak detayı	**Cephe Özellikleri** Cephesi sade olan caminin harim kısmını aydınlatan on dört pencereden alt hizada yer alanlar dikdörtgen formda, tepe pencereleri ise penci kemerli, revzenli, pencerelerden oluşmaktadır. Caminin sadece güneydoğu cephesinde yer alan tepe pencerelerinde içlik pencere yer almakta olup diğerleri sadece dışlık pencereden oluşmaktadır (Şekil 4.12). Penci kemerli pencereler dışarıdan taş söve ile çevrilidir. Alt ve üst hizada yer alan pencereler arasında dikdörtgen formlu niş bulunmaktadır (Şekil 4.13). Cami cephesinin alt kotunda yer alan pencereler demir lokma parmaklıklıdır. Son cemaat mahaline girişin sağlandığı kuzeybatı cephesinin alt hizasında muhdes rüzgarlık ve mermer merdivenler, üst hizasında üç adet sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Sıva üzeri boyalı cephelerde kablo, klima, boru gibi eklentiler bulunmaktadır. Bodrum katın çift kanatlı demir giriş kapısı kuzeydoğu cephesinde yer almaktadır (Şekil 4.23), (Şekil 4.21). Minare kaidesinde üç tane ışıklık penceresi bulunmaktadır. Güneydoğu cephesine konumlanan mihrap nişi dışarıya doğru çıkıntı yapmaktadır. Oldukça sade bir görünüme sahip, dış cephedeki taş denizlikleri olan pencereler, kare niş içerisine yerleştirilmiştir. Arazinin eğiminden kaynaklı kot farklılıkları cephe düzeninde kendini göstermektedir. Cephenin çatı ile birleştiği yerde döneminin mimarlık üslubunun bir göstergesi olan, baklavalı / 7'li 8'li tarzda silmeler, geniş saçak altlarında çıtalarla oluşturulan kare motifli işlemeler ve köşe noktalarda yer alan sekiz kollu yıldız kabartma motifleri dikkat çekmektedir (Şekil 4.20). Cephe kırma çatı ile son bulmaktadır. Güneydoğu cephesinde minarenin yer aldığı avlu kısmında mantar formlu şadırvan bulunmaktadır (Şekil 4.19). Eskiden hünkarın giriş yaptığı ancak günümüzde cümle kapısı olarak kullanılan ana girişe iskele tarafından on basamak ile ulaşılmaktadır (Şekil 4.14).

Tablo 4. 5 Kandilli Camii (devamı)

Yapının adı: Kandilli Camii	**Katalog No:**1e
 Şekil 4. 15 Kandilli Camii harim iç mekan süslemeleri **Şekil 4. 16** Kandilli Camii kadınlar mahfili **Şekil 4. 17** Kandilli Camii son cemaat yeri	**Malzeme ve Süsleme Özellikleri** İki farklı dönemde farklı malzemelerle var olan Kandilli Cami'nin ilk hali ahşap olup yangında yok olunca yeni cami kagir olarak inşa edilmiştir (Ekim, 2020). Minaresi kesme taştan yapılmıştır (bkz. Şekil 4.12). Cami iç duvarlarını çini, hat ve kalemişleri süslemektedir. Rumi, palmet, çiçek motifleri ile sivri kemerler içinde yer alan şemse şeklindeki bezemeler caminin klasik dönem özelliklerini barındırdığını gösterir niteliktedir (Şekil 4.15). Minber, vaaz kürsüsü ve korkuluklar ahşaptır (Şekil 4.16). Kalemişlerinde yer yer bozulmalar mevcuttur. Son cemaat yerinde ve kadınlar mahfilinde muhdes ahşap bölme duvarlar mevcuttur (Şekil 4.17). Harim tavanı çıtalı ahşap tavan şeklinde olup, tavan göbeğinde çıtalardan sekizgen yıldız form oluşturulmuştur (Şekil 4.22). Mihrap üzerinde mavi, beyaz ve lacivert renkte yer alan cami iç mekanını süsleyen çinilerden (Şekil 4.18) bazıları 1931 yılında cami yeniden inşa edilirken Sinan Paşa'nın Okmeydanı'ndaki yıkılmış camisinden getirilmiş olup bir kısmı ise 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl Kütahya çinisidir (Bostan Güner, 2019). Mihrabın üstü mukarnas süsleme ve rumi motiflerden oluşan alçı başlık ile sona ermektedir (bkz. Şekil 4.18). **Şekil 4. 18** Kandilli Camii mihrabı

Tablo 4. 6 Kandilli Camii (devamı)

Yapının adı: Kandilli Camii	**Katalog No:**1f

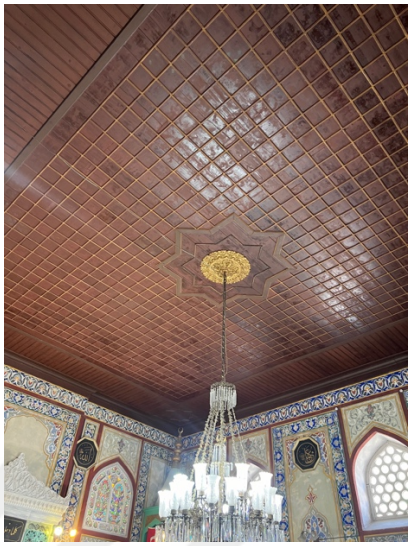
Şekil 4. 19 Kandilli Camii mantar formunda şadırvanı

Şekil 4. 20 Kandilli Camii saçak altı süsleme detayı

Şekil 4. 21 Kandilli Camii bodrum kat t.y. (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

Şekil 4. 22 Kandilli Camii tavan göbeği

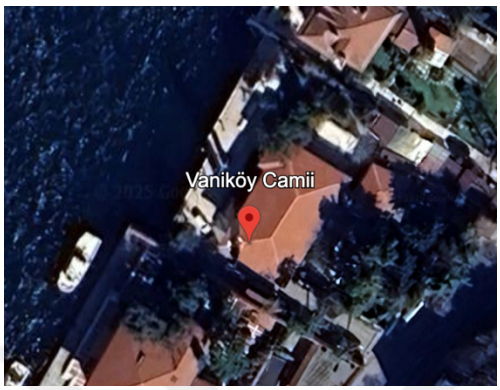
Şekil 4. 23 Kandilli Camii bodrum kat girişi

Şekil 4. 24 Kandilli Camii minare kapısı

Tablo 4. 7 Vaniköy Camii

Yapının adı: Vaniköy Camii			**Katalog No:** 2a
Yapım tarihi: 1665/2023 (yeniden yapım tarihi)		**Banisi**	Vani MehmetEfendi
Ada / Parsel	927/27	**Mimarı**	Bilinmiyor (?)
Adres	Kandilli, Vaniköy Caddesi No:54 Üsküdar / İstanbul		

Şekil 4. 25 Vaniköy Camii konumu (Google Earth, 2025)

Şekil 4. 26 Vaniköy Camii pervitich haritası (İBB Atatürk Kitaplığı arşivi)

Şekil 4. 27 Vaniköy Camii 1906 tarihli fotoğrafı (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

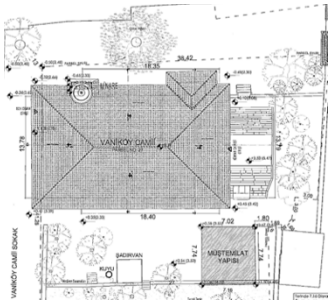
Şekil 4. 28 Vaniköy Camii denizden görünüşü

Açıklamalar

Konumlanışı ve Tarihi

Bizans döneminde yer alan manastır ve kiliseden ötürü caminin bulunduğu bölge Papaz bahçesi olarak bilinmektedir. IV. Mehmed bu bölgeyi Türk köyü haline getirmesi için Vani Mehmet Efendi'ye teslim etmiştir. Mehmet Efendi'nin bölgede sahilsarayı, cami, medrese ve yalı inşa ederek imar faaliyetlerine başlaması üzerine ortam canlanmıştır. Bölgeye sonradan Vani'nin köyü anlamında Vaniköy denmeye başlanmıştır (Kayra ve Üyepazarci,1993) Üsküdar'ın boğaz kıyısındaki son mahallesi olan Kandilli mahallesinde ağaçlar arsında denize sıfır konumlanan (Şekil 4.25), (Şekil 4.28) Vaniköy Camii yerinde, cami yapılmadan evvel bir mescit olduğundan bahsedilmektedir (Bütüner, 2015). Pervititch haritasında caminin konumu ve yerleşimi net bir şekilde görülmektedir (Şekil 4.26). Cami yapıldığı dönemde yakınlarında inşa edildiğinden bahsedilen çeşme ve medrese yapısı günümüze ulaşamamıştır. Cami önüne Şirketi Hayriye tarafından vapur iskelesi yapılması üzerine bölgedeki hareketlilik artmıştır. 20. yüzyılda iskele kaldırılmıştır (Botan, 2019).

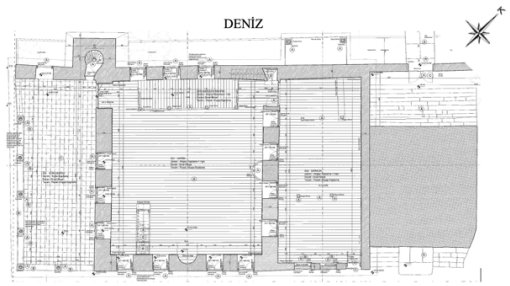
Tablo 4. 8 Vaniköy Camii (devamı)

Yapının adı: Vaniköy Camii	**Katalog No:**2b
 Şekil 4. 29 Vaniköy Camii Pertev Boyar çizimi (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi) **Şekil 4. 30** Vaniköy Camii t.y. (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi) **Şekil 4. 31** Vaniköy Camii vaziyet planı (Erdim Mimarlık, 2020) **Şekil 4. 32** Vaniköy Camii 2020 tarihli yangın fotoğrafı (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)	İlk hali 1665 yılında minaresiz olarak inşa ettirilmiştir. 1730 yılında Sultan I. Mahmud tarafından caminin kuzeydoğu cephesine ahşap hünkar mahfili eklenmiştir. 1752 yılında Sultan II. Mahmud'un yaz günleri camide namaz kılması akabinde cami tekrar onarımdan geçirilmiştir. Yapıldığı dönemden günümüze kadar çok fazla değişime uğramış olup özellikle minare formunda meydana gelen değişim eski fotoğraflardan fark edilmektedir (Şekil 4.27), (Şekil 4.30), (Çobanoğlu, 2008). Sultan II. Mustafa kendi el emeği olan "Vallahü ala külli şey'in kadir" yazan tabloyu cami duvarına asmıştır (Ayverdi, 2008). Kagir ve ahşap malzeme ile inşa edilen cami 15 Kasım 2020 tarihinde elektrik kontağından çıkan yangın sebebiyle büyük zarar görmüş olup caminin büyük bir kısmı yok olmuştur (Şekil 4.32). İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivinde yapılan incelemeler neticesinde caminin iki dönem halinde hazırlanan restitüsyon projelerinden 2. dönem restitüsyon projesi dikkate alınarak hazırlanan restorasyon projesi kapsamında çalışmalarının başlatıldığı ve 2023 tarihinde caminin yeniden ibadete açıldığı tespit edilmiştir. Caminin yangın geçirmeden evvel çekilen fotoğraflarında hünkar mahfilinin cumbası altında görünen, cami duvarına bitişik vaziyetteki çeşmenin, restorasyon çalışmaları sonrasında yapılmadığı, bu alana çift kanatlı ahşap bir kapı yapıldığı tespit edilmiştir. Cami bahçesinde şadırvan, müştemilat ve avlu alanı bulunmakta olup hünkar mahfilinin kuzeydoğu cephesinden girişi çift taraflı merdiven ile sağlanmaktadır. (Şekil 4.31).

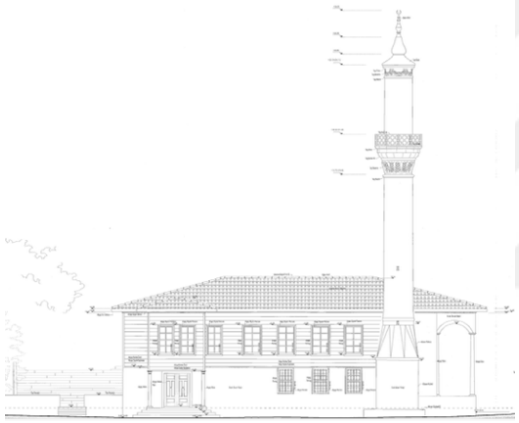
Tablo 4. 9 Vaniköy Camii (devamı)

Çizim ölçeği: 0 1 2 3 4 5m

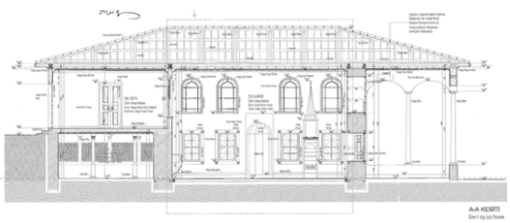
Katalog No:2c

Şekil 4. 33 Vaniköy Camii planı (Erdim Mimarlık, 2020)

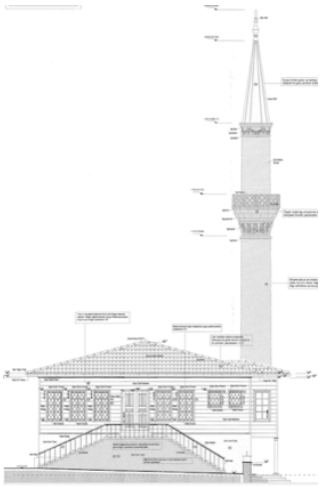
Şekil 4. 34 Vaniköy Camii kuzeybatı cephesi, restitüsyon (Erdim Mimarlık, 2020)

Şekil 4. 35 Vaniköy Camii kesit (Erdim Mimarlık, 2020)

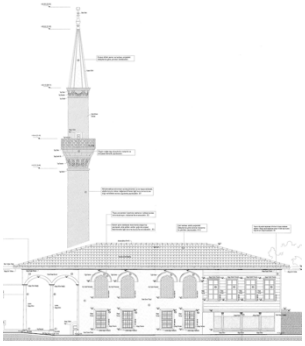
Plan özellikleri

Sade mimari üslubu olan cami denize paralel olarak konumlanmakta olup son cemaat yeri, harim ve hünkar kasrı bölümlerinden meydana gelmektedir (Şekil 4.33). İlk yapıldığında kare planlı harim kısmından oluşan camiye eklenen hünkar kasrı ile birlikte cami dikdörtgen planlı hale gelmiştir. Caminin girişi güneybatı cephesinde yer alan, sütun ve kemerlerle bölünmüş olan açık son cemaat yerinden sağlanmaktadır. Hünkar kasrının kuzeydoğu ve kuzeybatı yönünde iki girişi bulunmakta olup kuzeybatı cephesindeki girişinin üstünde cumbası bulunmaktadır. (Şekil 4.36). Hünkar kasrı günümüzde kütüphane olarak işlevlendirilmiştir. Son cemaat yerinden camiye girerken sol tarafta minare kapısı bulunmaktadır. Tek şerefeli ve yüzeyi sıvalı minare caminin kuzeybatı cephesinde konumlanmaktadır (Şekil 4.34). Harim kısmının batısında ahşap direklerle taşınan kadınlar mahfili yer almaktadır. Kadınlar mahfiline harim kısmında bulunan merdiven ile ulaşılmaktadır. Doğusunda ise mihrap nişi, minber ve vaaz kürsüsü bulunmaktadır (Şekil 4.35). Camiyi oluşturan tüm yapı elemanları yangında yok olduğundan mevcut halinde özgün malzeme barındırmamaktadır.

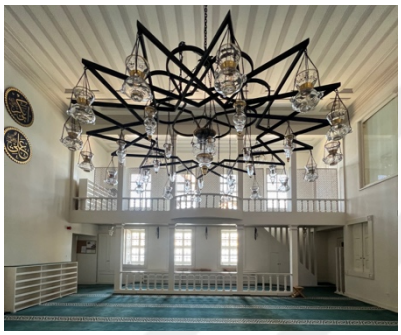

Şekil 4. 36 Vaniköy Camii kuzeydoğu cephesi, restorasyon, minare formundaki değişim (Erdim Mimarlık, 2020)

Tablo 4. 10 Vaniköy Camii (devamı)

Yapının adı: Vaniköy Camii	**Katalog No:**2d
 Şekil 4. 37 Vaniköy Camii kuzeybatı ve kuzeydoğu cephesi **Şekil 4. 38** Vaniköy Camii güneybatı cephesi, son cemaat yeri **Şekil 4. 39** Vaniköy Camii kuzeydoğu cephesi, hünkar mahfili	**Cephe Özellikleri** Güneybatı cephesi son cemaat yerinin bulunduğu cephedir. Sütunlar ve onları birleştiren revaklarla çevrili son cemaat mekanında, harimi aydınlatan 6 adet pencere yer almaktadır. Bu pencerelerden alt sıradakiler çift kanatlı, ahşap, dikdörtgen pencere iken üst sıradakiler yuvarlak kemerli niş içerisine oturmuş, revzenli pencere formundadır (Şekil 4.38). Kuzeybatı cephesi caminin denizden görünen cephesidir. Kadınlar mahfili ve hünkar kasrına denk gelen, cephenin üst tarafı ahşap kaplama olup alt kısmı sıva üzeri boyalıdır. Burada harim kısmını yedi adet, ahşap, dikdörtgen pencere aydınlatmaktadır. Hünkar kasrının cumbası ve cumbayı taşıyan iki sütunu burada bulunmaktadır. Cumbanın cephelerinde dikdörtgen pencereler yer almaktadır (Şekil 4.37). Kuzey doğu cephesinde ise hünkar kasrının üst katına erişimin sağlandığı çift kanatlı ahşap kapı, beş adet, korkuluklu, dikdörtgen pencere ve iki adet boyutu daha küçük kare pencere yer almaktadır. Hünkar kasrının üst bölümüne ulaşan çift taraflı merdivenler cephenin alt hizasını oluşturmaktadır (Şekil 4.39). Güneydoğu cephesinde hünkar kasrının zemin katı üç bölmeye ayrılmış yekpare camdan, üst katı ise 4 adet dikdörtgen pencereden oluşmaktadır. Harim mekanı ile devam eden cephe sıva üzeri boyalıdır. Harimin bu cephesinin alt hizasını dört adet dikdörtgen pencere üst hizasını dört adet yuvarlak kemerli, dışık ve içlik pencereli, revzenli pencere oluşturmaktadır (Şekil 4.40). **Şekil 4. 40** Vaniköy Camii güneydoğu cephesi (Erdim Mimarlık, 2020)

Tablo 4. 11 Vaniköy Camii (devamı)

Yapının adı: Vaniköy Camii	**Katalog No:**2e
 Şekil 4. 41 Vaniköy Camii harim **Şekil 4. 42** Vaniköy Camii kadınlar mahfili **Şekil 4. 43** Vaniköy Camii mihrap ve minberi **Şekil 4. 44** Vaniköy Camii minare motifleri ve kalemişi	**Malzeme ve Süsleme Özellikleri** Harim bölümü kagir, hünkar mahfili ise ahşap olan caminin kadınlar mahfili harim içerisinde denize bakan cephede konumlanmakta olup altı adet ahşap sütun ile taşınmaktadır. Kadınlar mahfili harime doğru orta kısmında yarım yuvarlak şeklinde çıkma yapmıştır (Şekil 4.42). Cami tavanı çıtalı ahşap tavan olup, çıtaların birleştiği köşe yerlerinde kabartma çiçek motifleri bulunmaktadır. Harim ve hünkar kasrı arasında yer alan bölücü duvarın alt hizasını ahşap kapaklı dikdörtgen pencereler üst hizasını ise araları sütunlarla bölünmüş yekpare cam oluşturmaktadır (Şekil 4.41). Cami genelinde çok fazla süsleme elemanı bulunmamakta olup harim üst hizasında yer alan yuvarlak kemerli, revzen pencereler içten vitray cam şeklindedir (Şekil 4.43). Son cemaat yerinin tavan ve revak aralarında bitki motifli kalemişi süslemeler bulunmaktadır (Şekil 4.44). Yarım daire formunda olan mihrabında herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Caminin ahşap tüm elemanları yangında yandığı için ahşap minberi ve vaaz kürsüsü özgün formunda yeniden üretilmiştir. Kuzeybatı cephesinde yer alan kaidesi ve pabuç kısmı kesme taştan olan, silindir formlu minarenin tek şerefesi bulunmakta olup, şerefe altı yaprak motifleri ile süslüdür (Şekil 4.44). Koruma Bölge Kurulu arşivinde yer alan 1960 tarihli raporda minarenin gövde bölümünün tuğla duvar olduğu belirtilmiştir. Barok tarzı süsleme elamanı olan ve Osmanlı mimarlığına 18. yüzyılda dahil olan girland motifi minare külahı altında bulunmaktadır. Bu durum minarenin ve minare kaidesinin son cemaat yeri ile birleştiği duvarın camiye 18. yüzyılda eklendiği bilgisini desteklemektedir. (Bütüner, 2015). 18. yüzyıl camilerinde görülen hünkar kasrı ve barok tarzı süsleme elemanlarının camilerde görülmesi İstanbul camileri için önemli bir yeniliktir.

Tablo 4. 12 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii

Yapının adı: Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii			**Katalog No:**3a
Yapım tarihi	1720	**Banisi**	Kaymak Mustafa Paşa
Ada / Parsel	842/1	**Mimarı**	Bilinmiyor (?)
Adres	Çengelköy 34684, Üsküdar / İstanbul		

Şekil 4. 45 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami konumu (Google Earth,2025)

Şekil 4. 46 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii pervititch haritası (İBB Atatürk Kitaplığı arşivi)

Şekil 4. 47 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami t.y. (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

Şekil 4. 48 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami denizden görünüşü

Açıklamalar

Konumlanışı ve Tarihi

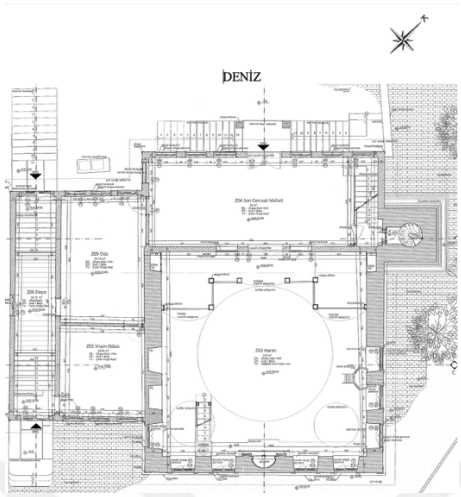
Hadikat-ül-Cevami'de "Kuleli Bağçe Mescidi" olarak geçmekte olup, Kuleli Ocağı Mescidi olarak da bilinmektedir (Erturan, 2019). Leb-i derya cami (Şekil 4.48) Çengelköy semtinde, Kuleli Askeri Lisesi'nin güneyinde konumlanmaktadır (Şekil 4.45). 1720 yılında Veziriazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın damadı Nişancı Kaymak Mustafa Paşa tarafından ilk olarak mescit olarak yaptırılmış olup sonradan eklenen minber ile mekan cami vasfı kazanmıştır. 1837 yılında II. Mahmud tarafından ampir üslup özelliklerini taşıyan son cemaat yeri ve hünkar mahfili eklenmiştir (Tanman, 2014).

Şekil 4. 49 Kuleli Askeri Lisesi ve Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii (Bostan, 2019)

Tablo 4. 13 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii (devamı)

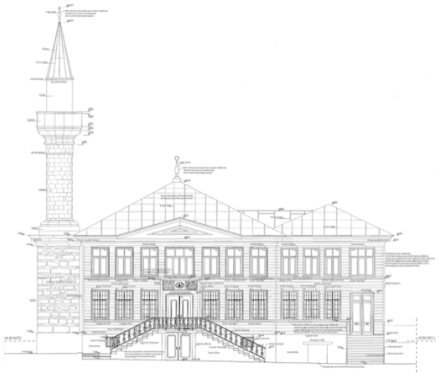
Çizim ölçeği: 0 1 2 3 4 5 m **Katalog No:**3b

Şekil 4. 50 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii planı (Kalkıcı, 2019)

Şekil 4. 51 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii kesiti (Kalkıcı, 2019)

Şekil 4. 52 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii kuzeybatı cephesi (Kalkıcı, 2019)

Plan Özellikleri

Boyutları birbirinden farklı iki kütlenin bir araya gelerek oluşturduğu dikdörtgen planlı cami kıyıya paralel konumlanmakta olup, boğazdan iç kesime doğru arazi şeklinde meydana gelen eğimden ötürü fevkani olarak tasarlanmıştır (Şekil 4.50). Bodrum katın (Şekil 4.64) üstünü kagir harim mekanı ve ahşap taşıyıcılı son cemaat yeri ile hünkar kasrı oluşturmaktadır. Caminin son cemaat yerine, deniz cephesinden iki kollu merdiven ile çıkılmaktadır. İki kollu merdivenin altında bodrum kat girişi bulunmaktadır (Şekil 4.52). Son cemaat yerinin sol tarafında kadınlar mahfiline çıkılan merdiven sağ tarafında ise hünkar kasrına bağlanan tek kanatlı kapı bulunmaktadır. Kadınlar mahfiline çıkan merdivenin altında minareye çıkmak için kullanılan kapı bulunmaktadır. Son cemaat yerinden çift kanatlı ahşap kapı ile girilen harim mekanının sağ ve sol tarafında harime doğru uzanan formda, ahşap direklerle taşınan kadınlar mahfili yer almaktadır. Kadınlar mahfilinin hünkar kasrına denk gelen tarafı hünkar mahfili işlemeli kafes ile çevrelenmiştir. Mahfilin harime denk gelen izdüşümünde ahşap korkuluklar ile ayrılmış müezzin mahfili yer almaktadır (Şekil 4.51). Harim mekanının üstünü dört küçük bir büyük kubbe örtmekte olup içten kubbe formunda görünen üst örtü dışarıdan kırma çatı ile kaplıdır bu yönüyle fark oluşturmaktadır. Kıble yönünden kaynaklı girişi deniz tarafından olan caminin yarım daire formundaki mihrabı, harim kapısının karşı duvarında yer alan ikişer adet pencere arasında konumlanmakta olup etrafı ahşap söve ile çevrilidir. Mihrabın sağında ahşap minber yer almaktadır. Harimin hünkar kasrına denk gelen pencereleri iç mekanda niş olarak görülmektedir. Hünkar kasrına deniz cephesinden on adet basamak ile ya da güneydoğu cephesinden çift kanatlı ahşap kapıdan girilebilmektedir. Saha araştırması sırasında kapalı olduğu için girilememiştir.

Tablo 4. 14 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii (devamı)

Yapının adı: Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii **Katalog No:**3c

Şekil 4. 53 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii kuzeybatı cephesi

Şekil 4. 54 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii güneybatı cephesi

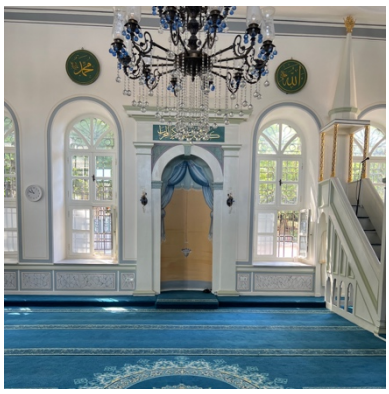
Şekil 4. 55 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii güneydoğu cephesi

Cephe Özellikleri

Caminin denizden bakınca görünen cephesi olan kuzeybatı cephesi minare ile başlayıp son cemaat yeri ve hünkar kasrı ile devam etmektedir. Son cemaat yerine girilen çift taraflı merdivenin etrafı demir korkuluklarla çevrilidir. Girişin altında bodrum katın giriş kapısı görünmekte olup, cephe boyunca subasman seviyesi sıvalıdır. Cephe ise ahşap yalı baskı ile kaplıdır. Ana giriş kapısının üstünde saçak bulunmaktadır. Cephenin alt hizasında demir korkuluklu, sekiz adet, ahşap, dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Üst hizasını ise kapılara denk gelen yerlerde iki kayıtlı, diğer yerlerde tek kayıtlı toplam on pencere oluşturmaktadır. Kırma çatının üçgen alınlığı, ana girişin üstüne hizalanmaktadır. (Şekil 4.53). Ahşap yalıbaskı kaplı güneydoğu cephesinin alt hizasında hünkar kasrının ortalayan, ahşap, çift kanatlı, dikdörtgen, demir korkuluklu pencere yer almaktadır. Üst sırada ise yedi adet çift kanatlı, dikdörtgen pencere bulunmaktadır (Şekil 4.54). Caminin güneydoğu cephesi bütün olarak incelendiğinde, farklı dönemlerde yapılan ahşap ve kagir bölüm net bir şekilde tespit edilebilmektedir. Ahşap yalı baskı kaplı hünkar kasrı güneybatı cephesindeki üslupta devam etmekte olup hünkar kasrına giriş kapısı ve üzerinde yer alan iki kayıtlı pencere dışında, altı adet dikdörtgen pencereden oluşmaktadır. Kagir harim mekanın cephesi sıvalıdır, köşe birleşimlerinde taş söve yer almaktadır. Harim mekanının bu cephesini yuvarlak kemerli, üç bölmeli, beş adet pencere oluşturmaktadır pencerelerin çevresi aynı formda taş söve ile dönmektedir. Mihraba denk gelen kısımda, pencere varmışçasına söve devam etmekte olup, (Şekil 4.63) üst hizasında çatının üçgen alınlığı bulunmaktadır. Pencere alt hizalarında cepheler boyunca silme dönmektedir (Şekil 4.55). Kuzeydoğu cephesinde harimin aynı tarzda üç penceresi, taş söveler ve minarenin kaidesi yer almaktadır. Çatı ve cephelerin birleşim yerinde silme dönmektedir.

Tablo 4. 15 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii (devamı)

Yapının adı: Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii **Katalog No:**3d

Şekil 4. 56 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii mihrap ve minberi

Şekil 4. 57 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii kadınlar mahfili, hünkar mahfili ve müezzin mahfili

Şekil 4. 58 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii hünkar mahfilinde yer alan manzara resmi (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

Malzeme ve Süsleme Özellikleri

Harim mekanı kagir, hünkar kasrı ve son cemaat yeri ahşap olan caminin harim dışındaki mekanlarının üst örtüsü ahşap çıtalı tavandır. Harim ise tam kubbe etrafı dört kubbecik ile örtülüdür (Şekil 4.62). Kubbe içlerinde, mahfil çıkmalarının altlarında istiridye merkezli, çevresi çiçek motifli devamında pastel tonlarında gri ışınsal formların yer aldığı kalemişleri bulunmaktadır (Şekil 4.57). Mihrapta yer alan perde motifi (Şekil 4.59) ve minber üzerindeki güneş, ampir üslup özelliklerini barındırdığını gösteren detaylardan olup ahşap minber Hattat Hasan Efendi tarafından eklenmiştir. (Tanman, 2014) (Şekil 4.65). Mihrap cephesi boyunca seki bulunmaktadır. Caminin kuzeydoğu cephesinde yer alan minarenin kaidesi taş ve tuğla malzemeden oluşmakta olup kaide üzerinde silindir formda, tek şerefeli gövdesi taş olan minaresi yükselmektedir. Şekil 4.60). Cami bahçesi sahil boyunca devam etmekte olup bahçesine sonradan eklenmiş wc mekanı yer almaktadır. Şair Pertev Paşa tarafından yazılmış kitabe cümle kapısı üstünde konumlanmaktadır. Kitabenin ortasında II. Mahmud'un tuğrası bulunmaktadır. (Erturan, 2019) (Şekil 4.61). Caminin en dikkat çekici yönlerinden biride, raspa çalışmaları esnasında hünkar kasrında yer alan nişlerde açığa çıkan, manzara resmi detayıdır (Şekil 4.58). Hünkar kasrına girilemediğinden güncel durum tespiti yapılamamıştır.

Şekil 4. 59 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii raspa sonrası mihrap kalemişi (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

Tablo 4. 16 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii (devamı)

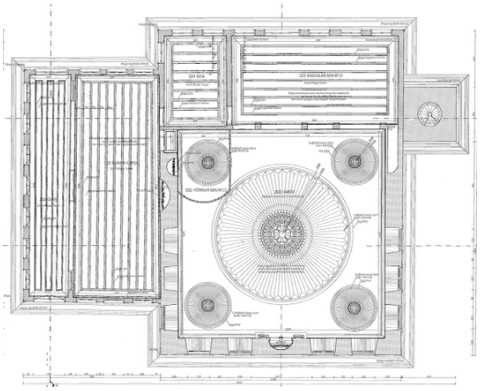
Yapının adı: Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii **Katalog No:**3e

Şekil 4. 60 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii minaresi

Şekil 4. 61 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii kitabesi

Şekil 4. 62 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii tavan planı (Kalkıcı, 2019)

Şekil 4. 63 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii güneydoğu cephesi t.y. (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

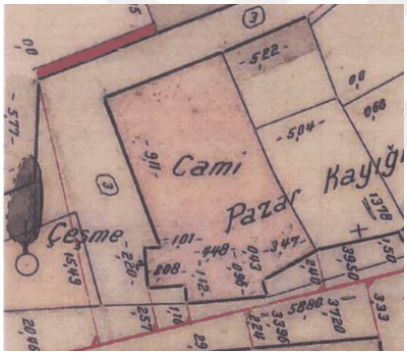
Şekil 4. 64 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii bodrum katı (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

Şekil 4. 65 Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii restorasyon çalışmaları

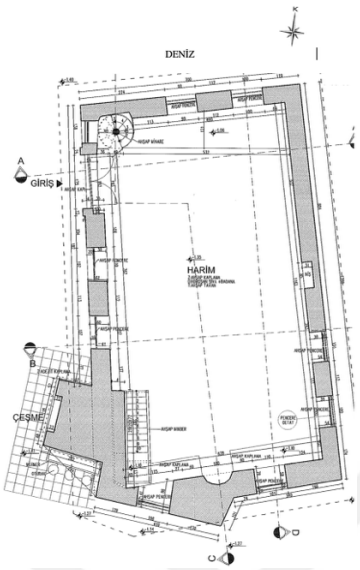
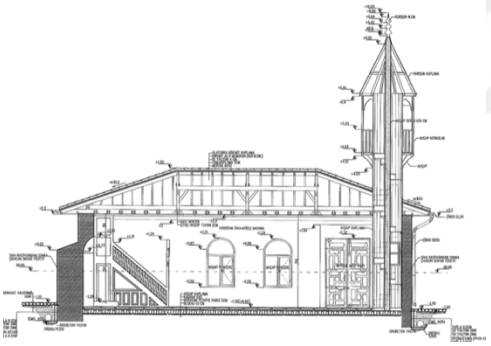
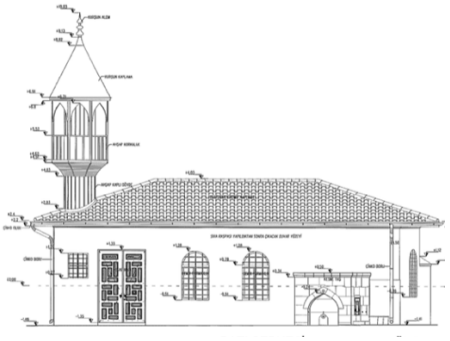
Tablo 4. 17 Hamdullah Paşa Camii

<table>
<tr><td colspan="3">Yapının adı: Hamdullah Paşa Camii</td><td>Katalog No:4a</td></tr>
<tr><td>Yapım tarihi</td><td>1819</td><td>Banisi</td><td>Kayıkçı Abdullah Ağa</td></tr>
<tr><td>Ada / Parsel</td><td>820/1,2,3,4,5,6</td><td>Mimarı</td><td>Bilinmiyor (?)</td></tr>
<tr><td>Adres</td><td colspan="3">Çengelköy, 34684 Üsküdar/İstanbul</td></tr>
<tr><td colspan="2">

Şekil 4. 66 Hamdullah Paşa Camii konumu (Google Earth, 2025)

Şekil 4. 67 Alman Mavileri Haritası’nda Hamdullah Paşa Camii (İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Şekil 4. 68 Hamdullah Paşa Camii deniz kıyısındayken t.y. (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)</td><td colspan="2">
Şekil 4. 69 Hamdullah Paşa camii
Açıklamalar
Konumlanışı ve Tarihi
Üsküdar’ın Çengelköy ilçesinde tarihi çınar ağacının yanında konumlanan cami (Şekil 4.66) ilk yapıldığı zaman denize sıfır konumlanıyorken (Şekil 4.68) denizin doldurulmasından ötürü mevcut halinde deniz ile arasına mesafe girmiştir. Küçük çaplı cami iki dar sokağın arasında kaldığından ve çevresinde yoğun yapılaşma olduğundan uzaktan net bir şekilde seçilememektedir (Şekil 4.69). Kayıkçı Abdullah Ağa tarafından 1819 yılında Hamdullah Paşa yalısı ile birlikte inşa edilmiş olup ilk hali tek bir odadan ibaret, mescit formundadır. 1835, 1963 ve 1977 yıllarında kapsamlı restorasyon geçirerek bünyesine eklemeler yapılmıştır. Son restorasyon çalışmaları 2016 yılında tamamlanmıştır. (Yiğit, 2019). Alman mavileri haritasından ve cami tavan şeklinden anlaşılacağı üzere mescidin doğu duvarı sökülerek genişletilmiştir. Caminin meydanında çeşme bulunmaktadır. Reşat Ekrem Koçu’nun İstanbul Ansiklopedisi isimli kitabında yer alan çizimde caminin ilk haline ilişkin bilgilere ulaşılmaktadır (Şekil 4.70). Eski fotoğraf ve çizimlerden anlaşıldığı üzere caminin özgün minaresi değişmiştir.</td></tr>
</table>

Tablo 4. 18 Hamdullah Paşa Camii (devamı)

Çizim ölçeği: 0 1 2 3 4 5 m	**Katalog No:**4b
 Şekil 4. 70 Hamdullah Paşa Camii 1. Dönem restitüsyon planı, eklentiler öncesi durumu (VGM Arşivi) **Şekil 4. 71** Hamdullah Paşa Camii 1. Dönem restitüsyon kesit (VGM Arşivi) **Şekil 4. 72** Hamdullah Paşa Camii 1. Dönem restitüsyon günaybatı cephesi (VGM Arşivi)	**Plan Özellikleri** Caminin doğu duvarında yapılan büyütme neticesinde, bulunduğu arazinin formuna uyum sağlayarak dikdörtgen planlı hale gelen cami, sadece harim mekanından oluşmaktadır (Şekil 4.70). Harim mekanını içeriden bölen üç açık kemer (Şekil 4.77) zaman içinde caminin büyüdüğünü destekler niteliktedir. Camiye girildiğinde sağ tarafta mihrap, minber ve vaaz kürsüsü görülmektedir. Kemer açıklıklarının arkasında kadınların ibadeti için ayrılmış ahşap paravan ile bölünmüş alan bulunmaktadır. Caminin giriş kısmı mermer taşıyıcı ayaklarla bölünerek, kemerler arası cam ile kapatılmış, üzeri ise özgün olmayan saçak ile örtülmüştür. Caminin ön cephesi ile saçak genişliği arasında kalan alanın etrafı, cam bölücü duvarlarla çevrelenmiştir. Bu bölüme girilememiştir. Cami kırma çatı ile örtülmektedir. Girişin solunda konumlanan minare 1943 yılı fotoğrafta ahşap iken (Şekil 4.80) İstanbul'un nemli ve rutubetli hava şartları sebebi ile zamanla bozulmalar yaşamıştır. Ahşap malzemenin korunması ve bakımının zor olması sebebi ile 1963 yılında sac ve çinko ile kaplanıp özgün formu bozulmuştur (Yiğit, 2019). Günümüzde ise altıgen formda kesme taş malzeme ile ilk yapıldığı halinden uzak bir tasarımda varlığını sürdürmektedir. Minareye giriş holünün solundan yuvarlak kemerli tek kanatlı kapı ile girilmektedir. Caminin güneybatı köşesinde yer alan çeşme Hamdullah Paşa Cami ya da Çınarlı Camii çeşmesi olarak geçen kesme taşlı çeşme bulunmaktadır (Şekil 4.84). Çeşme üzerinde kitabe bulunmadığından caminin tarihçesi hakkında net bilgi edinilememektedir. Klasik dönem özelliklerine sahip çeşmenin cami inşası öncesinde var olan bir yapı duvarı üzerinde olduğu söylenebilmektedir. İlk yapıldığı halinde evlerin su ihtiyacını karşılaması amaçlanıyorken, sonrasında abdestlik haline gelmiştir (Şekil 4.72) (VGM Arşivi, 2011).

Tablo 4. 19 Hamdullah Paşa Camii (devamı)

Yapının adı: Hamdullah Paşa Camii	**Katalog No:**4c
 Şekil 4. 73 Hamdullah Paşa Camii günaybatı cephesi **Şekil 4. 74** Hamdullah Paşa Camii günaydoğu cephesi **Şekil 4. 75** Hamdullah Paşa Camii kuzeybetı cephesi	**Cephe Özellikleri** Caminin ilk halinde her cephede, iki sıra kemerli pencere yer aldığı eski fotoğraflar ve çizimlerden görülmektedir(Şekil 4.82). Giriş kapısının solunda yer alan küçük kare pencere günümüzde kapatılmıştır (Şekil 4.81). Zamanla yol kotunda meydana gelen yükselmeden ötürü, 1943 tarihli fotoğrafta cami girişinde yer alan basamaklar günümüzde yol kotunun altında kalmıştır. Caminin özgün duvar kısmı tuğla hatıllı taş duvar formunda olup sonradan eklenen bölümler dışarıdan ahşap kaplıdır. Güneybatı cephesi yapının giriş cephesi olup saçak, giriş kapısı ve özgün olmayan mermer sütunlar arasında yer alan cam bölme bu cepheyi oluşturmaktadır. Cephenin devamında çınar ağacı ile cami arasında konumlanan çeşme yer almaktadır (Şekil 4.71). Özgününde giriş kapısının sağında yer alan iki pencere günümüzde harim içinden görülse bile, bölücü cam duvarlardan ötürü dışarıdan görülmemektedir. Güneydoğu cephesi özgün harim mekanı ve eklenti bölümün birlikte görülebildiği cephedir. Mihrap, harim mekanının özgün cephesinden niş şeklinde çıkıntı yapmakta olup (Şekil 4.83) iki tarafında yuvarlak kemerli, dikdörtgen ahşap pencere bulunmaktadır. Cephenin devamını ahşap cephe kaplaması içine yerleşmiş üç adet dikdörtgen pencere oluşturmaktadır (Şekil 4.74). Kuzeydoğu cephesinde bitişik nizamda yapı yer almaktadır. Kuzeybatı cephesi ise beş adet dikdörtgen pencereli ahşap cephe kaplamalı mekan ile başlayıp özgün harim duvarlarında yer alan aynı üsluptaki iki adet pencere ile devam etmektedir. Özgün ana harim mekanı ve sonradan genişletilen kısım arasında ki çatı kot seviyesinde farklılık mevcuttur (Şekil 4.75). KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivinde yapılan incelemede onaylı projelerin yapının ilk yapıldığı halini yansıttığı, günümüzde büyütülmüş harim mekanı ile onaylı restorasyon projesinin uyumsuz olduğu tespit edilmiştir. Böylece son restorasyon çalışmasının onaylı projeye göre yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. 20 Hamdullah Paşa Camii (devamı)

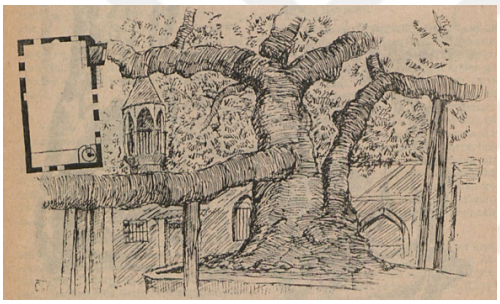
Yapının adı: Hamdullah Paşa Camii	**Katalog No:**4d
 Şekil 4. 76 Hamdullah Paşa Camii harim mekanı **Şekil 4. 77** Hamdullah Paşa Camii üç kemerle ayrılan harim bölümü **Şekil 4. 78** Hamdullah Paşa Camii giriş holü ve minare kapısı	**Malzeme ve Süsleme Özellikleri** Cami tuğla hatıllı, moloz taş duvardan inşa edilmiştir. Tavanı ahşap çıtalı tavandır. Kırma çatının saçakları altında yeşil renk ahşap üzerine, sarı çıta motifi, cephe boyunca dönmektedir (Şekil 4.79). Giriş saçağı altında yer alan kalemişi özgün değildir (Şekil 4.78). Mihrabı mermer olup minber ve vaaz kürsüsü ahşaptır. Güneybatı duvarı yanında ahşap korkulukla çevrelenmiş müezzin mahfili yer almaktadır (Şekil 4.76). Çift kanatlı ahşap giriş kapısı oyma motiflidir. Kesme taştan yapılmış çeşmenin ayna taşının üzeri sivri kemerli olup, çeşme üzerinde bezeme olarak rozet motifi ve servi ağacı kabartması yer almaktadır (Şekil 4.84). Cami iç duvarlarında kalemişi bulunmamakta olup, sahile yakın konumlanmasından ötürü nem ve rutubet kaynaklı bozulmalar cami duvarlarının zemin ile birleştiği yerlerde kendini göstermektedir (Şekil 4.85). Ana harim mekanı ve eklenti harim mekanı arasında kalan alanda bitkilendirme yapılmıştır. Mihrap cephesinde cami çevresini demir korkuluk dönmekte olup, cepheye yakın konumda jeneratör bulunmaktadır. Kesme taştan inşa edilen minarenin en üst bölümü mermer malzeme ile kaplanmıştır. Sivri kemerler arasında cam yerleştirilmiştir. Minare külahı kurşun kaplı olup en üstünde alem bulunmaktadır (Şekil 4.75). **Şekil 4. 79** Hamdullah Paşa Camii saçak altı detayı

Tablo 4. 21 Hamdullah Paşa Camii (devamı)

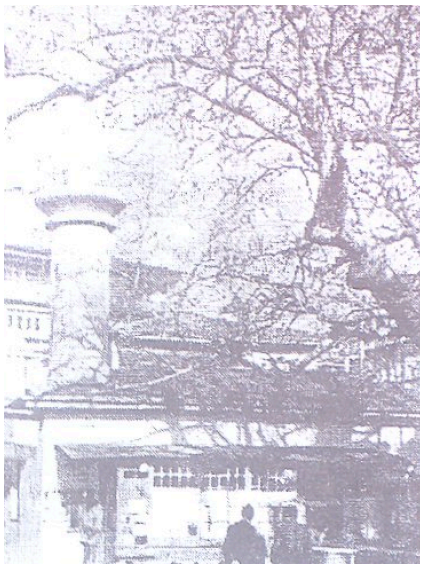
Yapının adı: Hamdullah Paşa Camii	**Katalog No:**4e

Şekil 4. 80 Hamdullah Paşa Camii 1943 tarihli fotoğraf (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

Şekil 4. 81 Hamdullah Paşa Camii çizimi (Koçu, İstanbul Ansiklopedisi)

Şekil 4. 82 Hamdullah Paşa Camii eski hali t.y. (VGM Arşivi)

Şekil 4. 83 Hamdullah Paşa Camii mihrap nişi

Şekil 4. 84 Hamdullah Paşa Camii çeşmesi

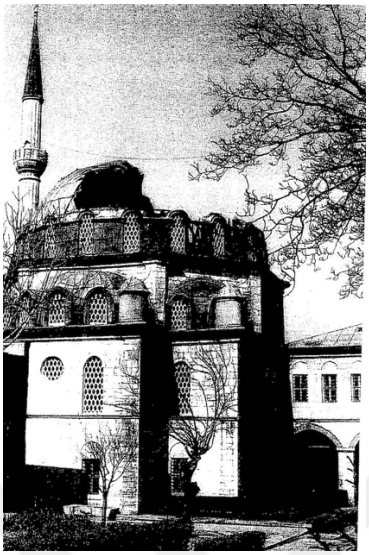
Şekil 4. 85 Hamdullah Paşa Camii nem kaynaklı bozulmalar

Tablo 4. 22 Beylerbeyi Camii

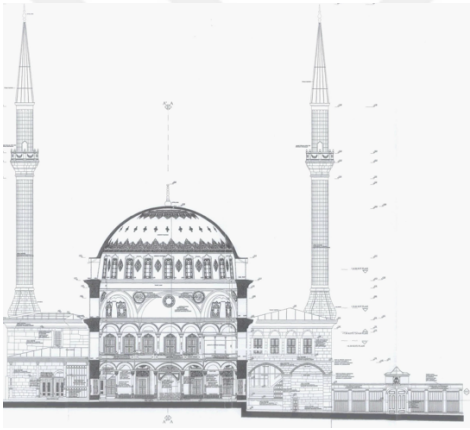
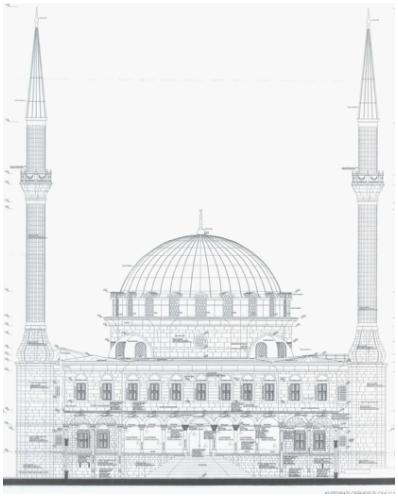
<table>
<tr><td colspan="3">Yapının adı: Beylerbeyi Camii</td><td>Katalog No: 5a</td></tr>
<tr><td>Yapım tarihi</td><td>1778</td><td>Banisi</td><td>I.Abdülhamid</td></tr>
<tr><td>Ada / Parsel</td><td>766 / 4</td><td>Mimarı</td><td>Mehmet Tahir Ağa</td></tr>
<tr><td>Adres</td><td colspan="3">Beylerbeyi, 34676 Üsküdar, İstanbul</td></tr>
<tr><td colspan="2">

Şekil 4. 86 Cami konumu (Google Earth, 2025)

Şekil 4. 87 Anadolu Cihetleri haritasında Beylerbeyi Camii (İBB, Atatürk Kitaplığı)

Şekil 4. 88 Beylerbeyi Camii 1945 tarihli fotoğrafı (VGM Arşivi)</td><td colspan="2">
Şekil 4.89 Beylerbeyi Camii denizden görünüşü
Açıklamalar
Konumlanışı ve Tarihi
Beylerbeyi semtinde, denize nazır konumuyla (Şekil 4.86) hem karadan hem denizden ulaşımın mümkün olduğu cami (Şekil 4.87), Hamid-i Evvel Cami olarak da bilinmektedir. Eski Istavroz Sarayı'nın bulunduğu alana Sultan I. Abdülhamid tarafından annesi anısına 1778 tarihinde inşa ettirilmiştir. Caminin inşa tarihini belirten üç adet kitabesi bulunmaktadır (Berberoğlu, 2010). Bu kitabeler iki adet avlu kapısının üzerinde ve harime geçen ana kapı üzerinde konumlanmaktadır. Caminin mimarı ile ilgili farklı kaynaklarda farklı bilgiler mevcut olmakla birlikte Tahsin Öz caminin mimarının Mehmet Tahir Ağa olduğunu belirtmektedir. Bazı yazarlar camiyi I. Abdülhamid'in Bahçekapı'da kurmuş olduğu külliyenin bir parçası olarak kabul etmektedirler. II. Mahmud tarafından 1820 yılında cami bünyesinde kapsamlı bir yeniden yapım çalışmaları meydana gelmiş olup, hünkar dairesi eklenmiş, minaresi yıkılarak (Şekil 4.91) iki yeni minare inşa edilmiş, son cemaat yeri üzerinde yer alan mektep kaldırılmış, yeni bir mektep yapılmış, muvakithane, çeşme eklenmiş, rıhtım genişletilerek iç avlu meydana getirilmiştir (Şekil 4.90), (Uğur, 2017).</td></tr>
</table>

Tablo 4. 23 Beylerbeyi Camii (devamı)

Yapının adı: Beylerbeyi Camii	**Katalog No:**5b
 Şekil 4. 89 Beylerbeyi Camii 1945 tarihli fotoğrafı (VGM Arşivi) **Şekil 4. 90** Beylerbeyi Camii, 1950 tarihli fotoğrafı (Tanyeli Arşivi) **Şekil 4. 91** Beylerbeyi Camii'nin tek minareli halini ifade eden bir gravür (Ludwig Christian Fuhrmann 1814)	İç avlunun deniz tarafındaki kapısının üzerinde II. Mahmud'un tuğrası yer almaktadır (Şekil 4.105). Meydana gelen depremler neticesinde hasar alan, minare ve kubbesi çeşitli dönemlerde onarımdan geçmiştir. Koruma kurulu arşivindeki yazışmalarda hünkar kasrında gerçekleştirilen onarımlar sırasında üst katta yer alan odaların kaldırılarak sofaya dönüştürülmesinin eleştirildiği birçok yazı ve şikayete rastlanılmıştır. Onarım öncesi ve sonrası kubbe fotoğrafları karşılaştırıldığında bezeme tarzında meydana gelen değişim görülmektedir. Cami zemininin devamlı deniz ile temas halinde olması, birçok onarım geçirmesine sebep olmuştur. 1913 tarihinde rıhtıma yapılan betonarme döşeme yüzünden cami duvarları su çekmiş, nemlenme ve bozulmalar meydana gelmiştir. 1961 yılında minareler sökülerek baştan inşa edilmiştir. 1983 tarihinde cami yakınında yer alan Debreli İsmail Paşa yalısında meydana gelen yangın, caminin ahşap kubbesine sıçrayarak yanmasına ve çökmesine sebep olmuştur (Şekil 4.89). Tamir işlemleri esnasında bezeme tarzında tekrar değişiklikler meydana gelmiştir (Bülbül, 2011). Camiyi oluşturan bölümlerin daha bütüncül düşünüldüğü, 18. yüzyıl yapı anlayışının getirisi olarak, Beylerbeyi Cami'nin hünkar kasrı cami bütünü içerisinde çözülmüştür. Bu yönüyle cami fark yaratmakta olup, hünkar kasrının camiden ayrı değil bir çözümlenmesi mekânsal sürekliliği sağlamıştır. Özellikle hünkar kasrı olan camilere karayolu ile gelen padişahın veya üst rütbeli kişilerin camiye girişini kolaylaştırmak için kullanılan özgün binektaşı, günümüzde Yalıboyu Caddesi üzerinde, taç kapının karşısında konumlanmaktadır (Bostan Güner, 2019). Camide son restorasyon çalışmaları 2014 yılında gerçekleştirilmiştir.

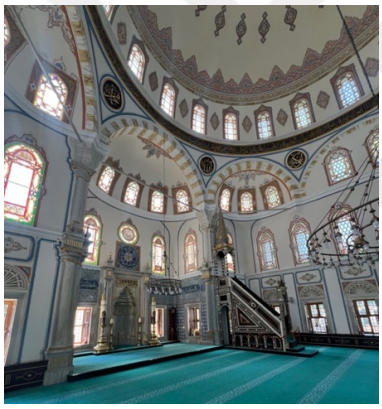
Tablo 4. 24 Beylerbeyi Camii (devamı)

Çizim ölçeği:	**Katalog No:**5c
 Şekil 4. 92 Beylerbeyi Camii restorasyon projesi planı (VGM Arşivi) **Şekil 4. 93** Beylerbeyi Camii kesiti (VGM Arşivi) **Şekil 4. 94** Beylerbeyi Camii kuzeybatı cephesi (VGM Arşivi)	**Plan Özellikleri** Beylerbeyi Cami harim, son cemaat yeri, kadınlar mahfili, hünkar kasrı ve avlu mekanlarından oluşmaktadır. Yapı simetrik plan düzenine sahiptir (Şekil 4.92). Üç adet iç avlusu bulunmaktadır. Avluların etrafı yüksek duvarlarla çevrilidir. Camiye batı cephesinden ve denizden bakınca görünen cephesi olan son cemaat yerinin olduğu bölümden giriş yapılmaktadır. Yer inceleme esnasında son cemaat yerinin olduğu avlu kapısının kapalı olduğu, girişlerin sadece batı cephesinden yapıldığı tespit edilmiştir. Son cemaat yeri iki katlı olup, kuzey tarafı, hünkar mahfili olarak işlevlendirilmiştir (Şekil 4.93). Cami ana kubbesi çift kasnak üzerine oturmaktadır. Alt kısımda yer alan kasnak sekizgen plana sahip olup pencere barındırmamaktadır. Üst kısımdaki kasnak içerisinde ise 20 pencere bulunmaktadır. Ana kubbe etrafında yarım kubbeler yer almaktadır Bu yarım kubbelerden biri mihrap nişini örtmekte olup üzerinde beş adet pencere bulundurmaktadır. Diğer yarım kubbelerde ise ikişer pencere yer almaktadır (Şekil 4.94). Bir tam beş yarım kubbe ile örtülü ana harim mekanı kare plan şemasına sahiptir. Ana mekanın kuzeyinde son cemaat yeri, güneyinde ise dokuzgen forma sahip, mermer mihrap bulunmaktadır. Son cemaat yeri üzerindeki galeri sayesinde hünkar mahfili ile ana mekan bağlantısı gerçekleştirilmektedir. Caminin doğusuna konumlanan hünkar mahfilinin zemin katında minare girişi, taşıyıcı ayaklar ve merdiven bulunmakta olup birinci katında, cephede kuzeye doğru genişleyen hünkar mahfili yer almaktadır. Hünkar mahfilinde manzara resmi ve niş bulunmakta olup. hünkar kasrını taşıyan sütun başlıklarında farklı tarzda kompozisyonlar görülmektedir. Son cemaat yerinde, girişin sağ ve sol tarafında, iki adet mihrabiye yer almaktadır (Şekil 4.106). Güneydoğu cephesinin yanında, cami ile avlu arasında, abdest alma yerleri bulunmaktadır.

Tablo 4. 25 Beylerbeyi Camii (devamı)

Caminin adı: Beylerbeyi Camii	**Katalog No:**5d
 Şekil 4. 95 Beylerbeyi Camii kuzeybatı cephesi **Şekil 4. 96** Beylerbeyi Camii hünkar kasrı **Şekil 4. 97** Beylerbeyi Camii güneybatı cephesi	**Cephe Özellikleri** Cami cephesinde iki kademe hakim olup beden duvarları iki adet pencere sırasından ve farklı hizada yer alan pencereleri ayıran silmelerden oluşmaktadır. Alt hizada yer alan pencereler dikdörtgen formda olup, etrafında mermer söve dönmektedir. Dışarıdan lokma parmaklıklı olan pencerelerin iç kısımda ahşap kapakları, üstlerinde ise boşaltma kemerleri bulunmaktadır. İkinci sırayı oluşturan pencereler sivri kemerli pencere içlik ve dışlık penceresinden oluşmaktadır (Şekil 4.97). Mihrap üzerine denk gelen hizada yuvarlak pencere bulunmakta olup mihrap nişinin bulunduğu duvar cephede dışarı doğru çıkma yapmıştır. Cephenin köşelerinde ve pencere aralarında pilastrlar konumlanmaktadır. Beden duvarları ve çatı geniş bir saçak ile birleşmektedir. Caminin güney duvarının köşe noktalarında ağırlık kuleleri yer almaktadır. Pencere düzenleri, silme ve pilastrlardan oluşan beden duvarlarından başımızı kaldırıp cephenin devamına baktığımızda çift kasnaklı ana kubbeyi ve yanlarındaki beş yarım kubbeyi görmekteyiz (Şekil 4.89). Üstte yer alan yuvarlak kasnağı çevreleyen yirmi pencere, yuvarlak kemerli ve revzenlidir. Yarım kubbelerde yer alan pencerelerin dışa doğru çıkıntı yapması camide barok tarzı gösteren detaylardan olup bu detaylar ile cami döneminde camilerden farklılaşmaktadır. Hünkar mahfilinin dikdörtgen pencerelerle çevrilidir. (Şekil 4.96). Dikdörtgen pencere üstlerinde boşaltma kemerleri yer almaktadır. Ana kubbe ahşap iskeletli olup kubbenin yükü, pandantifler ve köşe kemerlerle beden duvarlarına aktarılmaktadır. Batı cephesinde bulunan avlu ve giriş saçağı caminin ilk yapıldığı halinden günümüze kalmış olup Beylerbeyi Cami Avrupa sanatının etkisinde inşa edilmiştir (Bülbül, 2011). Cami zeminde bir düzenek kurularak yükseltilmiştir. Son cemaat yeri kemerleri arası cam ile geçilmiş olup cami bütününde yükselen hatlar dikkat çekmektedir (Şekil 4.95).

Tablo 4. 26 Beylerbeyi Camii (devamı)

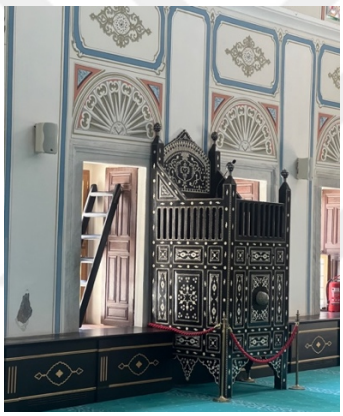
Caminin adı: Beylerbeyi Camii	**Katalog No:**5e
 Şekil 4. 98 Beylerbeyi Camii harim üstünü örten kubbeler ve kalemişleri **Şekil 4. 99** Beylerbeyi Camii harim **Şekil 4. 100** Beylerbeyi Camii kadınlar mahfili ve hünkar mahfili	**Malzeme ve Süsleme Özellikleri** Cami bütününde çeşitli malzeme teknikleri kullanılmış olup taşıyıcı sistemi kagirdir. Taş işçiliği cephede ve ana yapı kütlesinde kendini göstermektedir. Hünkar kasrının zemin katında yer alan üç ayak kesme taş malzemeden yapılmış olup bunun dışındaki tüm sütun taşıyıcılar mermerdir. Hünkar kasrının cephesinde taş ve tuğla malzeme almaşık düzende görülmektedir. Sütun başlıklarında akant yaprakları, volütler ve yumurta motifleri görülmektedir. Mihrap nişinin duvarı çiniler ile kaplıdır. Çinilerin bir kısmı Osmanlı bir kısmı ise Avrupa çinisidir. Farklı yerlerden toplanan çiniler burada sergilenmektedir (Uğur, 2017). Cami duvarları kalemişi ile süslüdür (Şekil 4.99). Cami farklı dönemlerde geçirmiş olduğu onarımlardan sonra özgün bezemelerini kaybetmiştir (Bülbül, 2011). Kubbe içinde Esma-i Hüsna yer almaktadır (Şekil 4.98). Minber ve vaaz kürsüsü ahşap üzeri sedef kakma olarak yapılmıştır bkz.(Şekil 4.102), (Şekil 4.103). Son cemaat yerine girilen altı adet sütun ve kemerlerle bölünen kısmın ortasında yer alan kitabede caminin I. Abdülhamid'in annesi için yaptırıldığı bilgisi bulunmaktadır (Şekil 4.105), (Bostan Güner, 2019). Caminin avlusunu çevreleyen bahçe duvarları mermerdendir. Avlu kapılarının üzeri saçakla örtülüdür. Cepheyi süsleyen boşaltma kemerlerinin yeri içeriden kalemişi ile belirtilmiştir. Üst hizada dışarıdan sivri kemerli olarak görünen pencereler, içeriden yuvarlak kemerlidir. C kıvrımları bulunmaktadır. Bu kıvrımlar dönemin barok etkili mimari tarzını yansıtmaktadır (Bülbül, 2011). Caminin Yalıboyu Caddesinden avlusuna ulaşılan kapısının iki yanında çeşme bulunmaktadır (Şekil 4.101). Son cemaat yeri ve hünkar kasrının tavanı çıtalı ahşap kaplamadır. Hünkar kasrının içine girilememiştir ancak kaynaklar burada manzara resmi olduğunu belirtmektedir (Uğur, 2017).

Tablo 4. 27 Beylerbeyi Camii (devamı)

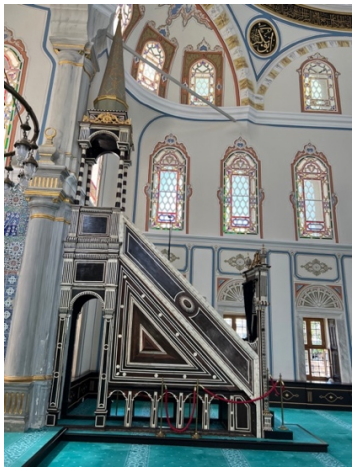
Caminin adı: Beylerbeyi Camii	**Katalog No:**5e

Şekil 4. 101 Giriş kapısının yanında yer alan çeşmelerden biri

Şekil 4. 102 Beylerbeyi Camii ahşap, sedef kakma, vaaz kürsüsü

Şekil 4. 103 Beylerbeyi Camii ahşap, sedef kakma, minber

Şekil 4. 104 Beylerbeyi Camii son cemaat yerinde ki kitabe

Şekil 4. 105 Beylerbeyi Camii avlu kapısındaki kitabe

Şekil 4. 106 Beylerbeyi Camii son cemaat yeri, mihrap nişi

Tablo 4. 28 Üryanizade Camii

<table>
<tr><td colspan="3">Yapının adı: Üryanizade Camii</td><td>Katalog No: 6a</td></tr>
<tr><td>Yapım tarihi</td><td>1860</td><td>Banisi</td><td>Ahmed Es’ad Efendi</td></tr>
<tr><td>Ada / Parsel</td><td>688 / 4</td><td>Mimarı</td><td>Bilinmiyor (?)</td></tr>
<tr><td>Adres</td><td colspan="3">Kuzguncuk, Abdullahağa Cad. No:42 Üsküdar/İstanbul</td></tr>
<tr><td colspan="2">

Şekil 4. 107 Üryanizade Camii konumu (Google Earth, 2025)

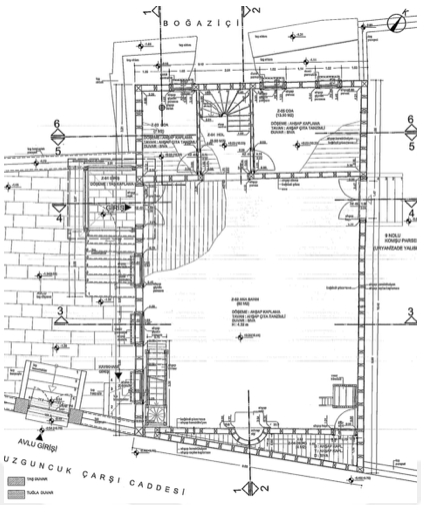
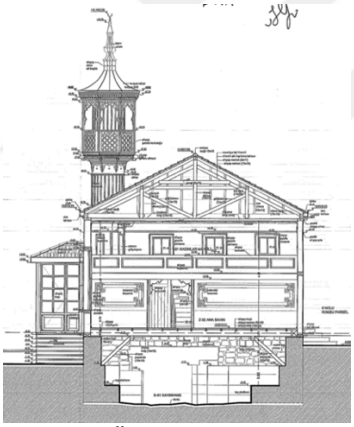
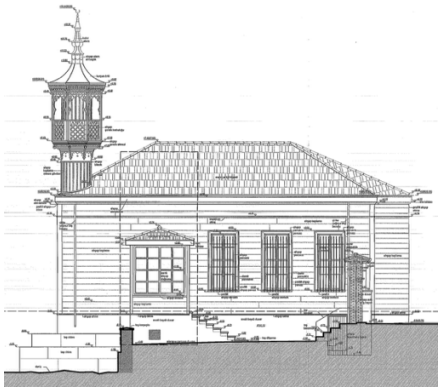

Şekil 4. 108 Üryanizade Camii güneybatı cephesi (VGM Arşivi,1977)

Şekil 4. 109 1976 yılında Üryanizade Camii (VGM Arşivi,1976)</td><td colspan="2">
Şekil 4. 110 Üryanizade Camii denizden görünüşü

Açıklamalar

Konumlanışı ve Tarihi
Kuzguncuk ve Beylerbeyi arasında konumlanan, minyatür, yalı havasında bir camidir (Şekil 4.107). Nakkaş Baba mevkii olarak bilinen bölgede, 1860 yılında, II. Abdülhamid döneminde şeyhülislamlık yapmış Üryanizade Ahmed Es’ad Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yukarısında Üryanizade Ahmed Es’ad Efendi’nin dört katlı, ön cephesinde sütunları bulunan, ahşap köşkü ve arkasında da korusu bulunmaktadır. Bu köşkün Üryanizade Ahmed Es’ad Efendi’nin oğluna ait olduğu yönünde kaynaklar bulunmaktadır. Bu sebeple bazı yerlerde ismi Cemil Molla olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 4.110). Geçmiş dönemde camiye yakın konumda inşa ettirilen çeşmeler günümüze ulaşamamıştır. Ahşap cami “Nakkaş Baba Cami” olarak da bilinmektedir. Semavi Eyice “İstanbul Minareleri” başlıklı bir incelemesinde “Boğazın Anadolu Yakasında, hemen deniz kıyısında olan bu ahşap minare, son devrin süslü ahşap minarelerinin en zengin ve ilgi çekici örneklerinden biridir. Bu bakımdan itina ile korunması yerinde olacaktır” demektedir (Bay Ekici, Alsancak Fırtına, 2012).</td></tr>
</table>

Tablo 4. 29 Üryanizade Camii (devamı)

Çizim ölçeği: 0 1 2 3 4 5 m	**Katalog No:**6b
 Şekil 4. 111 Üryanizade Camii planı (Natura Mimarlık,2012) **Şekil 4. 112** Üryanizade Camii kesiti (Natura Mimarlık,2012) **Şekil 4. 113** Üryanizade Camii güneybatı cephesi (Natura Mimarlık,2012)	**Plan Özellikleri** Caminin eski tarihli fotoğrafları incelendiğinde çoğunlukla özgünlüğünü kaybetmeden günümüze ulaşan, nadide eserlerden biri olduğu söylenebilmektedir (Şekil 4.108).1976 yılı fotoğraflarında görünen kayıkhane girişi, günümüzde kapalıdır Eski fotoğraflarında kayıkhanesi net bir şekilde görülen (Şekil 4.109) caminin bodrum katı kayıkhane olarak yapılmıştır, buraya caminin giriş cephesinin sağında yer alan dört basamaktan inilerek ulaşılmaktadır. Mevcut halinde kayıkhane ile denizin bağlantılı olduğu bölüm kapatılmıştır. Yerinde yapılan tespitlerde kayıkhane içerisine girilememiş arşiv fotoğraflarından kayıkhanenin ibadet mekanına dönüştürüldüğü tespit edilmiştir (Şekil 4.121). Deniz kenarındaki fevkani cami, dikdörtgen planlı olup, batı cephesinde yer alan beş basamakla, ahşap bölmeli, cam doğramalı, giriş holü (Şekil 4.112) içinden harim mekanına girilmektedir. Harim mekanına girildiğinde sağ tarafta mihrap ve minber sol tarafta ise bölme ile ayrılan, kadınlar mahfiline ulaşımı sağlayan merdiven yer almaktadır (Şekil 4.111). Kadınlar mahfili bölücü duvar ile taşınmaktadır. Kadınlar mahfiline çıkan merdivenlerin (Şekil 4.118) sonunda, minareye çıkışın sağlandığı, dolap görünümlü, ahşap kapı konumlanmaktadır (Şekil 4.124). Cami deniz ile birebir temasta olduğu için ana sahın parapet duvar üzerinde yükselmektedir. Ahşap yapı malzemesi ve eşsiz tasarımı ile dikkat çeken minare caminin doğu köşesinde konumlanmakta olup, gövdesi cami beden duvarları içerisinde kalmaktadır. Caminin çatısı ahşap kırma çatı olup, üzeri kiremit ile kaplıdır (Şekil 4.113).

Tablo 4. 30 Üryanizade Camii (devamı)

Yapının adı: Üryanizade Camii	**Katalog No:**6c
 Şekil 4. 114 Üryanizade Camii kuzeybatı cephesi **Şekil 4. 115** Üryanizade Camii güneybatı cephesi, muhdes abdest yeri **Şekil 4. 116** Üryanizade Camii kuzeydoğu ve güneydoğu cephesi	**Cephe Özellikleri** Kuzeybatı cephesi caminin denizden bakınca görünen cephesidir. Rıhtım ve kayıkhane girişi üzerinde yükselen cephenin kayıkhane girişi günümüzde kapatılmıştır. Zemin kat ve üst kat hizasında üçer adet ahşap pencere bulunmaktadır. Üst katta yer alan pencereler kadınlar mahfiline aittir. Giriş holünün çıkması ve minare cephenin sağ tarafında gözükmektedir (Şekil 4.114). Kuzguncuk Çarşı Caddesi'nden ahşap, çift kanatlı, yanları tuğla detaylı, kapıdan beş basamakla inilerek ulaşılan cami bahçesinin sol tarafında, wc ve abdesthane yer almaktadır. Bu yapı cephenin yol tarafından algılanabilirliğini olumsuz etkilemektedir. (Şekil 4.115). Cadde ve deniz arasında sınırlanan güneybatı cephesi, camiye girişin sağlandığı cephedir. Cami cephesinden dışarı doğru çıkma olarak görünen, ahşap parapetli, camlı sonradan cami bünyesine eklenen rüzgarlık bölümü, deniz tarafından cephenin başlangıcını oluşturmaktadır. Cephe harimin üç adet, dikdörtgen, ahşap penceresi ile devam etmektedir. Alt ve üst hizada yer alan bütün pencerelerde demir korkuluk bulunmaktadır. Cephe subasman seviyesinden sonra ahşap yalı baskı ile kaplıdır. Ahşap cephe kaplaması ve çatı birleşiminde ahşap silme yer almaktadır. Ahşap minarenin gövdesi cephenin sol tarafında yükselmektedir. Caminin deniz ile temas ettiği bölgelerde rutubet ve bozulmalar görülmektedir. Güneydoğu cephesi mihrabın bulunduğu, yola paralel olan cephedir. Bu cephe üzerinde pencere bulunmamaktadır. Köşelerinde silme detayları yer almaktadır. Cephenin sağ tarafında bahçe duvarı, sol tarafında ise cami avlusuna girilen avlu kapısı bulunmaktadır. Kuzeydoğu cephesi komşu parsel yönündeki cephe olup cephe boyunca silme devam etmektedir. Pencere yer almayan cephe, ahşap yalı baskı kaplamadır (Şekil 4.116).

Tablo 4. 31 Üryanizade Camii (devamı)

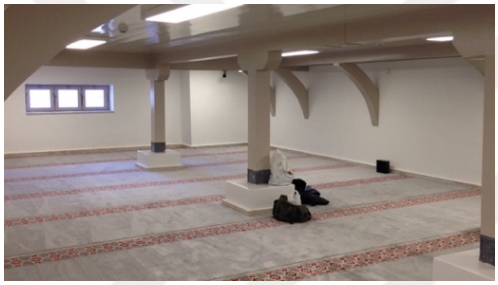
Yapının adı: Üryanizade Camii	**Katalog No:**6d
 Şekil 4. 117 Üryanizade Camii harim **Şekil 4. 118** Üryanizade Camii kadınlar mahfiline çıkan merdiven **Şekil 4. 119** Üryanizade Camii müezzin mahfili ve kadınlar mahfili	**Malzeme ve Süsleme Özellikleri** 1860 yılında ahşap konstrüksiyonlu olarak inşa edilen cami, boğaz kıyısında nadide minaresi ile günümüze kadar varlığını sürdürmüş kıymetli bir yapıdır. Yapının bodrum katının taşıyıcı duvarları moloz taş duvardır. Kayıkhane olarak yapılan bodrum katın tavanı ahşap kaplamadır. Harim mekanını aydınlatan pencerelerin iç pervazlarında kalemişi bezemeler yer almaktadır. Güneydoğu duvarında konumlanan mihrap nişinin iki tarafında, yivli ve kabartmalı motiflerden oluşan ahşap dikmeler bulunmaktadır. Pencere kenarında yer alan minber, ahşap olup yapıldığı zamandan beri değiştirilmemiş özgünlüğünü korumaktadır. Cami iç duvarlarını ahşap çıtalar ve pano formunda kalemişi bezemeler süslemektedir (Şekil 4.117). 1977 tarihli iç mekan fotoğrafları ve günümüz karşılaştırıldığında bezeme tarzının değişmediği tespit edilmiştir (Şekil 4.122). Caminin minaresinin basamakları da dahil tüm detaylarında ahşap işçiliğini görmek mümkündür. Geleneksel formların ahşap yapım teknikleriyle nasıl yorumlandığının dikkat çekici bir örneği olan minare tek şerefelidir. Sekizgen şerefesinin etrafında yer alan ahşap dikmeler minarenin külah seviyesine kadar yükselmektedir. Şerefenin etrafı ahşap kemerlerle çevrilidir, yıldız motifleri vardır. Şeref korkuluklarının minare gövdesi ile birleştiği noktalarda da ahşap kabartma motifler yer almaktadır (Şekil 4.123). Sade ve zarif üsluplu cami Üsküdar kıyı şeridinde konumlanan yalı camileri arasında tamamen ahşap olan tek camidir. Cami tavanı çıtalı ahşap tavandır (Şekil 4.119).

Tablo 4. 32 Üryanizade Camii (devamı)

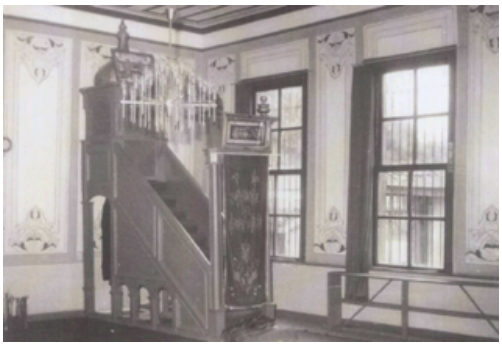
Yapının adı: Üryanizade Camii	**Katalog No:**6e

Şekil 4. 120 Üryanizade Camii kuzeybatı cephesi, kayıkhane girişi (VGM Arşivi,1976)

Şekil 4. 121 Üryanizade Camii bodrum katı, eskiden kayıkhane olan kat (VGM Arşivi)

Şekil 4. 122 Üryanizade Camii 1977 tarihli iç mekan fotoğrafı (VGM Arşivi)

Şekil 4. 123 Üryanizade Camii minaresi sol çizim, sağ güncel hali (Natura Mimarlık,2012)

Şekil 4. 124 Üryanizade Camii minareye çıkan ahşap kapı

Tablo 4. 33 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii

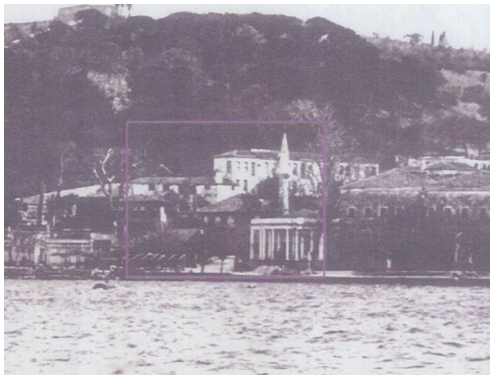
Yapının adı: Silahtar Abdurrahman Ağa Camii			**Katalog No:** 7a
Yapım tarihi	1766	**Banisi**	Silahtar Abdurrahman Ağa
Ada / Parsel	1310 / 76	**Mimarı**	Bilinmiyor (?)
Adres	Sultantepe 34664, Üsküdar İstanbul		

Şekil 4. 125 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii konumu (Google Earth, 2025)

Şekil 4. 126 Pervititich haritasında Silahtar Abdurrahman Ağa Camii konumu (İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Şekil 4. 127 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii denizden görünüşü t.y. (VGM Arşivi)

Şekil 4. 128 Süheyl Ünver'e ait 1968 tarihinde çizimi (Bostan Güner, 2019)

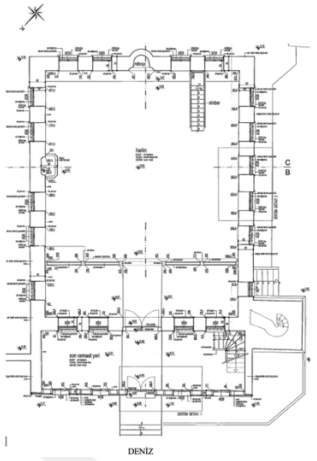
Açıklamalar

Konumlanışı ve Tarihi

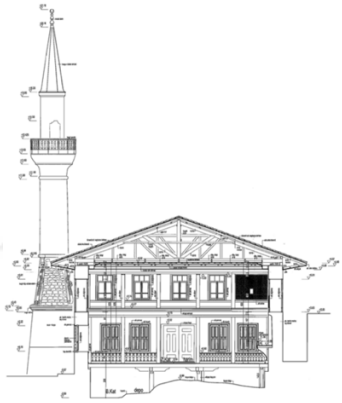
Üsküdar Paşalimanı Caddesi üzerinde, Fethi Paşa Korusu'nun önünde konumlanan cami (Şekil 4.125) "Paşalimanı Camisi" ve "Öküz Limanı Camisi" olarak da bilinmektedir (Bostan Güner, 2019). Eski fotoğraf ve çizimlerden, caminin ilk yapıldığı dönemde denize daha yakın konumlandığı, zamanla deniz doldurularak yapılan yol çalışmaları nedeniyle denizden uzaklaştığı tespit edilmiştir (Şekil 4.127), (Şekil 4.128). Enderun'da yetişen Abdurrahman Ağa, Sultan III. Mustafa döneminde silahtar-ı şehriyari olarak görev yapmıştır. Bu dönemde İstanbul, Osmanlı Barok'u etkisi altındadır (Küçükbayrak, 2017). Yapım malzemesinde, boğaz kıyısında yer alan birçok mescitte olduğu gibi ahşap, önemli bir yer tutmaktadır. Cami Silahtar Abdurrahman Ağa tarafından 1766 yılında yaptırılmış olup, II. Mahmud döneminde kapsamlı bir tadilat geçirmiştir. Tadilat esnasında caminin yapım tarihini ve kim tarafından yapıldığını gösteren kitabe camiye eklenmiştir. Onarımın Pertev Paşa tarafından takip edildiği bilgisi de kitabede yer almaktadır (Bostan Güner, 2019). Pervititich haritasında denize yakın konumu net bir şekilde belli olan caminin (Şekil 4.126) yanında, depo ve değirmen alanları görülmektedir.

Tablo 4. 34 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii (devamı)

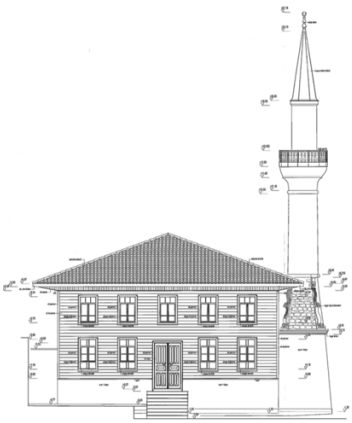
Çizim ölçeği: 0 1 2 3 4 5m **Katalog No:**7b

Şekil 4. 129 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii planı (Küçükbayrak, 2017)

Şekil 4. 130 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii kesiti (Küçükbayrak, 2017)

Şekil 4. 131 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii kuzeybatı cephesi (Küçükbayrak, 2017)

Plan Özellikleri

Dikdörtgen planlı cami, yapıldığı arazinin eğimli olması ve deniz kıyısında konumlanıyor olması sebebiyle kagir duvarlı bodrum kat üzerinde yükselen, zemin kat şeklinde, fevkani bir tasarımda yapılmıştır. Harim kaba taştan inşa edilmiş olup harim beden duvarları dışındaki tüm yapı elemanları ahşaptır. Güneybatı yönünde tek şerefeli minaresi yer almaktadır. Minareye mahfil katından girilmektedir. Son cemaat yeri ve harim arasında yer alan duvarda çift kanatlı ahşap kapı ve yanlarında ikişer adet pencere bulunmaktadır. Harime girildiğinde sağ ve sol taraflarda müezzin mahfilleri, tam karşısında duvarın içine gömülü vaziyette mihrap yer almaktadır (Şekil 4.129). Müezzin mahfillerinin çevresi ahşap korkuluk ve taşıyıcı sütunlarla çevrili olup, sütunlar kadınlar mahfili ve çatıya kadar devam etmektedir (Şekil 4.130). Mihrabın sağ tarafında özgün olmayan minber yer almaktadır (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi). Vaaz kürsüsü kuzeydoğu duvarına bitişik, niş içerisinde konumlanmaktadır. Son cemaat yerinin sağ ve sol tarafı birer basamak yükseltilerek seki oluşturulmuştur. Sağ tarafta kadınlar mahfiline çıkan merdiven yer almaktadır (Şekil 4.135). Kadınlar mahfili son cemaat yeri ve müezzin mahfili hizasında, üst kotta yer almaktadır (Şekil 4.136). Tez kapsamında irdelenen camilerden, kadınlar mahfilinde çatıdan gelen yükü temele aktarma esnasında, aracı görevi üstlenen çift taraflı sütunlara bir tek bu camide rastlanılmıştır. Hünkar mahfili kadınlar mahfilinden harime doğru çıkma yapmıştır (Şekil 4.144). Caminin hünkar mahfiline ulaşmak için kullanılan taş basamakları eski fotoğraflarda görülmektedir. Bu basamaklar 1965 senesinde kaldırılmıştır (Küçükbayrak, 2017). Caminin tek girişi kuzeybatı cephesinden olup, sekiz basamak ile son cemaat yerine ulaşılmaktadır (Şekil 4.131).

Tablo 4. 35 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii (devamı)

Yapının adı: Silahtar Abdurrahman Ağa Cami **Katalog No:**7c

Şekil 4. 132 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii kuzeybatı cephesi

Şekil 4. 133 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii güneybatı cephesi

Şekil 4. 134 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii güneydoğu cephesi, mihrap nişi

Cephe Özellikleri

Reşat Ekrem Koçu tarafından hazırlanan İstanbul Ansiklopedisi'nde caminin 1940 yılına ait kuzeybatı cephe çizimi bulunmaktadır. Çizim üzerinden yapılan tespitlerde bir dönem cami bünyesinde olan, hünkar mahfiline ulaşımı sağlayan merdivenler görülmektedir (Şekil 4.141). Ana girişin sağlandığı cephe ahşap kaplama olup giriş kapısının iki yanında, boyutları üst hizada yer alan pencerelerden büyük, ikişer adet pencere bulunmaktadır. Cephenin üst sırasında ise, içeriden ahşap kayıtlar ile üçe bölünmüş, beş adet pencere bulunmaktadır. Pencerelerin etrafı ahşap sövelidir. Cephenin sağ tarafında konumlanan minarenin kaidesi yukarı doğru daralan prizmatik forma sahiptir. Subasman seviyesine kadar yapının duvarları sıvalıdır (Şekil 4.132). Caminin güneybatı cephesinde minaresi yer almaktadır. Bu cephenin üst sırasını ahşap doğramalı, içlik ve dışlık pencereden oluşan beş adet pencere oluştururken alt sırasında yer alan altı adet pencereden beşi kuzeybatı cephesinin alt sırasında yer alan pencereler ile aynı özelliğe sahip olup, minare yanında yer alan, yanındakilere göre daha dar boyuta sahip olan pencere, bir dönem kapalı olup, raspa sonucu açığa çıkarılmıştır. Bodrum kata inilen kapı ve bodrum katın iki penceresi burada yer almaktadır (Şekil 4.133). Kuzeydoğu cephesinin alt sırasında yer alan pencereler yine aynı tarza sahip olup beş adettir. Alt sıradaki tüm pencereler lokma demir parmaklıklıdır. Üst hizasında yer alan içlik ve dışlık pencereden oluşan beş pencerenin devamında hiza olarak daha üst kotta yer alan hünkar mahfilinin penceresi bulunmaktadır. Güneydoğu cephesi mihrabın bulunduğu cephedir. Mihrap nişi cephede yarım daire şeklinde çıkma yapmıştır. Nişin yanlarında simetrik formda diğer cephelerin alt ve üst sırasındaki pencere tarzı ile aynı dört adet pencere bulunmaktadır (Şekil 4.134). Caminin son cemaat yerinin olduğu kuzeybatı cephesi ahşap kaplı olup diğer cepheleri sıvalıdır.

Tablo 4. 36 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii (devamı)

Yapının adı: Silahtar Abdurrahman Ağa Camii **Katalog No:**7d

Şekil 4. 135 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii son cemaat yeri

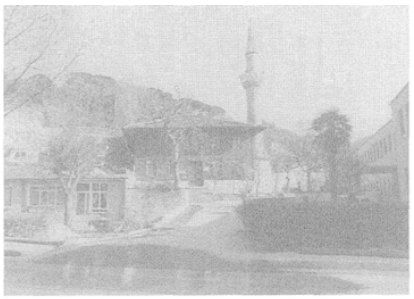
Şekil 4. 136 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii müezzin mahfili ve kadınlar mahfili

Şekil 4. 137 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii mihrap ve minber

Malzeme ve Süsleme Özellikleri

Kagir kütleli binanın son cemaat yeri ahşaptır. Cami iç duvarlarında herhangi bir kalemişi süsleme bulunmamakta olup harimi üç cepheden çevreleyen çok sayıda pencere sayesinde içeride, aydınlık ve ferah bir ortam oluşmaktadır. Caminin tavanı çıtalı ahşap tavandır. Çatısı kırma çatı olup, kiremit ile örtülüdür. Minare formu ve süslemeleri ile dikkat çekmekte olup eski fotoğraflar ile karşılaştırma yapıldığında minarenin farklı dönemlerde uğradığı değişimler neticesinde günümüzdeki haline ulaştığı söylenebilmektedir (Şekil 4.138). Minarenin bölümlerinde farklı yapım teknikleri kullanılmış olup pabuç kısmı kesme taştandır. Pabuç ve silindirik minare gövdesinin birleşim yerinde yer alan pahlı geçiş kısmında barok tarzda kıvrımlar içeren dört adet taş payanda bulunmaktadır (Şekil 4.142). Silindirik gövdenin başlangıç ve bitiş noktasında taş bilezik yer almaktadır. Şerefesinin korkuluklarında bezemeler barındıran minarenin en dikkat çeken yönü güneybatı yönünde kaidesinde güneş saati olmasıdır (Şekil 4.143). Caminin barok etkisi altındaki mihrabı yüksekçe tasarlanmıştır. Vaaz kürsüsü, cephede kapatılan pencere boşluğunun nişi içerisine oturmaktadır (Şekil 4.139). Eski fotoğraflarda tespit edilen barok formlu minberin yerinde aynı tarzda yeniden yapılmış minber bulunmaktadır (Şekil 4.137), (Küçükbayrak, 2017).

Şekil 4. 138 1991 tarihli fotoğraf (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

Tablo 4. 37 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii (devamı)

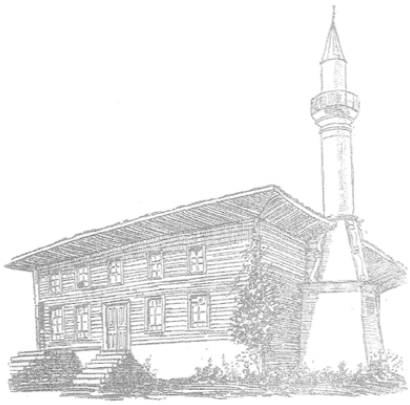
Yapının adı: Silahtar Abdurrahman Ağa Camii **Katalog No:**7e

Şekil 4. 139 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii kapatılan pencere nişi ve vaaz kürsüsü

Şekil 4. 140 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii kadınlar mahfili çift taraflı sütun

Şekil 4. 141 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii perspektif çizimi (R.E. Koçu İstanbul Ansiklopedisi)

Şekil 4. 142 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii minare detayı

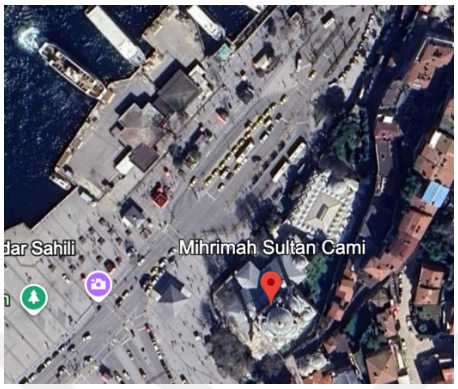
Şekil 4. 143 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii minare kaidesinde yer alan güneş saati

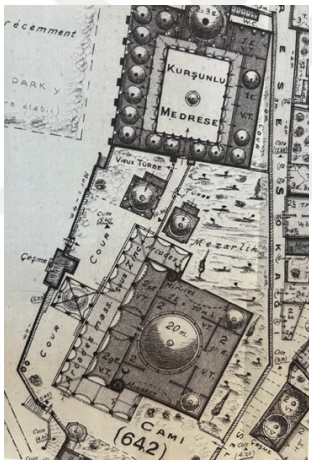
Şekil 4. 144 Silahtar Abdurrahman Ağa Camii hünkar mahfili

Tablo 4. 38 Mihrimah Sultan Camii

Yapının adı: Mihrimah Sultan Cami			**Katalog No:**8a
Yapım tarihi	1548	**Banisi**	Mihrimah Sultan
Ada / Parsel	526 / 3	**Mimarı**	Mimar Sinan
Adres	Paşalimanı Cad. No:2 Üsküdar / İstanbul		

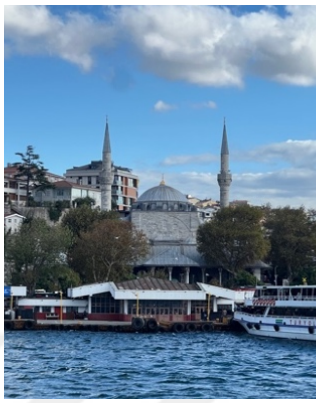
Şekil 4. 145 Mihrimah Sultan Camii konumu (Google Earth, 2025)

Şekil 4. 146 Mihrimah Sultan Camii Pervititch haritası (İBB Atatürk Kitaplığı)

Şekil 4. 147 Mihrimah Sultan Camii dış revak sundurmalarının olmadığı hali t.y. (VGM Arşivi)

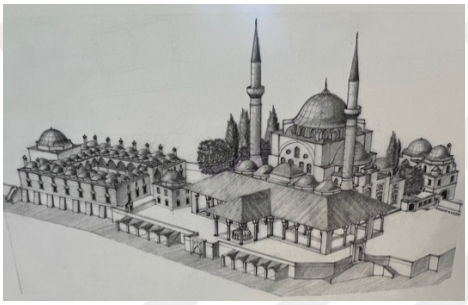
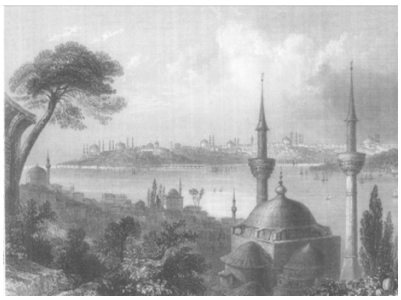
Şekil 4. 148 Mihrimah Sultan Camii denizden görünüşü

Açıklamalar

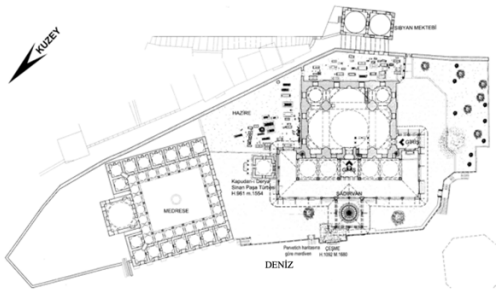
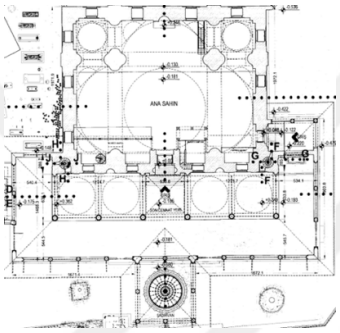
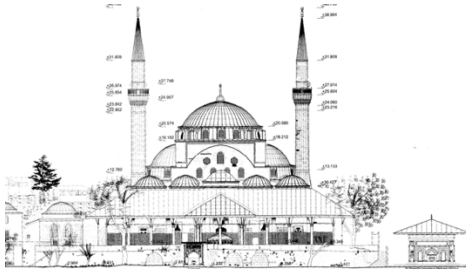
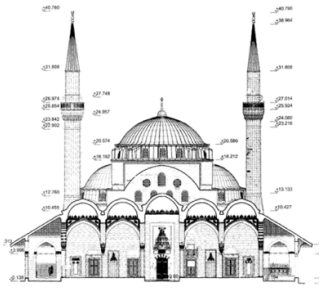
Konumlanışı ve Tarihi

Mihrimah Sultan Cami Üsküdar iskelesinde, vapur iskelesinin arkasına konumlanmakta olup (Şekil 4.145) meydana göre yüksek kotta yer alan bir set üzerine kuruludur (Şekil 4.148). Bu sebeple cami avlusuna iki taraflı taş merdiven ile ulaşılmaktadır. Bünyesinde medrese, aşhane, sıbyan mektebi, çeşme, hamam, türbe ve tabhane barındıran (Şekil 4.146) külliyenin bir parçası olan caminin cümle kapısı üzerinde yer alan kitabesinde Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından yaptırıldığı yazmakta olup caminin mimarı Mimar Sinan bina emini Mehmet Ağa'dır (Kuran, 1986). Caminin yapımı 1548 yılında sona ermiştir. Cami bulunduğu konum sebebiyle İskele Camisi olarak da bilinmektedir (Erzen ve Kınık 1991). Kanuni kızının güzelliğinden ötürü, farsçada güneşin ayı anlamına gelen Mihr-i mah ismini vermiştir (VGM Arşivi). Hanedan üyesi bir hanım sultan tarafından Boğaziçi'nin başlangıcı konumunda inşa edilen cami bulunduğu konum itibarı ile meydanın kilit taşı ve denizden gelenlerin selamlayıcısı konumundadır. Evliya Çelebi camiyi leb-i derya olarak isimlendirmiştir. (Konyalı, 1977).

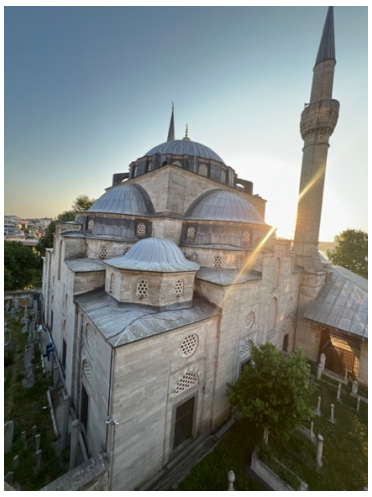
Tablo 4. 39 Mihrimah Sultan Camii (devamı)

Yapının adı: Mihrimah Sultan Camii	**Katalog No:**8b
 Şekil 4. 149 Mihrimah Sultan Camii 1928 tarihinde çekilen fotoğrafı (KTB 6 Nolu KVKBK Arşivi) **Şekil 4. 150** Mihrimah Sultan Camii perspektif (Necipoğlu, 2013) **Şekil 4. 151** Mihrimah Sultan Camii 1835 tarihli gravürü (KTB 6 Nolu KVKBK Arşivi) **Şekil 4. 152** Mihrimah Sultan Camii 1839 tarihli gravürü (KTB 6 Nolu KVKBK Arşivi)	Sultan külliyesi eski fotoğraflardan anlaşılacağı üzere kıyıya çok yakın bir mesafede yapılmıştır (Şekil 4.149). Mimar Sinan'ın cami yaparken mekan seçme konusundaki hassasiyeti neticesinde kıyıya konumlandırdığı bu cami, yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Merkezi planlı ve kubbeli tasarımını Şehzade Camii'de son kez kullanan Mimar Sinan, Mihrimah Sultan Camii ile şahsına münhasır tasarımına ilk adımı atmış ve yarım kubbe kullanarak enine mekan tasarımında bulunmuştur (Şekil 4.151). Camiyi Sinan'ın diğer camilerinden ayıran bir diğer yönü ise harim mekanında yer alan dört yapraklı yonca formunda tasarlanan fil ayaklarıdır (Şekil 4.173). Zamanında kıyıdan hemen istinat duvarı ile yükselen bir tasarıma sahip camiye baktığımızda Sinan'ın yapı tasarımını çevreyi dikkate alarak gerçekleştirdiğini örneklemektedir. (Cansever, 2005). On altı hücreden oluşan medreseye dış avludan girilmekte olup camiye paralel konumlandırılmamıştır. Bu duruma vaktiyle kıyı çizgisinin uzanış şeklinin sebep olduğu savunulabilir (Şekil 4.149). Medrese 1961 yılında sağlık merkezi olarak restore edilmiş ve akabinde özgün niteliklerini kaybetmiştir. Sıbyan mektebi ise caminin kıble duvarı tarafında konumlanmaktadır (Şekil 4.150). Eski harita ve gravürlerde camiye yakın konumda bir kervansarayın varlığından söz edilmekte olup külliye bünyesinde yer alan tabhane 1772 yılında yanarak yok olmuştur. Cami çevresinde çok sayıda türbe ve sanduka yer almaktadır. Rüstem Paşa'nın kardeşi olan Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın sandukası da burada yer almaktadır. 1839 tarihli gravürde caminin deniz tarafında yer alan ahşap dükkanları görülmektedir (Şekil 4.152). Yapıldığı dönem denize nazır olduğundan revaklı avlu tasarımı yapılmamıştır. Hanedan üyesi bir hanım sultan tarafından yaptırılan külliye ile Osmanlı'da kadın kimliğinin toplumsal ve kamusal alandaki duruşu sergilenmektedir. 19. yüzyılda deniz tarafında ahşap bir meşruta eklenmiş olup bu yapı yangında yok olmuştur (Aslanapa, 2004).

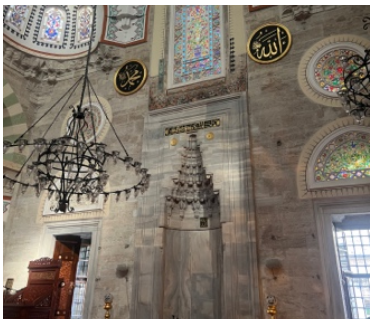
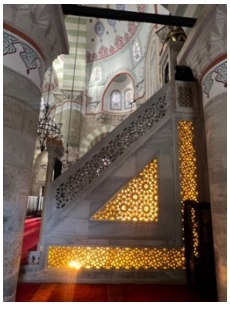
Tablo 4. 40 Mihrimah Sultan Camii (devamı)

Çizim ölçeği:	**Katalog No:**8c
 Şekil 4. 153 Mihrimah Sultan Külliyesi (VGM Arşivi) **Şekil 4. 154** Mihrimah Sultan Camii Planı (VGM Arşivi) **Şekil 4. 155** Mihrimah Sultan Camii kuzeybatı cephesi (VGM Arşivi) **Şekil 4. 156** Mihrimah Sultan Camii kesit (VGM Arşivi)	**Plan Özellikleri** Denize paralel konumlanan, dikdörtgen planlı cami, dörtlü yonca yaprağı fil ayaklarına ve duvarlara kemerlerle oturan orta kubbe ve çevresinde yer alan üç adet yarım kubbe ile örtülüdür (Şekil 4.153). Yarım kubbelerin köşelerinde çeyrek kubbeler bulunmaktadır. Mihrap üzerinde yer alan yarım kubbenin yanlarında ise köşe kubbeleri bulunmaktadır. Kubbe kasnağında uçan payandalar bulunmaktadır. Altı sütun üstünde, beş adet kubbe ile örtülü son cemaat yerinin olduğu cephe duvar boyunca düz bir yükselişe sahip olup burada yarım kubbe bulunmamaktadır. Son cemaat yerini örten kubbelerden ortadakinin tasarımı yandakilerden farklıdır. Son cemaat yerinin iki köşesinde minare yer almaktadır. Son cemaat yerinin dış kısmında şadırvanı da çevreleyen sütun ve kemerlerle çevrili, üzeri çatı ile örtülü camiye 1576 yılında eklenen dış revak bulunmaktadır (VGM Arşivi) (Şekil 4.154).Mermer sütunların arası şebekelerle çevrilidir. Bu uygulama Sinan'a özgü olup caminin deniz kıyısında konumlanıyor olması bu tasarımı etkilemiştir. Mimar Sinan Mihrimah Sultan Cami'yi tasarlayarak yeni bir plan tipi meydana getirmiştir (Kuran, 1986). Son cemaat yerinin sağ tarafında saçak altına denk gelen hizada özenli bir taş işçiliğine sahip Osman Bey'in kabir sandukası yer almaktadır. Kot farklılığından ötürü merdiven ile ulaşılan camiye son cemaat yerinden girilmektedir. Son cemaat yerinin sağ ve sol tarafında birer tane mihrabiye nişi bulunmaktadır (Şekil 4.155). Camiye girince sağ tarafta altı adet mermer ayak ile taşınan harime çıkıntı yapmış hünkar mahfili bulunmaktadır. Cephe boyunca ahşap korkuluklarla çevrili kadınlar mahfili bulunmaktadır. Girişin tam karşısında yer alan kıble duvarında mihrap ve minber bulunmaktadır. İstinat duvarının deniz cephesinde 1680 yılında yapılan çeşme yer almaktadır (KTB 6 Numaralı KVKBK arşivi) (Şekil 4.156).

Tablo 4. 41 Mihrimah Sultan Camii (devamı)

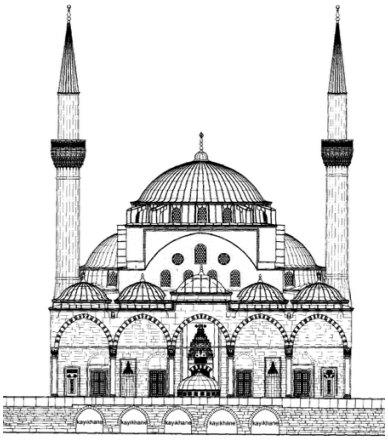
Yapının adı: Mihrimah Sultan Camii	**Katalog No:**8d
 Şekil 4. 157 Mihrimah Sultan Camii güneybatı cephesi **Şekil 4. 158** Mihrimah Sultan Camii güneydoğu cephesi **Şekil 4. 159** Mihrimah Sultan Camii kuzeydoğu cephesi	**Cephe Özellikleri** Kesme taştan sade bir üslup ile inşa edilen caminin kubbeleri eşit aralıklarla sıralanmış, yuvarlak kemerli, revzenli pencerelerden oluşmaktadır. Kuzeybatı cephesi deniz tarafından görünen cephesi olup burada çift revaklı son cemaat yeri bulunmaktadır (Şekil 4.157). Revaklı bölümün denize doğu uzanan kolunda şadırvan yer almaktadır. Caminin cephesinde çok sayıda pencere olması iç kısımda aydınlık ve ferah bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Cepheler boyunca alt sırada yer alan dikdörtgen demir parmaklıklı pencereler dışındaki kemerli ve yuvarlak tüm pencereler revzenlidir (Şekil 4.158). Mukarnaslı taç kapının (Şekil 4.170) üzerinde, anıtsal formda devam eden cephe son cemaat yerinin kubbelerinden sonra ayna duvarı formunda olup alt sırasında dört adet yuvarlak kemerli pencere, üst sırasında ise cepheyi ortalayan sivri kemerli, yanlarında ise birer tane yuvarlak formda pencere bulunmaktadır. Son cemaat yeri hizasındaki pencereler dikdörtgen, demir parmaklıklı olup üstlerinde boşaltma kemerleri yer almaktadır. Mihrabiye nişlerinin üstü mukarnas süslemelidir. Son cemaat yerinde taç kapının sağ tarafında mükebbire yer almaktadır (Şekil 4.171). Mükebbire caminin yapıldığı dönemden sonra yapılmıştır (VGM Arşivi). Caminin ana girişi bu cepheden olup güneybatı cephesinde de cami girişinin sağlandığı kapı bulunmaktadır. Caminin kuzeydoğu ve güneybatı cepheleri aynı cephe kompozisyonuna sahip olup (Şekil 4.159) zemin kat hizasında ahşap, dikdörtgen, üst kısmında revzenli kemerli pencereler, üst hizalarda ise ebatları birbirinden farklı sivri kemerli, pencereler yer almaktadır. Pencere çevrelerinde taş söve bulunmaktadır. Kıble duvarı olan güneydoğu cephesinde mihrap üzerinde sivri kemerli pencere bulunmakta olup diğer cephelerle aynı kompozisyona sahiptir (Şekil 4.158).

Tablo 4. 42 Mihrimah Sultan Camii (devamı)

Yapının adı: Mihrimah Sultan Camii	**Katalog No:**8e
 Şekil 4. 160 Mihrimah Sultan Camii çift revaklı son cemaat yeri **Şekil 4. 161** Mihrimah Sultan Camii hünkar mahfili **Şekil 4. 162** Mihrimah Sultan Camii mihrabı **Şekil 4. 163** Mihrimah Sultan Camii minberi	**Malzeme ve Süsleme Özellikleri** Caminin cephesini süsleyen revzenli pencereler, içeriden vitray desenlidir (Şekil 4.174). Alt sırada yer alan dikdörtgen pencerelerin ana sahında, ahşap oymalı kanatları bulunmaktadır. Taç kapısı mermerden olan caminin mukarnasının altında kitabesi sağ ve sol tarafında ise sütunçeleri bulunmaktadır. Ana giriş ahşap kapısı kemik, fil dişi ile kakma tekniğinde yapılmıştır (Şekil 4.168) (Yılmazörnek, 2010). Son cemaat yerini çevreleyen mermer sütun başlıkları, mukarnas ve baklava motiflidir (Şekil 4.160). Hünkar mahfilinin çevresi geometrik desenli mermer şebekeler ile çevrilidir. Alt kısmı ahşap çıtalarla çevrili geometrik motifler içerisinde yer alan tezhip sanatı ile süslüdür (Şekil 4.161) (Konyalı,1977). Cami kubbe ve duvarlarını kalemişleri süslemekte olup mihrap üzerinde yer alan pencere çevresinde özgün kalemişlerine rastlanılmaktadır. Girişin karşısında konumlanan, marmara mermerinden inşa edilen mihrap çevresinde silme dönmekte olup, mukarnasının üzerinde Al-i İmran suresinden bir bölüm yazmaktadır (Şekil 4.162) (Yılmazörnek, 2010). Mihrabın sağında konumlanan minber mermerden yapılmıştır. Şebekelerinde yıldız motifleri bulunmaktadır. Basamaklarının altı zambak formundadır. Kapısı, başlığı ve sütunlarında zarif ve özenli işçiliğiyle dikkat çekmektedir (Şekil 4.163, 4.172) Vaaz kürsüsü kakmacılık sanatına güzel bir örnek oluşturulmaktadır. Caminin güneybatı duvarında namaz vakitlerini öğrenmek amacıyla mermer bir levha üzerinde yer alan güneş saati bulunmaktadır (Şekil 4.167). Cami bünyesine 1722 yılında dahil edilmiştir. Mehmed Arif tarafından yapılmıştır (VGM Arşivi). Son cemaat yerinde yer alan sütunlara ve sütün başlarında yer alan bileziklere kazılı yazılara rastlanılmıştır.

Tablo 4. 43 Mihrimah Sultan Camii (devamı)

Yapının adı: Mihrimah Sultan Camii	**Katalog No:**8f

Şekil 4. 164 Mihrimah Sultan Camii avlu duvarı, kayıkhane detayı (VGM Arşivi)

Şekil 4. 165 Mihrimah Sultan Camii avlu duvarında yer alan çeşme

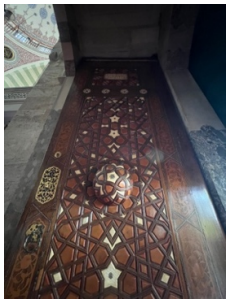

Şekil 4. 166 Mihrimah Sultan Camii şadırvanı

Caminin deniz cephesinde yer alan istinat duvarındaki çeşme (Şekil 4.165) yanlarındaki kemerli nişler için, VGM arşivindeki bir çizimde kayıkhane olduğu bilgisi yazmakta olup (Şekil 4.164) bu konuda farklı bir kaynaktan bilgi edinilememiştir. Caminin küfeki taşından yapılmış tek şerefeli, kurşun külahlı iki minaresi bulunmaktadır. Şerefe altındaki taş işçiliği dikkat çekicidir. Minarelere son cemaat yerinde bulunan tek kanatlı ahşap kapı ile ulaşılmaktadır. Sol tarafta yer alan minarenin kapısı üzerindeki taşa oymacılık ve kakmacılık sanatı ile Kelime-i tevhid yazılmış olup bu eserin benzerine rastlanılmamıştır (Yılmazörnek, 2010). Son cemaat yeri önünde yer alan yirmi köşeli poligon planına sahip mermer şadırvanın üst kısmında, geometrik desenlere sahip şebekeler yer almaktadır. Şebeke göbeklerinde küçük yıldız motifleri bulunmaktadır. Şebeke üstlerini zambak kabartmalı kuşak çevirmektedir. Sütun kaidelerinde servi kabartmalar yer almaktadır (Şekil 4.166).

Şekil 4. 167 Mihrimah Sultan Camii güneş saati

Şekil 4. 168 Mihrimah Sultan Camii kapı detayı

Tablo 4. 44 Mihrimah Sultan Camii (devamı)

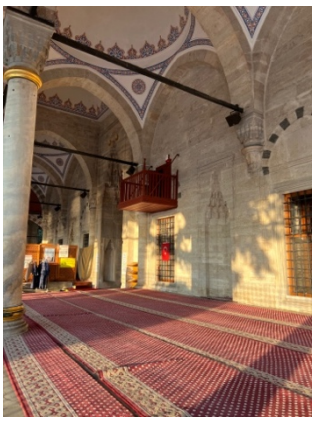
Yapının adı: Mihrimah Sultan Camii	**Katalog No:**8g

Şekil 4. 169 Mihrimah Sultan Camii kubbe detayı

Şekil 4. 170 Mihrimah Sultan Camii taç kapı süsleme detayı

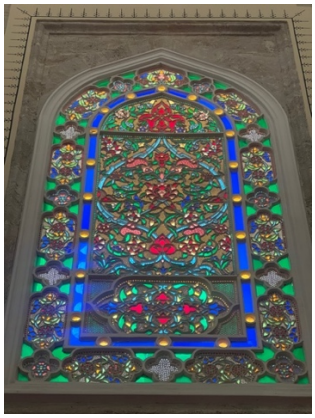
Şekil 4. 171 Mihrimah Sultan Camii son cemaat yerinde bulunan mükebbire ve dış mihrap

Şekil 4. 172 Mihrimah Sultan Camii minber külahı

Şekil 4. 173 Mihrimah Sultan Camii fil ayağı

Şekil 4. 174 Mihrimah Sultan Camii vitraylı pencere detayı

Tablo 4. 45 Şemsi Paşa Camii

Yapının adı: Şemsi Paşa Camii			**Katalog No:** 9a
Yapım tarihi	1580	**Banisi**	Şemsi Ahmet Paşa
Ada / Parsel	431/3	**Mimarı**	Mimar Sinan
Adres	Mimar Sinan Mah. 34664 Üsküdar / İstanbul		

Şekil 4. 175 Şemsi Paşa Camii Konumu (Google Earth)

Şekil 4. 176 Şemsi Paşa Camii Pervititch haritası (İBB Atatürk Kitaplığı)

Şekil 4. 177 Şemsi Paşa Camii t.y. (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

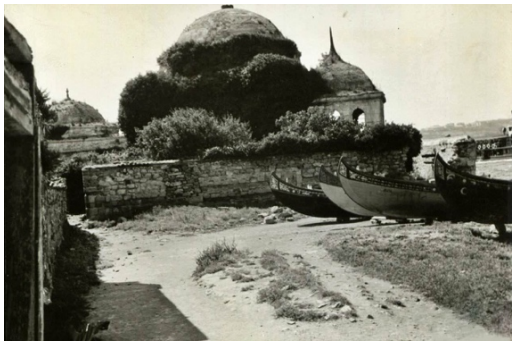
Şekil 4. 178 Şemsi Paşa Camii denizden görünüşü

Açıklamalar

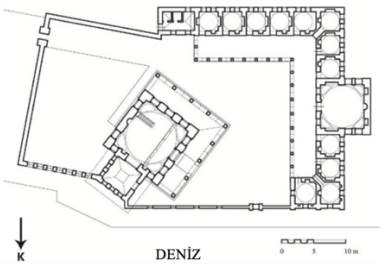
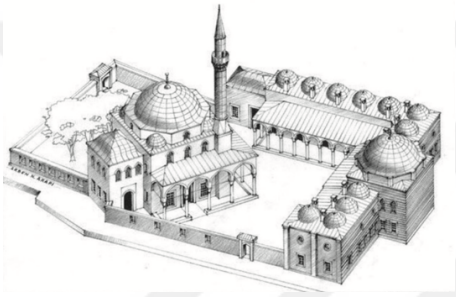
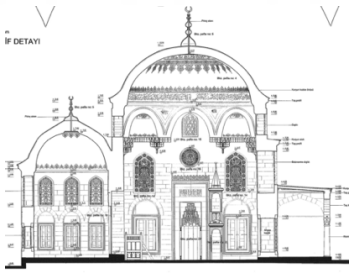
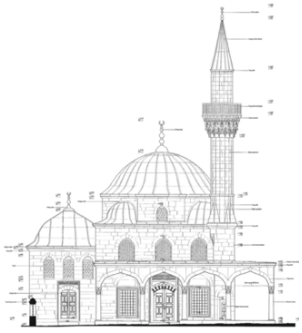
Konumlanışı ve Tarihi

Üsküdar-Harem sahil yolunda, Mihrimah Sultan Cami ve Rüstem Paşa Camii'lerine yakın, denize sıfır konumda yer alan (Şekil 4.175) Şemsi Paşa Külliyesi, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde devletin çeşitli alanlarında, önemli rütbelerde görev yapmış Şemsi Ahmed Paşa tarafından, 1580 yılında Mimar Sinan'a inşa ettirilmiştir. (Meral ve Kishalı 2020) Külliye bünyesinde medrese, türbe, zaviye, saray ve cami bulunmaktaydı. Ancak günümüze sadece medrese, cami ve türbe ulaşmıştır (Şekil 4.178). Üsküdar'da ikamet eden Şemsi Paşa burada "Şerefabad" adı ile anılan bir kasır inşa ettirmiştir. Zamanla hasar gören saray, 1816 senesinde Ampir üslupta tekrar yaptırılmış "Şemsi Paşa Sarayı" olarak isimlendirilerek kullanılmış sonrasında ise harap vaziyete gelmiştir (Şenyurt, 2018). Sahile yakın dar bir çalışma alanında tasarlanan külliye Mimar Sinan tarafından yaptırılan külliyeler içinde en küçük olması yönüyle dikkat çekmektedir. Avlusunda yer alan yapıların birbirine klasik tasarım anlayışı dışında yöntemlerle uyumlanmış olması camiyi öne çıkaran yönlerdendir (Şekil 4.176, 4.180).

Tablo 4. 46 Şemsi Paşa Camii (devamı)

Yapının adı: Şemsi Paşa Camii	**Katalog No:**9b
 Şekil 4. 179 Şemsi Paşa Camii 1940 tadilat öncesi fotoğrafı (İBB Atatürk Kitaplığı) **Şekil 4. 180** Şemsi Paşa Camii harabe hali (www.eskii istanbul.net) **Şekil 4. 181** Şemsi Paşa Camii harabe hali (www.eskii istanbul.net) **Şekil 4. 182** Şemsi Paşa Camii yanındaki büyük yapılaşmalar (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)	Külliyeye iki kapıdan ulaşılmakta olup kara tarafından yer alan kapıdan girildiğinde sağ tarafta küçük bir hazire alanı yer almaktadır (Şekil 4.192). Cami ve medresenin yakınlaştığı koridordan geçildiğinde caminin asıl avlusuna ulaşılmaktadır. Cami kıble yönü dikkate alınarak külliye içerisine konumlandırılmış olup bitişiğinde türbe yer almaktadır. L formundaki medrese camiden farklı bir aksa oturtulmuştur (Şekil 4.178). Deniz tarafında yer alan avlu duvarında bulunan demir parmaklıklı pencereler ile deniz ile dolaylı bir bağlantı sağlanmıştır (Kuran, 1986). Şemsi Paşa'nın Üsküdar'da yer alan camisine ilişkin vakfiyede cami için denizden parıldayan mermer benzetmesi yapılmış olup bu benzetmeden ötürü banisinin Şems unvanına sahip olduğu düşünülmektedir. Ayrıca banisi tarafından namaz kılınması amacıyla yaptırılan caminin önemi, ayet ve hadisler ile güçlendirilmiştir. Eskiden caminin kubbesinde yer alan alemin, banisine ithafen güneş şeklinde olduğu yönünde bilgiler mevcuttur (VGM Arşivi). Şemsi paşa cami yanında yer alan türbesine defnedilmesini istemiştir. Cami inşaatı bitmeden vefat etmiş caminin tamamlandığını görememiştir. Evliya Çelebi camiden leb-i derya olarak bahsetmektedir (İnbaşı, 2005). İstanbul Abideleri isimli kitapta medrese, on iki yuvarlak kubbe ile örtülü, on iki odalı ve bir dershane olarak ifade edilmektedir (Şekil 4.182). Nem ve rutubetten fazlasıyla etkilenmiş olup tarihi süreç içerisinde çok sayıda onarım geçirmiştir. 1939 yılına kadar yıkıntı ve harabe halde bulunan cami (Şekil 4.180) 1940-1943 yılları arasında kapsamlı bir onarım geçirmiştir (Yetkin, 1980). En son 2010 yılında restore edilmiştir. Caminin yapım aşamasında su ile mücadele edebilmesi için denizin altına platform konulmuştur. Cami ve medrese arasına su deşarj logarı yapılarak lodoslu havalarda deniz suyu tahliyesi sağlanmıştır.

Tablo 4. 47 Şemsi Paşa Camii (devamı)

Çizim ölçeği:	**Katalog No:**9c
 Şekil 4. 183 Şemsi Paşa Camii planı (Necipoğlu, 2013) **Şekil 4. 184** Şemsi Paşa Camii perspektifi (Necipoğlu, 2013) **Şekil 4. 185** Şemsi Paşa Camii kesiti (VGM Arşivi) **Şekil 4. 186** Şemsi Paşa Camii kuzeybatı cephesi (VGM Arşivi)	**Plan Özellikleri** Üsküdar Meydan sınırları düzenlenirken deniz doldurularak kıyı çizgisinin özgünlüğü bozulmuş olup, bu durum sonrası caminin kıyı ile olan ilişkisi etkilenmiştir. Eski fotoğraflarda cami yanında büyük kütleli yapı olduğu tespit edilmiştir (Şekil 4.182). Kare planlı cami sekizgen kasnak üzerine oturan tek kubbe ile örtülüdür. Kubbe geçişi tromplarla sağlanmıştır (Şekil 4.183). Osmanlı klasik dönem cami mimarisinde çok fazla rastlanılmayan tromplar burada küçük olan iç mekanda genişlik hissi uyandırmak amacıyla kullanılmış olabilir (Yetkin, 1980). Camiye kuzeybatı cephesinde yer alan son cemaat yerinden girilmektedir. Son cemaat yeri güneybatı cephesinde de L formunda devam etmektedir (Şekil 4.184). Son cemaat yerinin iki cephede devam ettiği bu örnek Mimar Sinan camilerinden sadece bu camide görülmektedir. Bu şekilde planlanmasında medrese revakları ile uyumlu bir tasarım yapılması, rüzgara karşı korunaklı bir alan oluşturulması amaçlanmış olabilir (Kuran, 1986). Caminin batı köşesinde kaidesi cami duvarlarına gömülü vaziyette tek şerefeli minaresi bulunmaktadır. Caminin eski fotoğrafları incelendiğinde minarelerin bir dönem harap olduğu, sonradan onarılarak tamamlandığı tespit edilmiştir. Kuzey yönünde camiye bitişik konumlanan türbenin girişi batı cephesinden olup Cami ve türbe içeriden metal şebeke ile ayrılmaktadır. Osmanlı mimarisinde tasarlanan külliyelerde genellikle türbe bağımsız bir yapı olarak tasarlanıyorken burada camiye bitişik tasarımı ile fark yaratmaktadır. Türbenin üstü aynalı tonoz ile örtülüdür (Şekil 4.186). Külliyede yer alan tüm yapılar denizden görülmekte olup bu açıdan Üsküdar silüetine önemli bir katkı sağlamaktadır. Camiye girince hemen karşıda konumlanan mihrap kıble duvarına gömülü olup sağ tarafında minber yer almaktadır (Şekil 4.185).

Tablo 4. 48 Şemsi Paşa Camii (devamı)

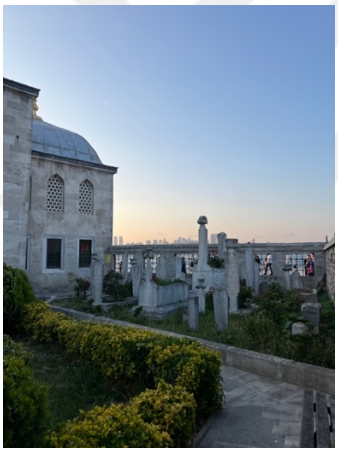
Yapının adı: Şemsi Paşa Camii	**Katalog No:**9d
 Şekil 4. 187 Şemsi Paşa Camii güneybatı ve güneydoğu cephesi **Şekil 4. 188** Şemsi Paşa Camii kuzeydoğu ve güneydoğu cephesi **Şekil 4. 189** Şemsi Paşa Camii güneydoğu cephesi	**Cephe Özellikleri** Kubbe kasnağında eşit aralıklar ile konumlanan dört adet revzenli pencere bulunmaktadır. Caminin kıble duvarının alt hizasındaki pencereler mermer söveli ve ahşap doğramalıdır. Üstlerinde boşaltma kemerleri bulunmaktadır. Üst hizasında yer alan pencereler sivri kemerlidir. Alçı işçiliğe sahip vitray pencereler, fil gözü dışlık pencereden oluşmaktadır (Şekil 4.187). Mihrap üzerine denk gelen hizada yuvarlak pencere bulunmaktadır (Şekil 4.188). Kuzeybatı cephesi caminin girişinin olduğu cephe olup önünde revaklı son cemaat yeri bulunmaktadır. Giriş kapısının iyi yanında dikdörtgen pencere üst hizada üçer adet vitraylı pencere bulunmaktadır. Güneybatı cephesinde son cemaat yeri devam etmekte olup alt sırada üç adet dikdörtgen pencere üst sırada üç adet vitraylı pencere bulunmaktadır. Caminin kuzeydoğu cephesinde türbe yer almakta olup türbenin girişinin olduğu kuzeybatı cephesinin üst hizasında üç adet sivri kemerli revzenli pencere alt hizasında ise türbe giriş kapısı yer almaktadır. Kuzeydoğu ve güneydoğu cepheleri aynı kompozisyona sahip olup alt sırasında üçer adet dikdörtgen üst sıralarında üçer adet sivri kemerli pencereden oluşmaktadır. Bu pencereler cami cephesinde yer alan pencerelerden ebat olarak küçük olsa da aynı tarza sahiptir. Cami avlusunda yer alan medrese günümüzde kütüphane olarak işlevlendirilmiş olup revakların arası cam ile kapatılmıştır. Cami revaklı son cemaat yerinin iki cephede devam ediyor olması, türbenin camiye bitişik konumda olması ve sıkışık bir alanda deniz kıyısında gerçekleşen tasarımı açısından dikkat çekmektedir. Doğu duvarındaki avlu duvarından girince sağ tarafta hazirenin yeri belli olmayan taşları duvar üzerinde sergilenmektedir. Cami revaklarının üzeri alışılagelmiş kubbe tasarımı dışında eğik çatı formundadır Şekil 4.189). Cami halk arasında "Kuşkonmaz Cami" olarak bilinmektedir (Avunduk, 2004).

Tablo 4. 49 Şemsi Paşa Camii (devamı)

Yapının adı: Şemsi Paşa Camii	**Katalog No:**9e

Şekil 4. 190 Şemsi Paşa Camii mihrap ve minberi

Şekil 4. 191 Şemsi Paşa Camii haziresi

Şekil 4. 192 Şemsi Paşa Camii harim kubbesi

Malzeme ve Süsleme Özellikleri

Cami ve türbe kesme küfeki taşından, medrese ise taş ve tuğladan örülmüştür. Kullanılan malzeme ile külliye bünyesindeki iki yapının mertebe farkına dikkat çekilmiştir (Kuran, 1986). Cami pencerelerini süsleyen vitraylar özgün değildir (Yetkin, 1980). İç mekanda trompların birleşim yerleri mukarnaslar ile süslü olup içlerinde kırmızı ve mavi tonlarında kalemişleri bulunmaktadır. Ana kubbenin merkezinde Nur Suresi 35. Ayet, eteklerinde ise Ayet-el Kürsi yazmaktadır (Şekil 4.192) (Avunduk, 2004). Mermer sütunlarla taşınan revakların üst örtüsünün altı ahşap çıtalı olup, sütun başlıkları baklava motiflidir. 1940 yılında gerçekleştirilen onarım neticesinde türbe ve cami arasında yer alan tunç şebeke yerine günümüzde yer alan demir şebeke yapılmıştır (Şekil 4.193) (Öz, 2015). Caminin özgün döşemesi altıgen formda terakotalardır. Siyah, beyaz ve kırmızı renkte taşlar döşemede kullanılmıştır. Yapının özgün halinde müezzin mahfilinin iki sütunla taşındığı belirtilse bile günümüze herhangi bir detayı ulaşamamıştır (Avunduk, 2004). Mermer mihrabın etrafı ince rumiler ve kabartmalı dendanlar yer almaktadır. Mukarnas bezemeleri bulunmakta olup kitabesi kabartmalıdır. Mihrap yanında yer alan yeşil mermer sütuncuklar sayesinde caminin şakülünün kontrolü yapılmaktadır (Şekil 4.190).

Şekil 4. 193 Şemsi Paşa Camii harim ve türbeyi ayıran şebeke

5
DEĞERLENDİRME

5.1 Konumlanış ve Tarihine Göre Değerlendirme

Boğaziçi'nin Üsküdar kıyılarını özgün mimari özellikleriyle süsleyen, Osmanlı sahil mimarisinin bir parçası olarak döneminin özelliklerini yansıtan, dokuz adet yalı camii, sadece ibadet mekanı olması yönünden değil kıyı ile kurdukları fiziksel, kültürel ve görsel ilişkileri yönünden de incelenmeye değer niteliktedir. Bu camilerin kıyıya göre konumlanışı, denize olan uzaklığı, kayıkhane, rıhtım ve iskele gibi yapı elemanlarıyla olan ilişkisi yönünden karşılaştırdığımızda, yapıldıkları dönemin imkanları, siyasi ortamı, camiyi yaptıran baninin statüsü, arazinin topoğrafik yapısı gibi etmenlerin caminin konumlanışı ve kıyı ile ilişkilerinde etkili olduğu görülmüştür. Kandilli Camii, Hamdullah Paşa Camii, Mihrimah Sultan Camii ve Silahtar Abdurrahman Ağa Camii konumlanış açısından çalışma kapsamında yer alan diğer beş camiye göre deniz ile olan mesafesi yönünden farklılık oluşturmaktadır (Katalog no: 1a, 4a, 8a, 7a). Deniz ile arasına yol ya da ufak çaplı yapılaşma giren bu camiler eskiden kıyıya daha yakın olması ve kıyıdan algılanabiliyor olması sebebiyle yalı camii kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında yer alan camilerden deniz ile doğrudan ilişki kuran ve kıyıya çok yakın konumlanan camiler ise Şemsi Paşa Camii, Üryanizade Camii, Vaniköy Camii, Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii ve Beylerbeyi Camii'dir (Katalog no 9a, 6a, 2a, 3a, 5a). Cami beden duvarları kıyı ile temas kurmasa bile bünyesinde yer alan avlu duvarları, iskele ve rıhtım ile doğrudan ilişkilidir. Kıyıların doldurulması neticesinde eskiden leb-i derya konumda olan camiler az da olsa kıyıdan uzaklaşmıştır. Camilerden denize paralel olarak uzananlar; Mihrimah Sultan Camii, Vaniköy Camii, Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii Ve Beylerbeyi Camii'dir (Katalog no: 8a, 2a, 3a, 5a). Kıyıya dik olarak konumlananlar ise Kandilli Camii, Silahtar Abdurrahman Ağa Camii, Hamdullah Paşa Camii ve Üryanizade Camii'dir (Katalog no: 1a, 7a, 4a, 6a). Şemsi Paşa Camii'nin sınırlı bir araziye inşa edilmiş olması, harimin türbe ile bitişik olarak planlanması ve kıble yönünün

dikkate alınması sebebiyle, avlu duvarları kıyıya paralel uzanıyor olsa bile cami kıyıya açılı bir konumda yerleştirilmiştir (Katalog no: 9b). Şemsi Paşa Camii ve Üryanizade Camii tez kapsamındaki camilerden denizle birebir temas içinde bulunanlar olarak ayrılmaktadır. Mihrimah Sultan Camii, Şemsi Paşa Camii ve Beylerbeyi Camii külliye bünyesinde yer alan camilerdendir (Katalog no:8c, 9c, 5c). Üryanizade Camii kıyı ile kayıkhane ilişkisi bulunan tek camidir (Katalog no: 6a). Çalışma kapsamındaki camilerden rıhtım ile bağlantısı olanlar dört tanedir. Bu camiler Şemsi Paşa Camii, Vaniköy Camii, Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii ve Beylerbeyi Camii'dir (Katalog no: 9a, 2a, 3a, 5a). Kıyı kotundan en yüksek kotta konumlanan cami Mihrimah Sultan Camii'dir. Yanında hazire ve türbe bulunan camiler iki tanedir bunlar; Mihrimah Sultan Camii ve Şemsi Paşa Camii'dir (Katalog no:8a,9a). Çeşmesi olan camiler üç tanedir bunlar; Hamdullah Paşa Camii, Beylerbeyi Camii, Mihrimah Sultan Camii'dir (Katalog no: 4e, 5e, 8f). Özgün şadırvanı olan camiler iki tanedir; Kandilli Camii ve Mihrimah Sultan Camii (Katalog no: 1f, 8f). Yedi cami kıyı silüetinden net bir şekilde algılanabilmektedir bunlar; Vaniköy Camii, Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii, Beylerbeyi Camii, Üryanizade Camii, Silahtar Abdurrahman Ağa Camii, Mihrimah Sultan Camii ve Şemsi Paşa Camii'dir (Katalog no: 2a, 3a, 5a, 6a, 7a, 8a, 9a). Deniz ile cami arasında, yol ya da yapılaşma bulunmayanlar çok yakın, arasında sonradan denizin doldurulması sonucu yol eklenenler ise yakın olarak nitelendirilmiştir. Çok yakın olanların silüete etkisi tamamenken, yakın olanların kısmidir (Tablo 5.1). Camilerin ilk yapılış tarihleri karşılaştırıldığında iki cami 16. yüzyılda, bir cami 17. yüzyılda, dört cami 18. yüzyılda, iki cami 19. yüzyılda inşa edilmiştir. Yangından sonra büyük hasar gören, 18.yy'da inşa edilen Kandilli Camii, 20. yüzyılda, 17. yüzyılda inşa edilen Vaniköy Camii ise 21. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir. Mihrimah Sultan Camii ve Şemsi Paşa Camii'nin mimarı Mimar Sinan'dır. Beylerbeyi Cami'nin ise Mehmet Tahir Ağa'dır. Diğer camilerin mimarı bilinmemektedir. İncelenen camilerden üç tanesinin banisi hanedan üyesidir bu camiler; Kandilli Camii, Beylerbeyi Camii ve Mihrimah Sultan Camii'dir.

Tablo 5. 1 Yalı camilerinin kıyı, yol ve silüetle ilişkisi

Caminin adı	Kıyı ile ilişkisi	Yol ile ilişkisi	Silüetteki etkisi
Mihrimah Sultan Camii	Yakın / Paralel	Var	Kısmi
Şemsi Paşa Camii	Çok yakın / Açılı	-	Tamamen
Vaniköy Camii	Çok yakın / Paralel	-	Tamamen
Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii	Çok yakın / Paralel	-	Tamamen
Kandilli Camii	Yakın / Dik	Var	Kısmi
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii	Yakın / Dik	Var	Kısmi
Beylerbeyi Camii	Çok yakın / Paralel	-	Tamamen
Hamdullah Paşa Camii	Yakın / Dik	Var	Kısmi
Üryanizade Camii	Çok yakın / Dik	-	Tamamen

5.2 Plan Özelliklerine Göre Değerlendirme

Üsküdar kıyısında konumlanan dokuz adet yalı camii, yapım tarihleri yönünden kronolojik olarak sıralanmıştır. Camilerin plan özellikleri incelendiğinde, caminin yapıldıktan sonra bünyesine dahil edilen bölümlerin olduğu, yangın, deprem vb. olaylar neticesinde kiminin baştan tekrar inşa edildiği bu esnada plan yönünden değişikliklerin olduğu tespit edilmiş ve irdelenmiştir. Tez kapsamında 16, 17, 18 ve 19. yüzyılda inşa edilen cami örnekleri bulunmaktadır (Tablo 5.5, 5.6, 5.7). Yapıldıkları dönemin özelliklerini yansıtarak o dönem hakkında bilgi edinmemizi sağlayan camilerden, Kandilli Camii ve Vaniköy Camii geçirmiş oldukları yangından ötürü baştan yenilenmiştir (Katalog no: 1a, 2a). Beylerbeyi Camii, Mihrimah Sultan Camii ve Şemsi Paşa Camii külliye bünyesinde yer alan camilerdendir (Katalog no: 5c, 8c, 9c). Harim planları incelendiğinde kare plana sahip olan camiler; Şemsi Paşa Camii, Vaniköy Camii, Kuleli Kaymak Mustafa

Paşa Camii ve Beylerbeyi Camii'dir (Katalog no: 9c, 2b, 3b, 5c). Beylerbeyi Camii'nde mihrap duvarı dış kısma doğru çıkıntı yapmıştır. Dikdörtgen plana sahip olan camiler; Mihrimah Sultan Camii, Kandilli Camii ve Silahtar Abdurrahman Ağa Camii'dir (Katalog no: 8c, 1b, 7b) Hamdullahpaşa Camii ve Üryanizade Camii'nin planları yamuk formda olup tipoloji dışı olarak değerlendirilmiştir (Katalog no: 4b, 6b) (Tablo 5.2). Camilerin son cemaat yeri incelendiğinde; Hamdullah Paşa Cami'nin ve Üryanizade Cami'nin son cemaat yeri bulunmamaktadır. Dört caminin son cemaat yeri açıktır bunlar; Şemsi Paşa Cami'nin sekiz revaklı, L formunda ki son cemaat yeri, onu diğer camilerden ayıran yönlerinden biridir (Katalog no: 9c). Mihrimah Sultan Cami'nin son cemaat yeri çift sıra revaklı olup, beş revaklı ilk bölümünün üzeri kubbelerle, ikinci bölümünün üzeri ise çatı ile örtülüdür (Katalog no: 8c). Vaniköy Cami'nin son cemaat yeri yedi sıra revaklarla çevrilidir, üzeri çatı ile örtülmüştür (Katalog no: 2a). Beylerbeyi Cami'nin altı sıra revaklı son cemaat yerinin revaklarının arası cam ile kapatılmıştır (Katalog no: 5d). Üç tane caminin son cemaat yeri kapalıdır bu camiler; Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii, Kandilli Camii ve Silahtar Abdurrahman Ağa Camii'dir (Katalog no: 5b, 7b, 1b). Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin son cemaat yeri sonradan eklenmiştir (Tablo 5.3). Son cemaat yeri, harim ve kadınlar mahfilinden oluşan kare ve dikdörtgen planlı camilerden, Şemsi Paşa Cami'nin duvarına bitişik vaziyette yer alan türbe yapısı plan şeklini farklılaştırmaktadır. Cami bünyesinde yer alan hünkar kasrına, Beylerbeyi Camii, Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii ve Vaniköy Camii'nde rastlanılmaktadır (Katalog no: 5c, 3b, 2b). Hünkar kasrı, Vaniköy Camii ve Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin bünyesine sonradan eklenmiştir, bu yönü 18. yüzyıl dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Kare planlı camilere eklenen hünkar kasrından sonra cami planı dikdörtgene dönmüştür. Beylerbeyi Camii'nde ilk kez hünkar kasrı cami bütününe dahil edilmiştir. Şemsi Paşa Camii ve Hamdullah Paşa Camii'nde kadınlar mahfili bulunmamaktadır. Hünkarın camiye geldiğinde namaz kıldığı bölüm olan hünkar mahfili genellikle kadınlar mahfilinin devamında yer almakta olup şebekelerle etrafı çevrelenmiştir. Harime doğru çıkıntı yapan hünkar mahfili dört camide bulunmaktadır. Bunlar; Mihrimah Sultan Camii, Beylerbeyi Camii, Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii ve Silahtar Abdurrahman Ağa Camii'dir (Katalog no: 8c, 5c, 7b) (Tablo 5.4). Külliye bünyesinde yer alan Mihrimah Sultan Camii, Beylerbeyi Camii ve Şemsi Paşa Camii'de harim mekanının üzeri kubbe ile örtülüdür. Çalışma

kapsamındaki diğer camiler kırma çatı ile örtülüdür (Katalog no: 8d, 5d, 9d). Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii'nde harimden bakıldığında kubbe görünse bile dışarıdan üst örtü kırma çatı şeklindedir (Katalog no: 3d). Deniz kıyısında ve eğimli bir arazide konumlanıyor olmaları sebebiyle Kandilli Camii, Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii, Silahtar Abdurrahman Ağa Camii ve Üryanizade Camii bodrum kat üzerinde fevkani olarak tasarlanmıştır (Katalog no: 1c, 3c, 7c, 6c) Cami arazilerindeki kot farklılığı basamaklarla çözülmüştür. Tüm camilerin harim bölümünde kıble duvarına gömülü vaziyette yer alan mihrabın sağ tarafında minber bulunmaktadır. Beylerbeyi Camii ve Mihrimah Sultan Cami'nin iki adet minaresi diğer camilerin bir adet minaresi bulunmaktadır. Mihrimah Sultan Camii, Vaniköy Camii, Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin minarelerine son cemaat yerinden, Silahtar Abdurrahman Ağa Camii ve Üryanizade Cami'nin minaresine kadınlar mahfilinden giriş yapılmaktadır. Kandilli Cami'nin müezzin mahfilinde yer alan kapıdan minareye çıkılmaktadır. Şemsi Paşa Camii, Hamdullah Paşa Camii ve Beylerbeyi Cami'nin minare kapıları, minare kaidesinde olup dışarıdan ulaşılmaktadır (Katalog no: 9c, 4b, 5c). Harim mekanında fil ayakları sadece Mihrimah Sultan Camii'nde görülmektedir. Plan açısından yüzyıllar içerisinde gerçekleşen değişim incelendiğinde 16. yüzyılda inşa edilen Mimar Sinan eseri, Mihrimah Sultan Camii ve Şemsi Paşa Camii, Klasik Dönem Osmanlı özelliklerini yansıtmakta olup, baniye göre tasarımın karşılaştırılması açısından örnek teşkil eden iki yapı olarak değerlendirilebilir. Külliye bünyesinde inşa edilen bu iki cami ile batı etkisinin mimariye yansıdığı 18. yüzyılda, külliye olarak inşa edilen Beylerbeyi Cami karşılaştırıldığında yapıldıkları dönemin üsluplarını yansıttıkları görülmüştür. Cami mimarisinde önemli bir yapı olarak dikkat çeken hünkar kasrı, Osmanlı sultanlarının camiyi ziyaret ettiği dönemlerde güvenlik ve mahremiyet ihtiyacına cevap vermesi açısından cami kompleksine dahil edilmiştir. 18. yüzyıl Osmanlı'da Barok ve Rokoko etkisinin hissedildiği bir dönemdir. O dönem inşa edilen ya da Vaniköy Camii gibi 17. yüzyılda inşa edilmiş olsa bile 18. yüzyılda bünyesine eklenen hünkar kasrı, döneminin mimari anlayışını yansıtan önemli bir detay olarak değerlendirilmektedir.

Zaman içerisinde külliye bünyesindeki kompleks camilerde, klasik dönemden farklı olarak hünkar kasrı görüldüğü, süsleme yönünden farklılaşmaların meydana geldiği, kıyıda yer alan küçük camilerin planlarının sadeleştiği, üst örtüde kubbe kullanımının azaldığı, klasik külliye anlayışından uzaklaşıldığı, camilerin külliye bünyesindense tek başına tasarlandığı tespit edilmiştir. Kısıtlı alan ve kıyı çizgisi büyük ölçekli avlu tasarımının önüne geçmiştir.

Tablo 5. 2 Üsküdar yalı camilerinin harim planlarına göre sınıflandırılması

Harim Planı / Cami Adı	Kare	Dikdörtgen	Yamuk	Kare/ kıble duvarı cephe dışına çıkıntı yapan
Mihrimah Sultan Cami		**X**		
Şemsi Paşa Camii	**X**			
Vaniköy Camii	**X**			
Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii	**X**			
Kandilli Camii		**X**		
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii		**X**		
Beylerbeyi Camii				**X**
Hamdullah Paşa Camii			**X**	
Üryanizade Camii			**X**	

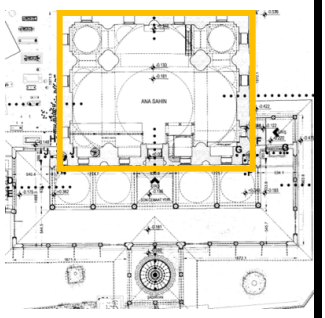
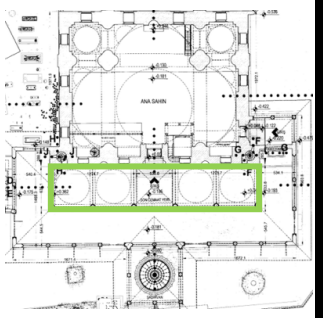
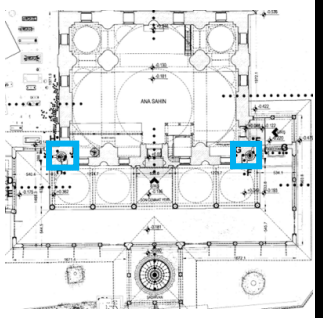
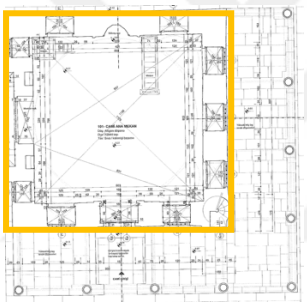
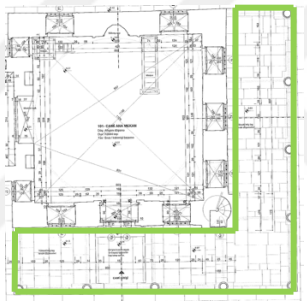
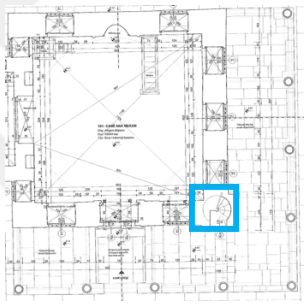
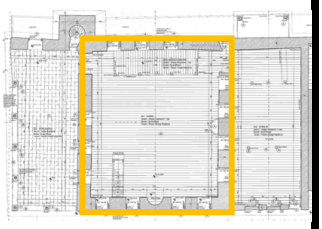
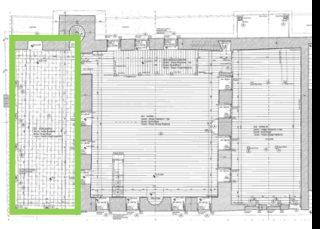
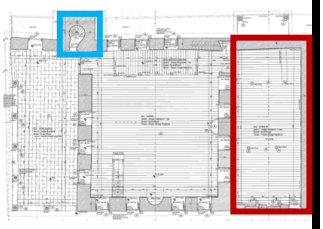
Tablo 5. 3 Üsküdar yalı camilerinin son cemaat yerine göre sınıflandırılması

Son Cemaat Yeri / Cami Adı	L Formunda	Dikdörtgen	Açık	Kapalı
Mihrimah Sultan Cami		X	X	
Şemsi Paşa Camii	X		X	
Vaniköy Camii		X	X	
Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii		X		X
Kandilli Camii		X		X
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii		X		X
Beylerbeyi Camii		X	X	
Hamdullah Paşa Camii				
Üryanizade Camii				

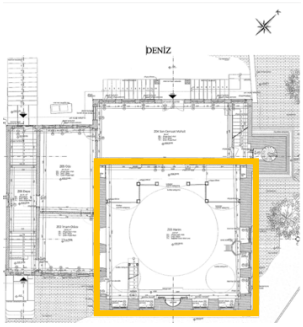
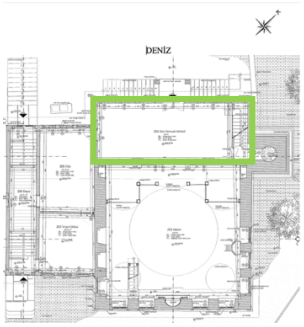
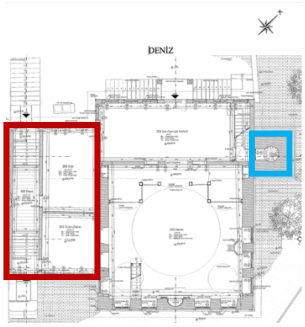
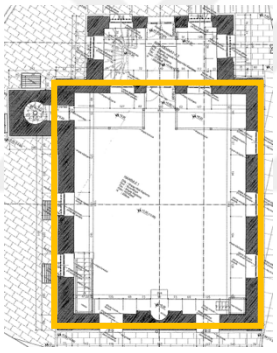
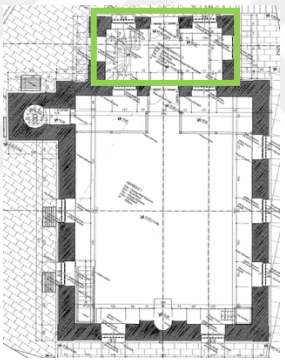
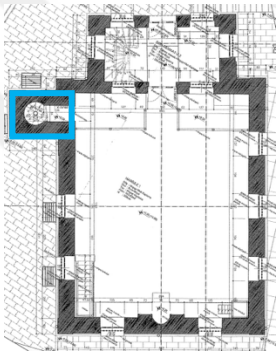
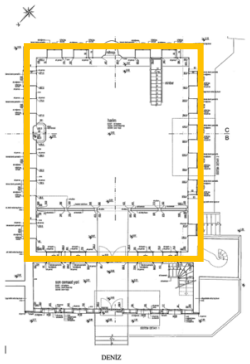
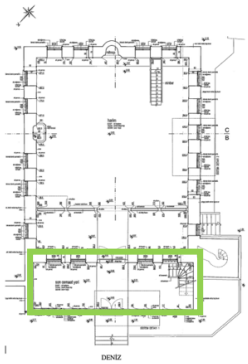
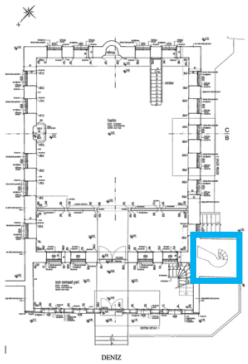
Tablo 5. 4 Üsküdar yalı camilerinde hünkar kasrı ve hünkar mahfili

Hünkar Kasrı / Cami Adı	Hünkar Kasrı	Hünkar Mahfili	Dönem Eki Hünkar Kasrı
Mihrimah Sultan Cami		X	
Şemsi Paşa Camii			
Vaniköy Camii	X		X
Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii	X	X	X
Kandilli Camii			
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii		X	
Beylerbeyi Camii	X	X	
Hamdullah Paşa Camii			
Üryanizade Camii			

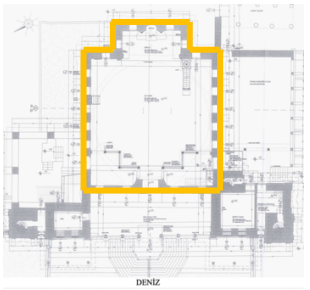
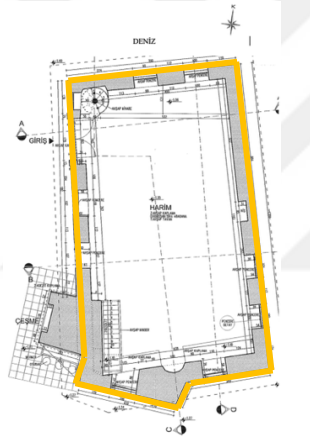
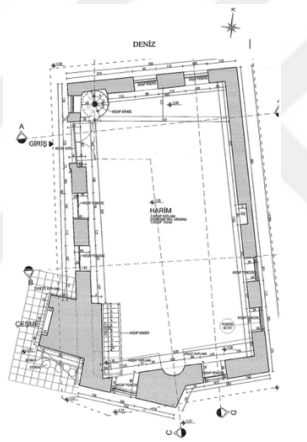
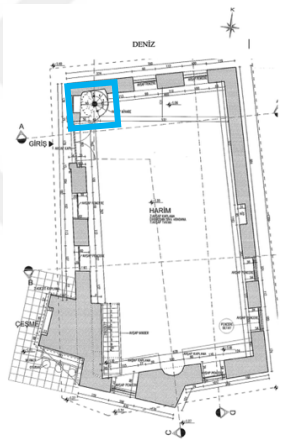
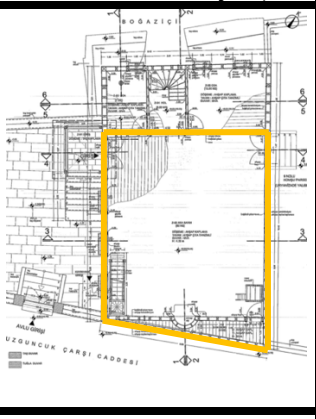
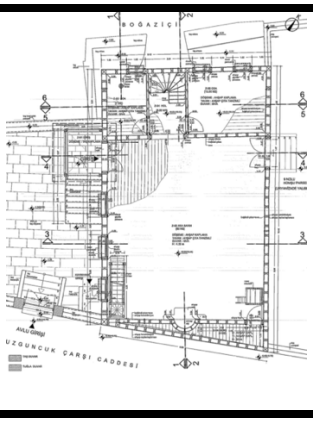
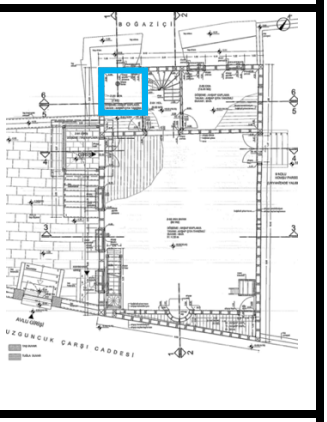
Tablo 5. 5 Üsküdar yalı camilerinin bölümlerinin karşılaştırılması

Adı	Harim	Son Cemaat Yeri	Hünkar kasrı ve Minare
Mihrimah Sultan Camii / 1548 / 16. yy.			
	Dikdörtgen planlı harim mekanı	Dikdörtgen, açık son cemaat yeri, çifte revak	Girişin sağ ve sol tarafında iki adet minare
Şemsi Paşa Camii / 1580 / 16. Yy.			
	Kare planlı harim mekanı	L formunda, açık son cemaat yeri	Girişin sağında bir adet minare
Vaniköy Camii / 1665 / 17. yy.			
	Kare planlı harim mekanı	Dikdörtgen, açık son cemaat yeri	Girişin solunda bir adet minare ve sonradan eklenen hünkar kasrı
Tablo 5.5, 5.6 ve 5.7'de sarı şekil harim mekanını, yeşil şekil son cemaat yerini mavi şekil minare yerini, kırmızı şekil ise hünkar kasrını göstermektedir.			

Tablo 5. 6 Üsküdar yalı camilerinin bölümlerinin karşılaştırılması (devamı)

Adı	Harim	Son Cemaat Yeri	Hünkar kasrı ve Minare
Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii 1720/ 18. yy.			
	Kare planlı harim mekanı	Dikdörtgen planlı sonradan eklenen kapalı son cemaat yeri	Girişin solunda bir adet minare ve sonradan eklenen hünkar kasrı
Kandilli Camii / 1752 / 18. yy.			
	Dikdörtgen planlı harim mekanı	Dikdörtgen planlı kapalı son cemaat yeri	Girişin sağında bir adet minare
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii 1766 / 18. yy.			
	Dikdörtgen planlı harim mekanı	Dikdörtgen planlı kapalı son cemaat yeri	Girişin sağında bir adet minare

Tablo 5. 7 Üsküdar yalı camilerinin bölümlerinin karşılaştırılması (devamı)

Adı	Harim	Son Cemaat Yeri	Hünkar kasrı ve Minare
Beylerbeyi Camii/ 1778 / 18. yy.			
	Kare planlı / mihrap duvarı dışarı çıkıntılı harim mekanı	Dikdörtgen planlı açık son cemaat yeri (cam ile kapatılmış)	Girişin sağ ve solunda iki adet minare ve hünkar kasrı
Hamdullah Paşa Camii / 1819 / 19. yy.			
	Tipoloji dışı / yamuk planlı harim mekanı (1. Dönem restitüsyon)	-	Girişin solunda bir adet minare
Üryanizade Camii / 1860 / 19. yy.			
	Tipoloji dışı / yamuk planlı harim mekanı	-	Girişin solunda bir adet minare

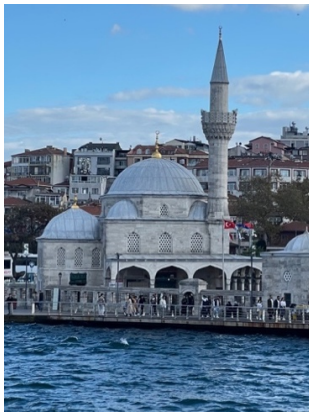
5.3 Cephe Özelliklerine Göre Değerlendirme

Tez kapsamında yer alan dokuz adet cami cephe özellikleri açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde; Kıble duvarında yer alan mihrap nişinin cephede çıkıntı yaptığı camiler; Hamdullah Paşa Cami, Silahtar Abdurrahman Ağa Cami'dir (Katalog no: 4c, 7c). Son cemaat yerinde yer alan mükebbire sadece Mihrimah Sultan Camii'nde bulunmaktadır (Katalog no: 8e). Mihrimah Sultan Cami ve Beylerbeyi Cami'nin son cemaat yerinde girişin iki yanında dış mihrap bulunmaktadır (Katalog no: 8d, 5d). Silahtar Abdurrahman Ağa Cami'nin minare kaidesinde, Mihrimah Sultan Cami'nin cephesinde güneş saati bulunmaktadır (Katalog no:7d, 8e). Bütün cepheleri ahşap yalı baskı kaplı olan tek cami Üryanizade Camidir (Katalog no :6c). Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin harim duvarları sıva üzeri boyalıdır. Hünkar kasrı ve son cemaat yeri ahşap kaplamadır (Katalog no: 3c). Vaniköy Caminin kıble duvarı ve son cemaat yerinin duvarı hariç tüm cepheleri ahşap kaplamadır (Katalog no:2c). Hamdullah Paşa Cami'nin ilk yapılan bölümü kagir taş ve tuğla malzemeden örülmüş olup, büyütülen bölümün cephesi ahşap kaplamadır (Katalog no:4c). Bu camiler dışında yer alan camilerin cephesi kesme kagir taştan inşa edilmiştir. Beylerbeyi Cami, Mihrimah Sultan Cami ve Şemsi Paşa Cami kubbesi olan ve araştırma kapsamında yer alan camilerle karşılaştırıldığında külliye bünyesinde inşa edildiğinden, daha kapsamlı oldukları görülmüş olup bu camiler kendi içinde cephe özellikleri açısından karşılaştırıldığında; Mihrimah Sultan ve Beylerbeyi Cami'nin kubbe kasnağının yuvarlak formda olduğu, Şemsi Paşa Cami'nin kubbe kasnağının ise köşeli olduğu, kubbe kasnaklarında revzenli, kemerli pencerelerin olduğu tespit edilmiştir (Katalog no: 8d, 5d, 9d). Cephe düzeninin alt sırasını oluşturan pencerelerin dikdörtgen formada olduğu ve korkuluklarının bulunduğu, üst hizaları oluşturan pencerelerin ise kemerli ve revzenli olduğu tespit edilmiştir. Mihrap nişinin üzerinde ve üst sırada yer alan pencere kompozisyonlarında yuvarlak revzenli pencereler yer almaktadır. Şemsi Paşa Cami'nin iki cephesinde L formunda son cemaat yerinin devam etmesi, türbenin cami duvarına bitişik olması camiyi cephe kompozisyonu açısından diğer camilerden ayıran yönlerindendir (Şekil 5.1). Mihrimah Sultan Cami ise çift sıra son cemaat yerini ve önünde yer alan şadırvanı örten çatı sistemi ile fark oluşturmaktadır. Üryanizade Cami'nin kuzeydoğu ve güneydoğu cephesinde pencere bulunmamakla birlikte diğer iki

cephesini iki sıra halinde dikdörtgen pencereler oluşturmaktadır. Alt hizada yer alan pencereler demir parmaklıklıdır. Cephesinde kemerli pencere bulundurmayan ve iki cephesi sağır olan tek cami Üryanizade Cami'dir (Katalog no: 6c). Kandilli Cami ve Üryanizade Cami'nin girişlerinde rüzgarlık ve saçak yer almaktadır. Beylerbeyi Cami ve Mihrimah Sultan Cami'nin anıtsal özellik taşıyan, ikişer adet girişi bulunmaktadır. Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin harim duvarlarında tek sıra halinde kemerli pencere bulunmakta olup, caminin diğer cephelerini dikdörtgen pencereler oluşturmaktadır. Giriş yönünde ve mihrap yönünde yer alan üçgen formlu alınlık, teze konu camilerden sadece Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin çatısında görülmektedir (Katalog no: 3c). Çalışma kapsamında yer alan camilerden çift sıra cam düzenine sahip camilerin tamamının alt sırasında yer alan pencerelerde korkuluk bulunmaktadır. Hamdullah Paşa Cami'nin cephesini tek sıra, korkuluksuz pencereler oluşturmaktadır bu yönüyle diğer camilerden ayrılmaktadır. Caminin ahşap kaplı cephesini dikdörtgen, taş ve tuğla karışımlı almaşık duvar örgüsüne sahip cephesini ise yuvarlak kemerli pencereler oluşturmaktadır. Beylerbeyi Cami'nin son cemaat yerinde yer alan kemerlerin arası ve Hamdullah Paşa Cami'nin giriş cephesinde yer alan sonradan eklenen muhdes bölümün kemerleri arası cam ile kapatılmıştır. Giriş kapısının sağında cami duvarına bitişik vaziyette yer alan kesme taş çeşme camiyi çalışma kapsamındaki diğer camilerden ayıran yönlerinden biridir (Katalog no: 4e). Minare şekilleri açısından karşılaştırıldığında ahşap minareye sahip tek cami Üryanizade Cami'dir. Hamdullah Paşa Cami'nin minaresi köşeli formu ile diğer camilerden ayrılmaktadır. Silahtar Abdurrahman Ağa Cami'nin minaresi prizmatik formlu kaidesi ve kaidesinde yer alan payandalar ile dikkat çekmektedir. 16 yüzyılda, klasik dönem etkisinde inşa edilen camilerden Mihrimah Sultan Cami ve Şemsi Paşa Cami'nin cephelerinde simetrik, dengeli ve sade bir cephe düzenin hakim olduğu görülmüştür. Süslemenin az olduğu cephelerde, pencere oranları başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Mimar Sinan'ın mimari yaklaşımının hissedildiği bu camilerde revak kullanımı fazladır. 17. ve 18. yüzyılda inşa edilen camilerden Beylerbeyi ve Silahtar Abdurrahman Ağa Camii'nde Geç Klasik ve Barok etkisi oldukça güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Pencere oranları bu dönemde inşa edilen camilerde büyümüştür. Tek başına inşa edilen camiler sade üsluplu, küçük ölçekli, sivil yapı benzeri inşa edilmiştir (Tablo 5.8).

Tablo 5. 8 Üsküdar yalı camilerinin cephe özellikleri

Cephe / Cami Adı	Kagir taş duvar	Ahşap yalı baskısı	Kubbe	Kırma Çatı	Kemerli Pencere	Kitabe	Güneş Saati
Mihrimah Sultan Cami	X		X		X	X	X
Şemsi Paşa Camii	X		X		X	X	
Vaniköy Camii	X	X		X	X		
Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii	X	X		X	X		
Kandilli Camii	X			X	X		
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii	X	X		X			X
Beylerbeyi Camii	X		X		X	X	
Hamdullah Paşa Camii	X	X		X	X		
Üryanizade Camii		X		X			

		
Kandilli Camii	Vaniköy Camii	Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii
		
Hamdullah Paşa Camii	Beylerbeyi Camii	Üryanizade Camii
		
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii	Mihrimah Sultan Camii	Şemsi Paşa Camii

Şekil 5. 1 Üsküdar yalı camilerinin cephe kompozisyonları

5.4 Malzeme ve Süsleme Özelliklerine Göre Değerlendirme

Çalışma kapsamında incelenen camilerden Üryanizade Cami ahşap karkas sistem ile inşa edilmiş olup (Katalog no,: 6e) diğer camiler kagir, taş ya da mermer malzeme kullanılarak yapılmıştır. Vaniköy Cami ve Kandilli Cami ilk yapıldığında ahşap olarak yapılmış olup geçirdiği yangın sonrası ciddi hasar görmüş ve yeniden inşasında betonarme ve kagir yapım teknikleri kullanılmıştır. Camilerin mihrapları incelendiğinde kıble duvarında duvara gömülü niş şeklinde olan mihraplardan sadece Kandilli Cami'nin mihrabında çini bulunmakta olup, alçı kabartma tacında rumi motifler ve mukarnas süslemeler yer almaktadır (Katalog no:1d). Beylerbeyi Cami, Şemsi Paşa Cami, Hamdullah Paşa Cami ve Mihrimah Sultan Cami'nin mihrapları mermer olup rumi detaylar içeren mukarnasa ya da kavsaraya sahiptir (Şekil 5.2). Şemsi Paşa Cami'nin ve Beylerbeyi Cami'nin mihrabının yanında dönen sütuncuk bulunmaktadır. Vaniköy Cami ve Silahtar Abdurrahman Ağa Cami'nin mihrapları sade olup sıva üzeri boyalıdır. Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin mihrabında yer alan, barok üslubu yansıtan perde motifinin özgün haline raspa çalışmaları neticesinde ulaşılmıştır (Katalog no: 3d). Üryanizade Cami'nin mihrabı yivli ahşap dikme ile çevrilidir. İçinde ampir ve barok üslubu yansıtan kalemişi bulunmaktadır. Silahtar Abdurrahman Ağa Cami dışındaki camilerin mihraplarında yer alan alınlıkta ayet yazılı levhalar bulunmaktadır. Hamdullah Paşa Cami, Üryanizade Cami ve Şemsi Paşa Cami dışındaki camilerde mihrap bir basamak yükseltilerek seki oluşturulmuştur (Katalog no: 4d, 6d, 7e). Silahtar Abdurrahman Ağa Cami'nde seki U şeklinde dönmektedir. Camilerin minberleri incelendiğinde Mihrimah Sultan Cami'nin minberinin mermerden olduğu diğer camilerin minberlerinin ahşap olduğu tespit edilmiştir (Şekil 5.3). Kandilli caminin minberi sade bir üsluba sahip olup giriş kapısının üzerinde yer alan taç başlığında ahşap kabartma motif yer almaktadır. Vaniköy Cami'nin minberi yangında yandığı için özgün tarzına uygun yeniden üretilmiştir. Aynalık bölümü boş olup taç kısmında ahşap kıvrımlı motif bulundurmaktadır. Yan aynalığında çiçek ve kıvrımlı motifler bulunmaktadır. Alt bölümünün her iki tarafında dörder adet pabuçluk bulunmaktadır. Şerefe altında geçit yer almaktadır. Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin minberi de aynı formda olup taç kısmında güneş motifi ve külahı taşıyan sütunlardaki yaldızlı süslemelerle dikkat çekmektedir. Yan bölümlerinde süsleme bulunmamaktadır. Hamdullah Paşa Cami'nin minberi tavana kadar ahşap olup yan

aynalıklarında yıldız motifinde boşluklu levhalar bulunmaktadır. Şerefe üzerinde sarı çiçek kabartması yer almakta olup, alt kısmı dolap şeklinde kapalıdır. Alınlığında ayet yer almaktadır. Taç kısmı süslemelidir. Beylerbeyi Cami'nin minberi tez kapsamında karşılaştırılan camiler arasında en dikkat çekici özelliğe sahip olandır. Ahşap üzeri sedef kakma tekniğinin kullanıldığı minberin alınlığında ayet yazılıdır. Külahında altın yaldızlı süslemeler ile farklılık oluşturmaktadır. Taç bölümünde süslemeler yer almaktadır (Katalog no: 5f). Üryanizade Cami'nin minberi Vaniköy ve Kuleli Kaymak Mustafa Cami minberleri ile benzer özelliklere sahip olup ilk yapıldığı özgünlüğünü korumaktadır. Minber külahı diğerlerine nazaran daha basık bir forma sahiptir. Alınlığı boştur. Taç kısmı süslemelidir. Silahtar Abdurrahman Ağa Cami'nin minberinde pabuçluk bulunmamaktadır. Şerefe altı açıktır. Kıvrımlı ahşap süslemeleri bulunmaktadır. Taç kısmı palmet süslemeler ile çevrilidir. Yan alınlıklarında ahşap çıta dönmektedir. Minberi mermer olan tek cami Mihrimah Sultan Cami'dir. Minber şebekelerinde yıldız motifleri yer almaktadır. Özenli işçiliği ile dikkat çekmektedir. Basamaklarında zambak motifleri yer almaktadır. Kubbesi altın yaldızlar ile süslüdür. Alınlığında ayet yazılıdır. Taç kısmı mukarnas süslüdür. Şerefe altı kapalıdır. Şemsi Paşa Cami minberinin alt kısmında üçer adet pabuçluk boşluğu bulunmaktadır. Yan alınlığı altıgen formda çıtalı kabartmalarla süslüdür. Korkuluklarında motifli boşluklar yer almaktadır. Taç üzerinde ayet yazılıdır. Minberlerin özelliklerine bakıldığında malzeme olarak tek farklılık Mihrimah Sultan Cami'ninkinde görülmüştür (Katalog no: 8e). Ahşap olanlar genellikle aynı konsepte sahip olup alt kısmında pabuç bulundurma durumuna ve süsleme detaylarına göre farklılık oluşturmaktadırlar. Üryanizade Cami minberinin külah şekli diğerlerinden farklıdır. Hamdullah Paşa Cami minberinin külahı bulunmamaktadır. Beylerbeyi Cami ve Mihrimah Sultan Cami'nin minber külahlarında altın yıldızlı süsleme bulunmaktadır. Kandilli, Vaniköy, Kuleli Kaymak Mustafa Paşa ve Üryanizade Cami'nin minber alınlığında ayet yazmamaktadır. Diğer camilerde yazmaktadır. Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami ve Beylerbeyi Cami'nin minber külahını yuvarlak sütunlar taşımaktadır (Katalog no: 3e, 5f). Mihrap ve minber süslemelerine bakıldığında, yapıldıkları dönemin mimari üslubunu süslemelerinde yansıttıkları görülmüştür (Tablo 5.9). Kandilli Cami, Hamdullah Paşa Cami, Üryanizade Cami, Silahtar Abdurrahman Ağa Cami, ve Mihrimah Sultan Cami'nin vaaz kürsüleri ahşaptır. Silahtar Abdurrahman Ağa Cami'nin vaaz kürsüsü oluşturulurken pencere kapatılmıştır bu

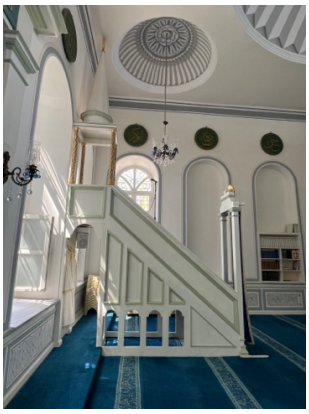
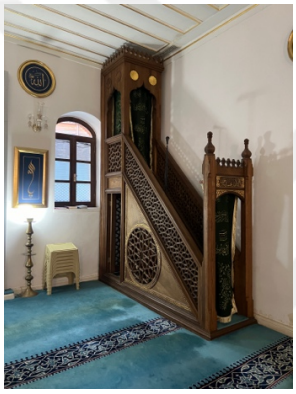
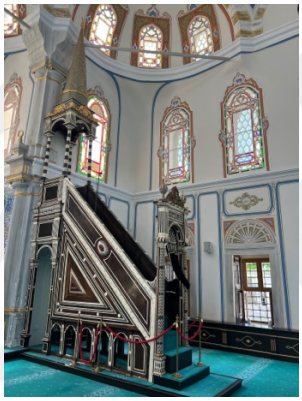
yönüyle farklılık oluşturmaktadır (Katalog no:7e). Minberde olduğu gibi ahşap üzeri sedef kakma süslemesiyle en dikkat çeken vaaz kürsüsü, Beylerbeyi Cami'ninkidir. Vaniköy Cami'nin vaaz kürsüsü alçı üzeri ahşaptır. Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin vaaz kürsüsü mermer somakidir. Şemsi Paşa Caminin vaaz kürsüsü bulunmamaktadır.

Tablo 5. 9 Üsküdar yalı camilerinin mihrap ve minber özellikleri

Mihrap / Minber	**Mihrap**			**Minber**		
Cami Adı	**Mermer**	**Sıvalı**	**Süsleme**	**Mermer**	**Ahşap**	**Süsleme**
Mihrimah Sultan Camii	**X**		**Mukarnas**	**X**		**Mermer yıldız motifler**
Şemsi Paşa Camii	**X**		**Mukarnas**		**X**	**Ahşap süsleme**
Vaniköy Camii		**X**	**Sade**		**X**	**Ahşap süsleme**
Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii		**X**	**Kalemişi**		**X**	**Ahşap süsleme**
Kandilli Camii		**X**	**Çini**		**X**	**Ahşap süsleme**
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii		**X**	**Sade**		**X**	**Ahşap süsleme**
Beylerbeyi Camii	**X**		**Kavsara**		**X**	**Fil dişi kakma**
Hamdullah Paşa Camii	**X**		**Mukarnas**		**X**	**Ahşap süsleme**
Üryanizade Camii		**X**	**Ahşap Çıta, Kalemişi**		**X**	**Ahşap süsleme**

		
Kandilli Camii mihrabı	Vaniköy Camii mihrabı	Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii mihrabı
		
Hamdullah Paşa Camii mihrabı	Beylerbeyi Camii mihrabı	Üryanizade Camii mihrabı
		
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii mihrabı	Mihrimah Sultan Camii mihrabı	Şemsi Paşa Camii mihrabı

Şekil 5. 2 Üsküdar yalı camilerinin mihrap şekilleri

		
Kandilli Camii minberi	Vaniköy Camii minberi	Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii minberi
		
Hamdullah Paşa Camii minberi	Beylerbeyi Camii minberi	Üryanizade Camii minberi
		
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii minberi	Mihrimah Sultan Camii minberi	Şemsi Paşa Camii minberi

Şekil 5. 3 Üsküdar yalı camilerinin minber şekilleri

Harim içinde genellikle kadınlar mahfilinin bölünmüş bir bölümünde yer alan hünkar mahfilleri karşılaştırıldığında (Şekil 5.6); Mihrimah Sultan Camii'nde mermer şebeklerle çevrili olup mermer yuvarlak altı adet sütunla taşınmaktadır. Alt kısmındaki tezhip süslemesi yer almaktadır (Katalog no: 8e). Özgününde olmasa bile günümüzde var olan tezhip süsleme sanatına, Hamdullah Paşa Cami'nin giriş holünde yer alan muhdes eklenti tavanında da rastlanılmaktadır. Beylerbeyi Cami'nin hünkar mahfili mermer korkuluk üzerinde sarı metal şebekelerle harime doğru oval formda çıkıntı yapmaktadır. Mahfil üzerinde dönen silmeyi mermer sütunlar taşımaktadır. Alt kısımda müezzin mahfilini çevreleyen kemer ve sütunlar yer almaktadır (Katalog no: 5e). Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin hünkar kasrına denk gelen yerinde kadınlar mahfilinin harime doğru çıkıntı yaptığı bölüm, sarı metal şebekelerle çevrilerek hünkar mahfili oluşturulmuştur. Müezzin mahfilinden taşan yuvarlak tabanı, kalemişi süslüdür. Silahtar Abdurrahman Ağa Cami'nin ahşap hünkar mahfili vaaz kürsüsünün olduğu duvarda kadınlar mahfilinden harime doğru çıkma yapmaktadır (Kastalog no: 7e). Eski fotoğraf ve çizimlerde hünkarın girişi için ayrı bir kapı olduğu görülmüş olup günümüzde bu kapı yoktur. Cami üstünü örten tavan şekli, Kandilli Cami, Vaniköy Cami, Üryanizade Cami, Silahtar Abdurrahman Ağa Cami ve Hamdullah Paşa Cami'de çıtalı ahşap tavan şeklindedir. Sadece Kandilli Cami'nin tavan göbeğinde sekizgen yıldız motifi yer almaktadır (Katalog no:1f). Bu tavanlar dışarıdan kırma çatı ile örtülüdür. Kandilli Cami'nin iç duvarlarını rumi, palmet, çiçek ve şemse motiflerinde kalemişleri süslemektedir. Geniş saçak altında baklavalı / 7'li 8'li tarzda silmeler ve köşe noktalarda yer alan sekiz kollu yıldız kabartma motifleri sadece Kandilli Cami'de görülmektedir. Hamdullah Paşa Cami'nin saçak altında da ahşap çıtalı motifler yer almakta olup Kandilli Cami'nin ki kadar süslemeli değildir. Vaniköy Cami, Silahtar Abdurrahman Ağa Cami ve Hamdullah Paşa Cami'nin iç mekan duvarları sade olup süsleme yer almamaktadır. Üryanizade Cami'nin duvarları, çerçeveli panolar içinde kalemişi süslemelerle sade bir üsluba sahiptir (Katalog no: 6d). Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin tavanı içeriden bakıldığında bir tam kubbe etrafında dört küçük kubbe şeklinde olup içinde kalemişi süslemeler yer almaktadır. Dışarıdan kubbeler görülmemektedir bu yönüyle tez kapsamındaki camilerden ayrılmaktadır (Katalog no:3d). KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivinde yer alan belgelerde, restorasyon çalışmaları esnasında yapılan raspalar sonucu çıkan kalemişleri incelendiğinde kadınlar mahfili ve hünkar

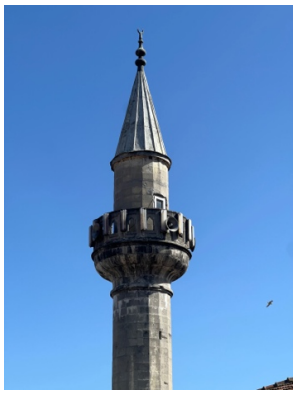
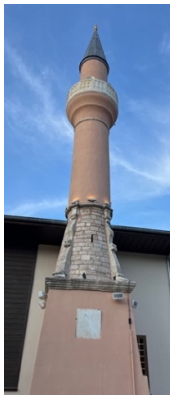
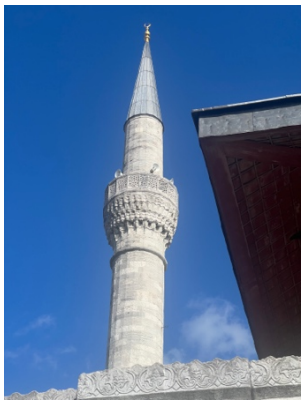
mahfilinin harime doğru yarım daire formunda çıkan bölümünün altında istiridye motifli, etrafı çiçeklerle süslenmiş ve ışınsal doğrular ile son bulan kalemişleri tespit edilmiştir. Kubbe içlerinde yer alan kalemişleri özgünlüğünü yitirdiğinden, raspa sonucundan yola çıkılarak, kubbe içlerinde de benzer kalemişi motifler uygulanmıştır. Mihrabında perde motifli kalemişi, hünkar mahfilinde yer alan iki niş içinde ise manzara resmi tespit edilmiştir (Katalog no:3d). Duvarlarda somaki ile mermere benzetilmiş bölümler görülmektedir. İç mekan süslemesi bu şekilde olan caminin minare kaidesi almaşık duvar örgülüdür. Harim mekanı hariç diğer cepheleri ahşap yalı baskı kaplıdır. Dış mekanda süsleme elemanı olarak harim cephesinde yer alan silme ve söveler görülmektedir. Beylerbeyi Cami'nin üzeri bir tam beş yarım kubbe ile örtülü olup kubbelerin içinde yer alan kalemişleri özgün değildir, zaman içerisinde meydana gelen onarımlar neticesinde değişime uğramıştır, kubbe içinde Esma-i Hüsna yer almaktadır. İç mekanı vitray desenli pencereler aydınlatmakta olup pencere çevreleri ve dışarıdaki boşaltma kemerleri içeriden kalemişi süslüdür. Kadınlar mahfili ve hünkar mahfilini taşıyan sütun başlıklarında akant yaparakları ve volüt motifleri bulunmaktadır. Sütun pabuçları dikdörtgen prizmatik formdadır (Katalog no: 5e). Kubbe ve kemerlerin birleşim yerlerinde mukarnaslarla yük sütunlara aktarılmaktadır. Kaynaklarda hünkar kasrında manzara resmi olduğu belirtilmektedir bu yönüyle Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii ile benzerlik göstermektedir. Batı etkisinde süsleme tarzına sahip caminin son cemaat yerini bölen sütun başlıkları içeride yer alan sütun başlıklarına göre daha sade formdadır. Son cemaat yeri duvarları ve duvarlarında yer alan mihrap nişleri sıva üzeri boyalı olup sade görünümlüdür. Son cemaat yeri ve hünkar kasrının tavanı çıtalı ahşap tavandır. Cami içinde çini süslemeye Kandilli Cami'nin mihrabında ve Beylerbeyi Camii'nde mihrabın bulunduğu duvarda rastlanılmaktadır. Mihrimah Sultan Cami'nin üzerini örten tam kubbe ve üç adet yarım kubbenin içi ile harim beden duvarları kalemişi süslüdür. Fil ayakları ve kemer birleşim yerlerin mukarnaslar bulunmaktadır (Katalog no: 8g). Kemerli pencereler içeriden vitray desenlidir. Hünkar mahfilini taşıyan mermer sütun başlıkları ve son cemaat yerini çevreleyen çift sıra sütun başlıkları baklava motiflidir. Tezhip sanatlı süsleme sadece Mihrimah Sultan Cami'nin hünkar mahfilinin altında bulunmaktadır. Mihrimah Sultan Cami'nin son cemaat yeri üstünde yer alan kubbeler kalemişi ile süslüdür. Şemsi Paşa Cami'nin sadece üst örtüsü olan tam kubbe ve yanlardaki dört tromp içerisinde kalemişi yer almaktadır.

Harim beden duvarları iç kısımda sıvalı olmayıp kagir taş görüntüsü hakimdir. Kemerli pencereler vitray desenlidir. Külliye bünyesinde inşa edilen camilerden en az süslemeye sahip olan cami Şemsi Paşa Cami'dir. L formunda açık son cemaat yerinin üzeri eşit karelere bölünmüş ahşap çıtalı tavana sahiptir. Çalışma kapsamındaki camilerin hepsinin giriş kapısı ahşap olup sedef ve fil dişi kakma ile ahşap oymacılık sanatını yansıtan en nitelikli kapı Mihrimah Sultan Cami'nin kapısıdır (Katalog no: 8f). Aynı zamanda taç kapı üzerinde yer alan detaylı mukarnas işçiliğiyle de farklılık oluşturmaktadır. Son cemaat yerinde kalemişi süslemeye Vaniköy Camii ve Mihrimah Sultan Cami'de rastlanılmaktadır (Katalog no: 2e, 8g). Bütün camilerde dışarıdan revzenli ve kemerli görünüme sahip pencereler içeriden vitray süslemelidir. Taş ve tuğla malzemenin birleşerek oluşturduğu almaşık duvar örgüsü, Hamdullah Paşa Cami'nin ilk inşa edilen harim bölümünde, Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin minare kaidesinde ve Beylerbeyi Cami'nin hünkar kasrında görülmektedir. Cami bünyesinde yer alan çeşme, sebil ve şadırvanların süslemeleri incelendiğinde; Kandilli Cami'nin şadırvanı mantar formundadır, çatısı üzerinde alem yer almaktadır (Katalog no:1f). Caminin yeniden inşa tarihinden sekiz yıl sonra cami bünyesine dahil edildiği bilgisi şadırvan üzerinde yer alan tarihten edinilmektedir. Hamdullah Paşa Cami duvarına bitişik vaziyette yer alan çeşme üzerinde servi ve rozet motifli kabartmalar yer almaktadır (Katalog no: 4e). Beylerbeyi Cami avlu duvarlarında yer alan mermer çeşmelerde batı tarzı süslemeler yer almaktadır (Katalog no:5f). Mihrimah Sultan Cami'nin deniz cephesinde yer alan avlu duvarındaki çeşmenin kemer kısmı iki renkli taştan oluşmakta olup, kabartmalı rozet motifleri ve kitabesi bulunmaktadır (Katalog no:8g). Son cemaat yerinin önünde yer alan şadırvanında zambak ve servi kabartmalar yer almaktadır. Camilerin yapım tarihi ve kim tarafından yapıldığı bilgisini içeren kitabeler; Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Cami'nin cümle kapısı üzerinde, Beylerbeyi Cami'nin iki adet avlu kapısı üzerinde, son cemaat yerinin revaklarından girişinin üzerinde ve harim mekanına girişin üzerinde, Mihrimah Sultan Camii ve Şemsi Paşa Cami'nin cümle kapısı üzerinde tespit edilmiştir. Cami minareleri incelendiğinde; (Şekil 5.4) Adet olarak iki minareye sahip camiler Mihrimah Sultan Camii ve Beylerbeyi Cami'dir. En süslü ve tek ahşap minare Üryanizade Cami'nin minaresidir (Katalog no:6d). Araştırma kapsamındaki diğer minareler kesme taş ya da tuğladan inşa edilmiştir (Tablo 5.10). Vaniköy Cami, Beylerbeyi Camii ve Hamdullah Paşa Cami'nin minarelerinin

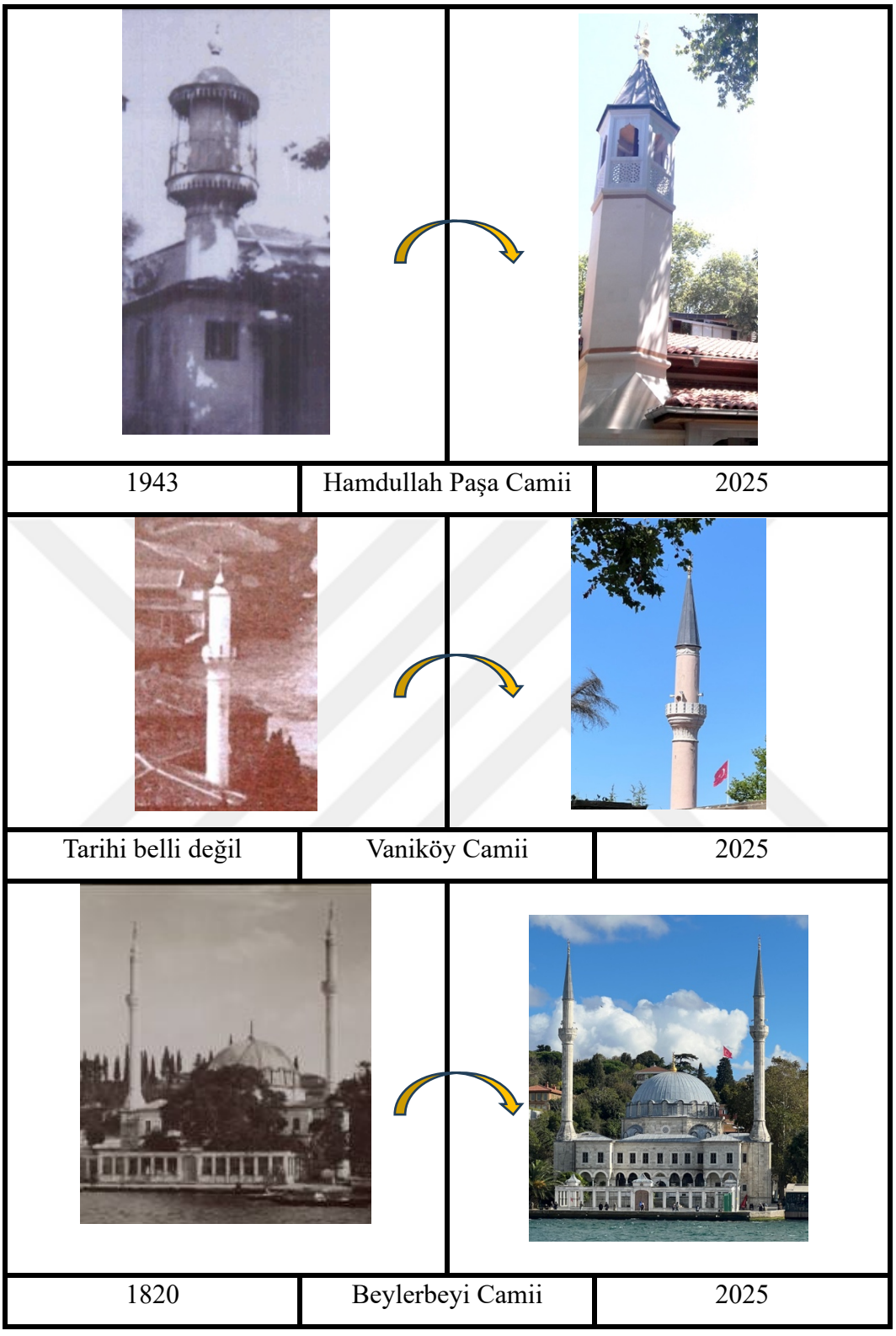
malzeme ve formunda zamanla değişim meydana gelmiştir (Şekil 5.5). Beylerbeyi Cami'nin ilk halinde sivri külahlı tek minare yapılmıştır. Bu bilgiye eski gravürlerdeki çizimlerden ulaşılmaktadır. Sonrasında eklenen minare ile birlikte birçok defa onarım geçiren cami minaresinin külah kısmı değişmiştir. Soğan formlu küp kısmına sadece bu camide rastlanılmaktadır. Tek şerefeli minarelerin şerefe altlarında genellikle mukarnas süslemeler bulunmaktadır. Vaniköy Cami'nin minare külahı altında girland motifi, şerefe altında ise yaprak motifi bulunmaktadır. Silahtar Abdurrahman Ağa Cami'nin kaide, gövde ve külah kısımlarında farklı yapım teknikleri kullanılmış olup pabuç kısmı kesme taştandır. Pabuç ve silindirik minare gövdesinin birleşim yerinde yer alan pahlı geçiş bölümünde barok üsluba sahip kıvrımlar içeren dört adet taş payanda yer almaktadır. Vaniköy Camii ve Silahtar Abdurrahman Ağa Cami'nin minareleri, barok üsluplu süsleme elemanı barındırması yönüyle benzerlik göstermektedir (Katalog no: 2e, 7e)

Tablo 5. 10 Üsküdar yalı camilerinin minare özellikleri

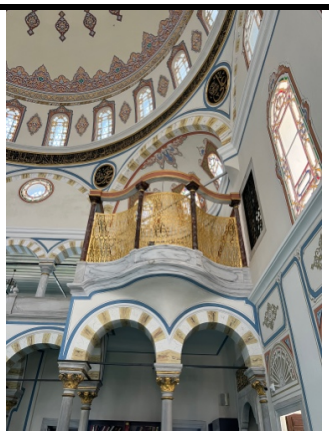
Minare / Cami Adı	Kagir taş	Ahşap	Tuğla	Süsleme		Minare Sayısı
				Şerefe altı	Geneli	
Mihrimah Sultan Camii	**X**			**Mukarnas**		**2**
Şemsi Paşa Camii	**X**			**Mukarnas**		**1**
Vaniköy Camii			**X**	**Yaprak motifleri**	**Külah altı girland**	**1**
Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii	**X**		**X**	**Kademeli Silmeli**		**1**
Kandilli Camii	**X**			**Kademeli Silmeli**		**1**
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii	**X**			**Kademeli Silmeli**	**Barok tarzı, taş payanda**	**1**
Beylerbeyi Camii	**X**			**Kademeli Silmeli**	**Soğan formlu pabuç**	**2**
Hamdullah Paşa Camii				**Şerefe, gövde ile bütün**	**Mermer süsleme**	**1**
Üryanizade Camii		**X**		**Ahşap çıtalı**	**Ahşap oyma**	**1**

		
Kandilli Camii minaresi	Vaniköy Camii minaresi	Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii minaresi
		
Hamdullah Paşa Camii minaresi	Beylerbeyi Camii minaresi	Üryanizade Camii minaresi
		
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii minaresi	Mihrimah Sultan Camii minaresi	Şemsi Paşa Camii minaresi

Şekil 5. 4 Üsküdar yalı camilerinin minare şekilleri

Şekil 5. 5 Minareleri değişime uğrayan camilerin, arşiv kayıtlarında yer alan eski minare şekilleri ve günümüzdeki halleri (KTB 6 Numaralı KVKBK Arşivi)

	
Mihrimah Sultan Camii	Beylerbeyi Camii
	
Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii	Silahtar Abdurrahman Ağa Camii

Şekil 5. 6 Üsküdar yalı camilerinin hünkar mahfilleri

6
SONUÇ

Tez çalışması ile İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında bulunan Üsküdar ilçesinde yer alan dokuz adet yalı camii mimarlık tarihi açısından kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Osmanlı'nın kurulduktan sonra büyüyerek gelişmesinde, limanları ve stratejik konumu sayesinde önemli rol oynayan Üsküdar sahil şeridi, bünyesinde barındırdığı camiler ile sadece ibadet amaçlı işlevlendirilmemiş aynı zamanda kıyı ve kent arasında bağlantı sağlamıştır. Kentin geçirdiği dönemlerin üsluplarını, bünyesinde barındırdığı mimari niteliklerle yansıtmış ve günümüze taşımıştır. Bu camilerin kıyı ile olan ilişkisi, bünyesinde barındırdığı yapı elemanları ve sosyal yönü dikkate alınarak incelenmiştir. İncelenen camiler 16, 17, 18 ve 19. yüzyılların mimari üslubuna örnek teşkil etmesi yönünden, karşılaştırmalı olarak ele alındığında, zaman içerisinde cami mimarisinde meydana gelen değişimler ve dönüşümlerin de analizi yapılabilmiştir. (Tablo 6.1). Araştırma yapılırken vakıf mülkiyetinde olan söz konusu camilerin eski fotoğrafları, çizimleri ve belgeleri camilerde meydana gelen değişimin anlaşılması açısından kıymetli veriler oluşturmuştur. Arşiv belgeleri, fotoğraflar, projeler, sanat tarihi raporları, proje raporları taranmış camiler yerinde incelenerek detaylarıyla birlikte fotoğraflanarak belgelenmiştir. Cami mimarisinin ilk dönemlerden beri nasıl gelişim gösterdiği ilk İslam devletlerinden Osmanlı'ya kadar kurulan devletlerin cami mimarisine etkileri ve mimari üslupları sonucu inşa ettikleri camilerin tarihine, süreç içerisinde geçirdiği değişimlere yer verilmiştir. Osmanlı'nın kıyı mimarisi ve Boğaziçi'nin tarihi incelendiğinde yerleşim yeri olarak kıymetli bir bölge olan kıyıların tarihi süreç içerisinde yerleşim yeri olarak sürekli tercih edildiği, deniz ulaşım ağında meydana gelen gelişmelerin bölgelerin gelişiminede katkıda bulunduğu, zamanla kıyıların doldurulması ve yol yapım çalışmaları neticesinde kıymetli mimari eserlerin kaybedildiği, kıyı formundaki değişimin mimariyle etkileşiminin doğrudan olduğu ve özellikle eskiden deniz kıyısında olan yapıların günümüzde kıyıdan iç tarafta kalmasına sebep olduğu ve

kıyıdaki konumlarının öneminin azaldığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda kıyı ile bağlantılı yapılarda denizden ulaşım gereği kayıkhane, rıhtım ve iskele yapıları meydana gelmiştir. Eski fotoğraflardan günümüzde varlığını sürdüremeyen kayıkhane ve iskele yapılarına ulaşılmıştır. Bu yapılar sayesinde yalı camileri ve deniz arasında kurulan doğrudan bağın kuvvetlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu yapılar yalı camilerini kıyıdan iç tarafta yer alan camilerden ayıran en önemli detay olarak değerlendirilmiştir. Boğaziçi'ni çevreleyen semtlerdeki yalı camilerinin haritada konumlarına ve isimlerine, Üsküdar kıyısında yer alan yalı camiler haricinde yalı cami fonksiyonunda olmayan, ancak kıyıya yakın ve silüete katkı sunan camiler kıyı camiler olarak nitelendirilerek isimlerine yer verilmiştir. Çalışma alanı olarak seçilen Üsküdar İlçesi'nin tarihi ve kıyı mimarisi irdelenmiş olup kıyı boyunca çalışma kapsamını oluşturan mahallelerinden Kandilli Mahallesi'nden başlayıp Mimar Sinan Mahallesi'ne kadar konumlanan yalı camiler, Boğaziçi uydu fotoğrafının Üsküdar kıyılarında kuzeyden güneye konumlanış sırasıyla yerleri belirtilmiş ve sırasıyla bu camiler kataloglanmıştır. Camilerin katalogları hazırlanırken; yapım yılı, banisi, mimarı, adresi ve ada parsel bilgisine yer verilmiş ve sırasıyla konumlanışı ve tarihinden, plan özelliklerinden, cephe özelliklerinden ve malzeme özelliklerinden detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Konumlanışı ve tarihi anlatılırken konumuna, denizden görünüşüne, eski fotoğraflarına ve eski haritasına yer verilmiştir. Plan özellikleri anlatılırken KTB İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden ve VGM Arşivinden edinilen onaylı rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinden plan, kesit ve görünüş eklenmiştir. Cephe özellikleri anlatılırken saha incelemesi esnasında çekilen fotoğraflar kullanılmıştır. Malzeme ve süsleme özelliklerinden bahsederken camilerin iç ve dış mekanından detaylı fotoğraflara yer verilmiştir. Kapsamlı bir şekilde kataloglanıp anlatılan bu yalı camiler yine aynı dört ana başlık altında birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Tezde ulaşılan önemli tespitlerden biri kıyıya yakınlık durumunun caminin mekânsal tasarımını doğrudan etkilediği bilgisidir. Topoğrafya, parsel boyutu, kıyı şekli caminin plan şeklini ve çevresindeki yapılarla olan ilişkisini etkilemiştir. Denizden karaya ulaşım açısından kayıkhane, rıhtım, iskele gibi yapılarla doğrudan bağlantı sağlanmıştır. Çalışma kapsamında yer alan bazı camiler külliye olarak bazıları ise tek başına inşa edilmiştir. Bu durum neticesinde mimari ve sosyal yönden çeşitlilik meydana getirmiştir. Mimar Sinan tasarımı olan Mihrimah Sultan Cami ve Şemsi Paşa Cami örnekleri incelendiğinde

caminin banisinin, cami tasarımı üzerinde önemli bir etkisinin olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Plan özellikleri incelendiğinde kare planlı camilere eklenen hünkar kasrının camiyi dikdörtgen planlı hale getirdiği, zamanla plan şemasının araziye uyumlu formda dizayn edildiği ve sadeleştiği tespit edilmiştir. İlk yapıldığı dönemden yıllar sonra cami bünyesine eklenen son cemaat yeri ve hünkar kasrı bölümleri değişen dönem özelliklerinin yansıması niteliğindedir. Son cemaat yerinin açık ya da kapalı genellikle dikdörtgen formunda olduğu, sadece Şemsi Paşa Cami'nin son cemaat yerinin L formunda olduğu tespit edilmiştir. Girişin sağında ya da solunda konumlanan, külliye bünyesinde yer alan camilerde iki adet bulunan minarenin, özellikle külah kısmında zamanla değişim olduğu görülmüştür. Tarih boyunca çok sayıda restorasyona maruz kalan camilerin bazı özgün elemanlarını süreç içerisinde yitirdiği, özellikle ahşap yapı malzemesine sahip camilerin yangın sonrası geri dönüşü olmayan hasarlar aldığı tespit edilmiştir. Külliye bünyesinde inşa edilen camilerin yanında yer alan diğer yapıların zamanla yok olduğu farklı dönem restitüsyon çizimlerinde tespit edilmiştir. Cephe düzeni olarak küçük ölçekli camilerde çoğunlukla dikdörtgen formlu pencereler kullanılırken büyük ölçekli camilerin üst sıralarını kemerli, revzenli pencereler oluşturmaktadır. Mihrap, minber, hünkar mahfili, vaaz kürsüsü, iç mekanı süsleyen kalemişleri ve dış mekanda yer alan süsleme elemanları karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve ortak yönler barındıranlar birlikte ele alınmıştır. Bu yalı camiler Osmanlı cami mimarisine katkı sağlamakla kalmamış aynı zamanda Boğaziçi kıyı mimarisinin de gözde örnekleri olmuştur. Camiler çevresinde yer alan saray ve sivil mimarlık örneği yapılarla uyum içerisinde kıyı silüetine katkı sağlamaktadır. Osmanlı'nın zaman içerisinde değişen sosyal, siyasal, ekonomik ve mimari üslubu inşa edilen camilerde kendini göstermiştir. Erken Dönem'den 19. yüzyıla kadar geçen süreçte inşa edilen camiler; Klasik Osmanlı Dönemi'nin sadeliği ile Batılılaşma etkisindeki estetiğin ön planda olduğu süsleme tarzını birlikte ele almaktadır.

İstanbul'un Üsküdar ilçesinde yer alan dokuz adet yalı caminin detaylı incelenmesi sonucunda;

- Konumlanış özellikleri açısından; dört caminin kıyıya paralel, dört caminin kıyıya dik bir tanesinin ise açılı konumlandığı, dört tanesinin yol ile ilişkili olduğu, beş tanesinin silüette tam gözükürken dört tanesinin kısmi gözüktüğü tespit edilmiştir (bkz. Tablo 5.1).

- Plan özellikleri açısından; harim planları üç tanesinde kare, üç tanesinde dikdörtgen, iki tanesinde yamuk bir tanesinde ise kare plandan kıble duvarının çıkıntı yaptığı plan şeklindedir. Son cemaat yerinin dört camide açık, üç camide kapalı olduğu; bir tanesinin L formunda olduğu diğerlerinin dikdörtgen olduğu, bir tanesinin çift sıra revaklı olduğu, üç caminin hünkar kasrının olduğu bunlardan iki caminin hünkar kasrının sonradan eklendiği, dört caminin harim mekanında kadınlar mahfili hizasında şebekelerle ayrılmış hünkar mahfili olduğu, üç caminin külliye ile birlikte inşa edildiği, iki caminin ikişer adet minaresinin olduğu geri kalanların tek minaresi olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 5.2, 5.3, 5.4, 5.5, 5.6, 5.7).
- Cephe özellikleri açısından; Bir caminin tamamen ahşap olduğu, dört caminin cephesinin tamamen taş olduğu, dört caminin cephesinin son cemaat yeri, hünkar kasrı ya da sonradan genişletilen bölümlerinin ahşap, harim mekanının ise taş olduğu, üç tanesinin kubbe ile örtülü olduğu, altı tanesinin kırma çatı ile örtülü olduğu, iki cami dışındaki tüm camilerde kemerli formda pencere olduğu, iki caminin cephesinde güneş saati olduğu, üç tanesinde kitabe bulunduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 5.8).
- Malzeme, süsleme ve genel özellikleri açısından; dört tanesinin mihrabının mermer olduğu, bir tanesinin çini kaplı olduğu, bir tanesinin minberinin mermer olduğu geri kalanların ahşap olduğu, üç caminin minare formunda zaman içinde değişim olduğu, bir caminin minaresinin ahşap olduğu, altı caminin iç mekanında kalemişi süsleme olduğu, iki caminin yangın geçirdiği ve yeniden inşa edildiği, iki caminin saçak altında ahşap çıta motiflerin yer aldığı, iki caminin minaresinde barok tarzı süsleme motiflerinin yer aldığı, üç caminin çeşmesinin olduğu, iki caminin yanında hazire olduğu, bir tanesinin kayıkhanesinin olduğu, bir tanesinin müştemilatında imam evi yer aldığı iki tanesinin özgün şadırvanının olduğu, iki tanesinin Mimar Sinan eseri olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 5.9, 5.10), (Tablo 6.1).

Sonuç olarak; Üsküdar kıyısında yer alan dokuz adet yalı caminin mimari özellikleri, tarihçesi ile birlikte ayrıntılı bir şekilde analiz edilerek; camilerin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler belgelenmiş; camiler arasında tespit edilen benzerlikler ve farklılıklar ile belirli dönemler arasındaki farklar tespit

edilmiş; ayrıca camilerin konumlanış, plan, cephe, malzeme ve süsleme özellikleri yönünden hangi açıdan bütünlük gösterdiği, hangi açıdan farklılaştığı tablolarla da desteklenerek ortaya konmuştur. Bu yönden tez Osmanlı cami mimarisi, kıyı mimarisi, Üsküdar tarihi hakkında bilgi vermiş ve kıyı cami literatürüne katkı sağlamıştır. Bu yapıların tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu restorasyon çalışmalarına, özgün özelliklerinin korunması yönünden eleştirel bir bakış açısı ile yapıların korunarak gelecek nesillere aktarılmasında katkı sağlanmıştır. Yalı camilerinin sadece dini mimari işlevi ile değil sosyal, kültürel açıdan kıyı ile olan ilişkileri yönünden değerlendirilmesi bu camileri kıyıdan uzakta inşa edilen camilerden ayırmaktadır. Yalı camilerinin bir kısmında deniz ile ilişkisinin kesilmesi aslında tüm İstanbul kıyı yapıları için geçerli olup Möntrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlardan geçen tanker ve ağır tonajlı gemiler yüzünden İstanbul Boğazı'nın iki yakası arasında gidip gelen kayık ve sandal kullanımı tehlike nedeniyle zamanla yok denecek kadar azalmıştır.

Tablo 6. 1 İstanbul ili Üsküdar ilçesinde yer alan dokuz adet yalı caminin genel özellikleri (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

İSTANBUL İLİ ÜSKÜDAR İLÇESİNDE YER ALAN DOKUZ ADET YALI CAMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ											
ÖZELLİKLERİ \ CAMİNİN ADI			Mihrimah Sultan Camii	Şemsi Paşa Camii	Vaniköy Camii	Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camii	Kandilli Camii	Silahtar Abdurrahman Ağa Camii	Beylerbeyi Camii	Hamdullah Paşa Camii	Üryanizade Camii
YIL		Yapım Yılı	1548	1580	1665	1720	1752	1766	1778	1819	1860
		Yüzyılı	16. yy.	16. yy.	17. yy.	18. yy.	18. yy.	18. yy.	18. yy.	19. yy.	19. yy
KONUMLANIŞ		Denize paralel	+	(açılı)	+	+			+		
		Denize dik					+	+		+	+
PLAN ÖZELLİKLERİ	Harim	Kare		+	+	+			+		
		Dikdörtgen	+				+	+			
		Tipoloji Dışı								+	+
	Son cemaat yeri	Şekil	Dikdörtgen	L formunda	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	-	-
		Açık / Kapalı	Açık	Açık	Açık	Kapalı	Kapalı	Kapalı	Açık	-	-
	Hünkar kasrı/ mahfili	Hünkar kasrı			+	+			+		
		Hünkar mahfili	+			+		+	+		
	Minare	Malzeme									
		Sayı	2	1	1	1	1	1	2	1	1
		Giriş	Son cemaat yerinden	Dışarıdan	Son cemaat yerinden	Son cemaat yerinden	Müezzin mahfilinden	Kadınlar mahfilinden	Dışarıdan	Dışarıdan	Kadınlar Mahfilinden
CEPHE	Üst Örtü	Kubbe	+	+					+		
		Çatı			+	+	+	+		+	+
	Kat sayısı	Tek katlı	+	+	+				+	+	
		Fevkani				+	+	+			+
	Deniz cephesi	Deniz Cephesi	Kuzeybatı	Kuzey	Kuzeybatı	Kuzeybatı	Kuzeybatı	Kuzeybatı	Kuzeybatı	Kuzeybatı	Kuzeybatı
MALZEME	Yapım Sistemi	Kagir Yığma	+	+	+	+	+	+	+	+	
		Ahşap Karkas			+	+					+
	Cephe	Taş	+	+			+	+	+		
		Ahşap									+
		Taş + Ahşap			+	+				+	
	İç mekan elemanları	Mihrap	Mermer	Mermer	Sıvalı	Sıvalı	Çini kaplı	Düz sıvalı	Mermer	Mermer	Ahşap çıtalı
		Minber	Mermer	Ahşap	Ahşap	Ahşap	Ahşap	Ahşap	Ahşap	Ahşap	Ahşap
		Vaaz Kürsüsü									
SÜSLEME	İç mekan	Kalemişi	+	+	+	+	+		+		+
		Manzara resmi				+			+		
	Dış mekan	Dış süsleme					+	+			
		Kitabe	+	+		+			+		
		Güneş Saati	+					+			
ÇEVRE	Külliye bünyesinde yapılan		+	+					+		
	Su yapısı	Çeşme	+						+	+	
		Şadırvan	+				+				
	Avlu içinde	Hazire	+	+							
		Müştemilat			+						

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (2023). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. İstanbul: YEM Yayın.

Akbıyık, G. (2018). *Boğaziçi sahil şeridinde bulunan sivil mimarlık örneği yapıların özgünlük durumları üzerine analitik bir inceleme: Beylerbeyi Ve Çengelköy (*Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü). İstanbul.

Akın, A. (2016). Tarihi süreç içinde cami ve fonksiyonları üzerine bir deneme. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *15*(29), 177-209.

Archnet. (t.y.). *Şam Emeviye Camii planı ve perspektifi* [Çizim]. https://www.archnet.org/sites/31 (Erişim tarihi: 14.05.2025)

Aslanapa, O. (1991). *Anadolu'da ilk Türk mimarisi Başlangıcı ve gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı devri mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Aslanapa, O. (2019). *Türk sanatı* İstanbul: Remzi kitabevi.

Atasoy, C. (1982). *Kandilli'de tarih*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Aydın, B. N. İ. (t.y.). 19. yüzyılda Osmanlı kentlerinde dönüşümün Üsküdar üzerinden incelenmesi. *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, (8), 46-69.

Baltacı, C. (1985). İslam medeniyetinde cami. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (3).

Bay Ekici, Y., & Alsancak Fırtına, M. (2012). *Üryanizade Cami restorasyon raporu*. İstanbul: Vakıflar 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi.

Berberoğlu, B. N. (2010). *Boğazın incileri: Yalı camileri*. Avrupa Kültür Başkenti.

Bezci, N. (2019). *Arşiv Belgeleri ışığında Beylerbeyi ve Emirgan Camileri* (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Sakarya.

Bornovalı, S. (2021). *Boğaziçi'nin tarih atlası*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Bostan Güner, R. (2019). *18. yüzyıl İstanbul Boğaziçi kıyı camileri ve koruma sorunları* (Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü). İstanbul.

Botan, İ. (2019). *Vaniköy Camii sanat tarihi raporu.* İstanbul: Vakıflar 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi.

Bülbül, A. H. (2011). Beylerbeyi Camii (Hamid-i Evvel Camii)'inde onarım faaliyetleri. *Vakıf Restorasyon Dergisi,* (2), 118-126.

Bütüner, M. M. (2015). *İstanbul ili Üsküdar ilçesi Vaniköy Cami restorasyon projesi* (Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü). İstanbul.

Can, Y. D. D. S., & Gez, E. Üsküdar Beylerbeyi (Hamid-İ Evvel) Camii [Ödev] (Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü). İstanbul.

Cansever, T. (2005). *Mimar Sinan.* İstanbul: Albaraka Türk Yayınları.

Develi, Ö. (2022). *Üsküdar'ın cami olarak işlevlendirilmiş tekkelerinde koruma* (Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü). İstanbul.

Ekim, Z. E. (2020). Kandilli Camii ve geçirdiği dönemsel özellikler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 209-218.

Erdenen, O. (2007). *Boğaziçi kendini anlatıyor.* İstanbul: Kitabistanbul.

Ermumcu, A. S. (2019). *İstanbul Sarıyer ilçesinde bulunan yalı camileri, koruma önerileri ve değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü). İstanbul.

Erzen, J. N., & Kınık, Z. R. (1991). *Mimar Sinan cami ve külliyeleri: Tasarım süreci üzerine bir inceleme*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

Eski İstanbul. (t.y.). *1910 tarihinde Nakkaştepe ve Boğaziçi* [Fotoğraf]. https://www.eskiistanbul.net/tag/nakka%C5%9Ftepe/ (Erişim tarihi: 20.02.2024)

Eski İstanbul. (t.y.). *Çengelköy ve Boğaziçi* [Fotoğraf]. https://www.eskiistanbul.net/6953/beylerbeyi-sirtlari-ndan-cengelkoy-ve-bogazici-sebah-ve-joaillier-fotografi (Erişim tarihi: 01.02.2024)

Eski İstanbul. (t.y.). *Salacak hava fotoğrafı* [Fotoğraf]. https://www.eskiistanbul.net/6154/salacak-ve-uskudar-havadan-gorunumu (Erişim tarihi:02.05.2025)

Eyice, S. (1993). Cami - Mimarlık tarihi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 7, ss. 57–58). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gürbüz, E. (2019). *"Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi" külliyeyi oluşturan yapılar ve bu yapılardan caminin son dönem restorasyonu (2012–2014)* (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü). İstanbul.

Haskan, M. N. (2001). *Yüzyıllar boyunca Üsküdar* (Cilt. 3). Üsküdar Belediyesi.

Hattat Berk. (t.y.). Vapurdan Üsküdar'ın görünüşü [Fotoğraf]. https://x.com/hattatberk/status/1271485725171691520 (Erişim tarihi: 12.06.2025)

Hayalleme. (t.y.). Handan Ağa Camii [Fotoğraf]. https://hayalleme.com/tarihi-eserler/handan-aga-camii-kuskonmaz-camii/ (Erişim tarihi: 21.06.2025)

Hürriyet. (t.y.). *Vapur seferleri* [Fotoğraf]. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbul-buyuksehir-belediyesine-proje-sirket-i-hayriye-bogaza-acilsin-41412609 (Erişim tarihi: 12.06.2025)

İnbaşı, M. (2005). Şemsi Paşa Vakfiyesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *11*(27), 257-270.

İnstagram. (t.y). *Üsküdar'ın ilçeleri haritası* [Harita]. https://www.instagram.com/p/C9o7KFeO7A6/ (Erişim tarihi:10.06.2025)

İslamic Heritage. (t.y.). *Isfahan Mescid-i Cuma Avludan Eyvanların Görünüşü* [Fotoğraf]. https://islamicheritage.co.za/author/owais/page/9/ (Erişim tarihi: 13.03.2025)

Karaosman, S., & Eren, İ. Ö. (2003). Üsküdar'da Çevre Verilerinin Osmanlı Dönemi Camilerinin Yerleşimine Etkisi. *Üsküdar Sempozyumu I*, *1*, 342-360.

Kayra, C., & Üyepazarci, K. (1993). *Kandilli, Vaniköy, Çengelköy: Mekanlar ve zamanlar.* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Koçu, R. E. (1958). *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarihi Vakfı.

Konyalı, İ. H. (1977). *Abideleri ve kitabeleriyle Üsküdar tarihi* (Cilt I-II) İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları.

Kuban, D. (1996). *İstanbul: Bir kent tarihi.* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Kuban, D. (2007). *Osmanlı mimarisi*. İstanbul: YEM Yayın.

Kuran, A. (1964). *İlk devir Osmanlı mimarisinde cami*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları

Küçükbayrak, N. (2017). *Silahtar Abdurrahman Ağa Cami Restitüsyon Raporu.* İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Matthews, H. (2010). *İstanbul'un yalı camileri Bursa ve Edirne'deki camilerle birlikte.* İstanbul: Scala Yayıncılık.

Meral, S., & Kishalı, E. (2020). Mimarlık Tarihi ve mimari koruma ara kesitinde bir inceleme: Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi. *Art-Sanat Dergisi*, (13), 313-334.

Necipoğlu, G., Arapi, A. N., Günay, R., & Güven, G. Ç. (2013). *Sinan çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda mimari kültür*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Öz, T. (2015). *İstanbul camileri* (Cilt I – II). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özgül, V. (2020). *19. Yüzyıl Boğaziçi Rumeli yakası yalılarında mimari üsluplar ve korunmuşluk analizleri* (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü). İstanbul.

Pinterest (t.y.). *Gravürlerde eski İstanbul* [Fotoğraf]. https://tr.pinterest.com/pin/291889619576776816 (Erişim tarihi: 06.05.2025)

Profil Kitap. (t.y.). *Mescid-i Nebevi'nin ilk yapıldığı hali* [Çizim]. https://www.profilkitap.com/mescidi-nebevi-ilk-insa-hali.html (Erişim tarihi: 10.05.2025)

Salimi, A.(2013). *İslam ülkelerinde çağdaş cami mimarisi sorunsalı* (Yüksek Lisans Tezi. Yakındoğu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü). Lefkoşa.

Sanatın Yolculuğu. (t.y.). *Kışlak Hazara Camii perspektif kesiti* [Çizim]. https://www.sanatinyolculugu.com/hazara-diggaron-hazara-degaron-kislik-camii/ (Erişim tarihi: 07.04.2025)

Sezgin, H. (1979). *Türk ve İslam ülkeleri mimarisine toplu bakış*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi

Sökmen, D. (2013). *Boğaziçi'nde yalı kayıkhaneleri üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü). İstanbul.

Söylemezoğlu, H. H. (1955). *İslam dini: İlk camiler ve Osmanlı camileri.* İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Şenyurt, O. (2018). Şemsi Ahmed Paşa'nın Üsküdar'daki Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 163-192.

Tanman, M.B. (2014). *Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy.* İstanbul:Kuveyt Türk Yayınları.

Tatar, M. A., & Pilehvarian, N. K. (2019). Mimari Açıdan Bir Türk-İslâm Şehri:'Kazan'(15-16. yy). Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi, (17), 163-178.

Uğur, E. (2017). *Beylerbeyi Cami restitüsyon raporu.* İstanbul: Vakıflar 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi.

Üsküdar Belediyesi. (t.y.). *Üsküdar kıyıları* [Fotoğraf]. https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/pages/tarihce/25 (Erişim tarihi: 15.06.2025)

Üsküdar Sempozyumu. (t.y.). *Üsküdar'ın Boğaz'dan kısmen görünüşü* [Fotoğraf]. https://uskudarsempozyumu.com/tr/sempozyum/pages/baskandan/324 (Erişim tarihi:10.06.2025)

Yağcı, Ö. (2016). *Kandilli Cami rölöve ve restitüsyon raporu.* İstanbul: Vakıflar 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi.

Yazıcıoğlu, M. L. (1984). Boğaziçi kıyı yapıları: Tarihsel biçimlenişi çağdaş biçimlenişlerde temel ilkeler önerisi.

Yetkin, S. K. (1959). *İslam mimarisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Yetkin, S. K. (1980). Şemsi Paşa Külliyesi. *İstanbul: Sanat Dünyamız,* 7(19).

Yılmazörnek, B. (2010). *Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü) İstanbul.

Yiğit, B. (2019). *Hamdullah Paşa Cami restorasyon raporu.* İstanbul: Vakıflar 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi.

EK

Kurumlardan dosya inceleme için alınan izin belgesi;

12 Ocak 2024

İLGİLİ MAKAMA;

Seda Nur Aydın'ın, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı'nda, danışmanlığımda yaptığı **"İstanbul'daki Yalı Camileri"** başlıklı yüksek lisans tezi için, konusu ile ilgili olarak kurum arşivlerinde araştırma yapması ve fotoğraf veya fotokopi çekmesi gerekmektedir.

Adı geçen öğrencinin, Kurumunuz arşivindeki bilgi, belge ve projelerden faydalanabilmesi ve kopyalarını alabilmesi için gereken kolaylığı göstereceğinizi umar şimdiden teşekkür ederim.

Saygılarımla;

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

Konferans Bildirileri

1. Aydın, S. N., & Urfalıoğlu, N. (2025) *Mimar Sinan'ın Üsküdar'daki Yalı Camilerinin Sinan Camileri Arasındaki Yeri* Mimarlık Tarihi Çalışmaları I Sempozyumu, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.